

LIJEVI KURS
ZA
BLISKI ISTOK

- pouke turske demokratizacije i
kurdskog pitanja -

Jedna je jedina svrha ovog rada, a sve ostalo su sredstva. Radi se o određivanju najuvjerljivijeg, najrealnijeg i politički najkorisnijeg radikalno lijevog kursa za rješavanje aktualnih političkih problema na Bliskom istoku. Iz toga nužno proizlazi kako se radi o bespoštednoj kritici radikalno lijeve teorije i prakse – kakva je (uglavnom) bila, kakva je i kakva će, vrlo vjerojatno, biti. Takvo je što potrebno izričito naglasiti kako zbog obimnosti i raznolikosti sadržaja čitatelj ne bi pogrešno protumačio motivaciju autora. Jedino što nas ovdje zanima je kako bi se, prema našem viđenju, dosljedni i razborit ljevičar trebao odnositi prema raznolikim političkim problemima u zemljama od Maroka do Irana; posebno onim od najhitnije važnosti u Siriji, Iraku, Turskoj i Egiptu.

I. Radikalna politika u uvjetima političke nestabilnosti

Bliski je Istok već desetljećima prostor beskrajne sigurnosne i političke nestabilnosti. To bi bio najkraći, najblaži i najneutralniji izraz osnovne pretpostavke od koje polazimo. Ili još kraće: Bliski je Istok politički sjeban. U tome se svi slažu. Razlike nastaju pri određenju uzroka, interpretaciji aktualnog stanja i načinu rješavanja problema. Postoji mnoštvo vizija koje se uzajamno isključuju. Dotične varijacije čine se razumljivima s obzirom na kompleksnost postkolonijalne povijesne dinamike; svu silu suprotnosti na nacionalnoj, regionalnoj, pa onda i najširoj internacionalnoj razini. I, s druge strane, s obzirom na alternativne teorijske, identitetske i ideološke profile od kojih različiti akteri polaze. Radi se o uobičajenom stanju stvari koje nije karakteristično jedino za Bliski istok. Ono, međutim, u tom tegobnom kontekstu, kao i u drugim sličnim situacijama može postati posebno problematično. Postati faktor održanja, pa i produbljivanja političke nesreće.

Nepomirljiva, radikalno različita poimanja političkih fenomena u biti su neotklonjiva. Dinamični odnos i napetost među alternativnim perspektivama općenito se mogu uzeti kao istina političkog. Slobodno očitovanje i zaoštavanje takve napetosti pokazuje se najkorisnijim, neupitno progresivnim u okolnostima visoke razine stabilnosti i legitimnosti nekog političkog poretka. Poredak koji je razmjerno funkcionalan pokazuje se kao čvršća osnova za konstruktivan sukob različitih, nepomirljivih političkih vizija. Takav je poredak, barem teoretski, spremniji za inovaciju, senzibilniji na impulse iz okoline i u mogućnosti uspostaviti kreativnu komunikaciju sa radikalnim političkim alternativama. Zdrav i funkcionalan politički poredak u biti je, naizgled paradoksalno, najbolji temelj za uspješnu revoluciju, promjenu političke paradigme. Kao zgodan povijesni primjer u prilog takve teze mogli bi navesti najuspješniju revoluciju u povijesti,

onu američku, koja se nije rodila iz nevolje, već iz najboljeg političkog uređenja onoga doba.¹ Politička stabilnost i funkcionalnost poretka otvaraju veće mogućnosti za konstruktivno bujanje nepomirljivih političkih vizija i alternativa.

Problem leži u činjenici da ih ona u isto vrijeme praktično destimulira. Momentalno uspješan politički režim, koji u naslijeđe dobiva dobra rješenja prethodno savladanih problema, upravo stoga postaje manje senzibilan za probleme koji će doći. Pokazuje se kako sa većom funkcionalnošću pozitivnog poretka dolazi i iluzija o mogućnosti znanstveno-tehničkog ovladavanja političkim problemima. Idealan politički akter, po toj iluziji, postaje politički tehničar što se uzdiže iznad političkih suprotnosti i u stanju je njima ovladati. Kontradikcije i napetosti stoga se tretiraju kao anomalije, društvene bolesti koje je potrebno liječiti, a ne zdravo kretanje u čijim je okvirima potrebno politički djelovati. S druge se strane populacija pozvana na djelovanje politički umrtvljuje u okviru razmjerno funkcionalnog političkog poretka. Uslijed izostanka živih problema koje empirijski osjeća na vlastitoj koži narod klizi u apolitičnost. Općenito se gubi potreba i interes za obrazovanjem alternativnih političkih vizija. Društvo se tako postepeno depolitizira upravo u okolnostima najpogodnijim za političku aktivnost i uspješno nametanje inovativnih rješenja. Iz toga proizlazi postepeno zatvaranje, cementiranje režima, sa krutim fiksiranjem legitimnosti i tehnifikacijom političkog djelovanja. Režim postaje trom, nespretnan u prilagođavanju izazovima i razrješenju novih, što usko političkih, što ekonomskih, društvenih ili ekoloških problema. Sama politička funkcionalnost režima u tom smislu praktično tendencijski proizvodi vlastitu disfunkcionalnost i krizu. Generirana kriza tada predstavlja historijski, materijalni okvir za bujanje novih suprotnosti i konflikata.

S druge strane, disfunkcionalna, nestabilna i nesigurna situacija, permanentna politička kriza, najgori je kontekst za slobodno očitovanje nepomirljivih političkih perspektiva. Ugroza ili potpuno odsustvo poretka njegovo rekonstruiranje postavljaju kao prvi politički zadatak, dok i male političko-ideološke razlike, ukoliko su potenciranje, proizvode kaos. Stoga se obično pokazuje kako za dubokih političkih kriza dolazi do velikog sukoba silom nametnutog reda, koji je upravo zbog toga izvor daljnje nestabilnosti, i neobuzdane političke slobode, nekontroliranog očitovanja političkih suprotnosti, koje kao da prizivaju gvozdenu pesnicu.² Politički kaos zahtjeva radikalna rješenja i ne trpi neodlučnost. No upravo odlučnost u pronalasku

---

1 Što tu veliku revoluciju, jasno, nije sprečavalo da u bezobraznom, radikalnom zanosu britanski ustroj vladavine izvrijeđa na pasja kola i proglasi, ni manje ni više, doli najobičnijom tiranijom.

2 Preventivno djelovanje protiv takve spirale užasa u obliku liberalnog političkog prosvjećivanja i budnosti sasvim je iluzorno pošto njezin izvor ne leži izvan konkretne povijesne dinamike (u naopakoj prirodi, neobrazovanosti, moralnoj propasti i slično) već je njen neposredni izraz. Izvanredno stanje u čisto teorijsko-spekulativnom smislu, ali što nam je ovdje i važnije, praktično-historijski pokazuje se kao sjena, druga strana i proizvod sasvim normalnog reda stvari.

i nametanju odlučnih rješenja (bilo da se radi o onim usmjerenim na uspostavu reda ili onim progresivnim, usmjerenim ka političkoj kreaciji) intenzivira suprotnosti i produbljuje politički kaos koji nastoji prevazići. Takvo stanje dodatno je otežano činjenicom da se situacija političkog kaosa i nestabilnosti nerijetko poklapa sa socijalnim, ekonomskim i ostalim krizama iz okoline. Takvu političku krizu uglavnom prati izostanak materijalnih uvjeta, sredstava za provođenje i najmunđrijeg programa pa je rješenje problema u tom smislu dodatno otežano. O ostalim, očitim otežavajućim faktorima uspješnog političkog djelovanja u dotičnim okolnostima nećemo ni govoriti.

S obzirom na do sad izrečeno, čini se kako nesigurnost i nestabilnost političke situacije prije svega zahtjeva razborito obuzdavanje političkih suprotnosti. Ograničavanje slobodnog očitovanja različitih političkih vizija. To bi bila tipična konzervativna mudrost. Problem leži u činjenici da baš nestabilnost i politički kaos, kriza i izostanak funkcionalnog, legitimnog poretka stimuliraju, potiču bujanje alternativnih vizija i praksi. Iluzorno je, štoviše štetno, suprotstavljati se tom praktičnom problemu zdravorazumskim konzervativizmom pošto on u danim okolnostima realno, gotovo spontano, klizi ka reakcionarnom, radikalnom kursu gvozdene pesnice. Liberalna rješenja, čija autističnost u pravilu i doprinosi izbijanju krize, u dotičnim su okolnostima diskreditirana i sasvim beskorisna. U političkom kaosu radikalna, uzajamno ideološki i praktično isključiva rješenja dolaze na dnevni red i bujaju. Mase se pokreću pod pritiskom nužde, borbe za opstanak; elite se povampiruju, pretvaraju u političke hazardere (jer, kao što smo rekli, u takvim okolnostima biti konzervativan, politički ziheraš znači isto što i biti najveći hazarder). Tehnički aspekt politike gura se sasvim po strani kako bi se napravilo mjesta za važniji ideološki sadržaj o kojem ovisi politička uvjerljivost i snaga. Samo znanje i kritika ustupaju mjesto propagandi i partijskoj lojalnosti. Za razliku od funkcionalnog političkog režima koji pokazuje spontane tendencije ka neredu i nestabilnosti, takav politički kaos spontano ne stremi svojoj suprotnosti. Mir se spontano iz vanrednog stanja vraća tek pošto u plamenoj buktinji izgore zaraćene strane. Dakle – na zgarištu.

S obzirom na takve općenite pretpostavke od kojih krećemo beskrajna spirala političke nestabilnosti na Bliskom istoku može se učiniti razumljivom, ali nipošto dobrom i poželjnom. Temeljni problem u tom se smislu, općenito govoreći, postavlja kao problem uspostave legitimnog političkog poretka. Time smo, jasno, malošto rekli. Jer politički sukob se, između ostalog, upravo i vrti oko toga kakav taj poredak treba da bude, oko konkretnog značenja i sadržaja te legitimnosti. Pretpostaviti, što je obično slučaj sa liberalima, kako je jasno i neupitno što legitiman poredak je, a cijeli je problem u ostvarenju takvog poretka tehnički, ne znači samo ogriješiti se o istinu već i raditi na političkoj destabilizaciji. U tom smislu, tipično šizofreno liberalno nepovjerenje prema politici može imati

krajnje pogubne političke učinke. Problem nije u tome – što obično naglašavaju antiliberalne snage – da neko društvo, zemlja, regija ili kultura možda ima svoje posebne oblike političke legitimacije, pa oktroiranje liberal-demokratskog režima predstavlja političko nasilje, povredu autentične političke volje nekog naroda. Takve su kritike liberalizma, pa onda i popularnog unošenja zapadnog političkog reda i modela na Bliski Istok, obične reakcionarne tlapnje. Tipični liberalni problem je u tome da se zanemaruje historičnost, konkretna povijesna i politička uvjetovanost, instrumentalni karakter samog modela liberal-demokratskog režima. Taj model, dan danas različit u različitim zemljama u kojima je, kako se pretpostavlja, kod kuće, nije nekakav ostvareni politički ideal, već izraz i rezultat kompleksne, kontradiktorne političke borbe i posljedično, osjetljive političke ravnoteže. Liberalne institucije, svi posvećeni ustavi prazni su, mrtva slova na papiru, ukoliko se ne popune adekvatnim kulturnim i praktičnim sadržajem. Ili bolje – ukoliko iza njih ne stoji živa politička volja i potreba. Konkretan povijesni sadržaj po čijoj je mjeri oblikovan liberalno-demokratski poredak dinamičan je i u svakom trenutku postavlja nova pitanja o legitimnosti nekog aspekta ili cjeline tog ustrojstva. Nećemo ulaziti u konkretiziranje tog problema. Dovoljno je osvijestiti ono neupitno: da legitimnost svake, pa tako i liberalno-demokratske, političke forme ovisi o potrebama društva u čijoj je funkciji. I dalje: da potrebe tog društva bivaju artikulirane kroz političku praksu. Da je uvjet uspješne političke prakse, njen kisik, politička sloboda. Da politička sloboda, ako išta, znači mogućnost propitivanja temeljnih, prevladavajućih i važećih političkih pretpostavki, te da se može očitovati jedino kroz samostalnu, demokratsku participaciju odozdo, u okviru konkretnog društva, pri rješavanju konkretnih političkih i društvenih problema čiji je smisao spoznatljiv jedino ljudima kojih se ti problemi tiču. S kojima su se dakle jedino oni ovlašteni nositi.

Problemi vulgarne liberalne pozicije koja zna što legitiman politički poredak jest, te problem svodi na tehniku njegova materijaliziranja, izuzetno su veliki. Ono što liberali drže za teorijski i iskustveno univerzalno legitiman politički poredak svoju legitimnost zapravo duguje konkretnoj političkoj praksi. On ne može biti unesen kao rješenje konkretnih problema, već se u borbi sa postojećim ili novim političkim alternativama takvim mora potvrditi na terenu, u okvirima konkretne dinamike. Vrijednost i korisnost nekih aspekta ili cjeline tog političkog modela moraju se pojaviti kao izraz političke prakse, kao izraz realnih političkih tendencija. Bez takvih pretpostavki legitimnost liberalne forme jednako je upitna u Americi, Britaniji, Siriji i Iraku. Ne radi se, kao što vjeruju antiliberalni mračnjaci, o nekakvoj realnoj, upisanoj, kulturnoj neprimjerenosti liberalno-demokratskog režima za neka društva i regije. Radi se o tome da takva rješenja, ukoliko su politički vrijedna (a naše je najdublje uvjerenje da uglavnom, u trenutnim okolnostima to i jesu) moraju biti izraz konkretne političke prakse, konkretne aktivnosti u zemljama koje traže svoj

put političke stabilnosti i slobode. Time se potvrđuje kako put do uspostave stabilnog, legitimnog, funkcionalnog političkog poretka vodi preko autentične političke kreacije na terenu. Što će reći preko prakse bez prednacrt. Ili bolje - prakse koja i one prednacrt koje ima mora da djelatno oživi, tako ih prilagodivši konkretnim društvenim potrebama; da ako je revolucionarna i uistinu kreativna, proizvede nova rješenja koja će moći poslužiti kao prednacrt za praksu nekih budućih aktera.

Problem čijem se rješenju takvim zaključkom još ni milimetra nismo približili, leži u činjenici da se takva kreacija mora pojaviti kao jedna strana, jedna partija u radikalnom političkom sukobu. Konflikta koji u okvirima nestabilnosti i krize konkretno znači i nepoželjnu destrukciju. Što predstavlja put samoponištavanja, političke, a možda i biološke smrti. Od tog smo problema – najopćenitijeg odnosa aktera prema kontradiktornoj političkoj realnosti u čijim je okvirima pozvan na djelovanje – i krenuli. Problema kojem se ne može naći teorijski neprijeporno rješenje. Kada bi stvari bile drugačije većina konkretnih političkih problema mogla bi se lako riješiti. Time bi i njihova privlačnost bila znatno manja, pa se tako i na ovom slučaju potvrđuje ona neraskidiva, magična veza političkog Erosa i Tanatosa.

II. Aktualni problemi na Bliskom Istoku

Nakon širokog luka kojim smo iznijeli neke naizgled apstraktne, ali zbog toga ne i manje važne probleme, možemo se vratiti na konkretnu političku situaciju na Bliskom istoku koja je i glavni povod za pisanje.

U zadnje smo vrijeme mogli svjedočiti općoj panici vezanoj za širenje utjecaja fundamentalističke Islamske Države na sirijskom i iračkom teritoriju. Zapadna se javnost neko vrijeme po slijeganju prašine od rušenja Sadamova režima nije najhitnije zamarala stanjem u Iraku. Irak je postao sporedna, ne naročito interesantna vijest. Brojanje žrtava, zgražanje nad nasiljem, panika oko potencijalnih ugroza – sve to postalo je prilično dosadno. Američka vlast gradila je izlaznu strategiju koja je, kako se spominjemo, bila i nekakav faktor predsjedničke kampanje Baracka Obame. Konačno povlačenje američke vojske, na sveopće je zadovoljstvo pacifističke bagre, konačno je dovršeno krajem 2011. Zar se što pametnije od takvog bezumlja moglo i očekivati od jednog dobitnika Nobelove nagrade za mir? Teško. Kako je američka vojska odlazila tako se prostor za pravu zabavu otvarao. Eskalacija nasilja, borba za utjecaj i energično širenje radikalnih pokreta – vrlo se brzo pokazala realnost Iraka

prepuštenog Iračanima. S obzirom na spomenuto zasićenje zapadnih medija Irakom teško da začuđuje što smo o novim trendovima (na primjer stvaranju i aktivnosti jezgra sadašnje Islamske Države) bili slabo obaviješteni. Naročito s obzirom na činjenicu da je spektakularni optimizam arapskog proljeća baš tada bio u trendu. Početkom ovog desetljeća sve je brujalo od vjere u mlade, demokratske, revolucionarne snage koje uzimaju stvar u svoje ruke. Jedino je pitanje bilo hoće li revolucije po Bliskom istoku biti liberalne ili možda imaju i radikalniju, antikapitalističku dimenziju, kako je trabunjala događanjem naroda uobičajeno opijena ljevica. Narodne bune, okupiranje trgova, rušenje Mubaraka, rat sa ekscentričnim Gadafijem, bili su na dnevnom redu i udarne teme. O njima se mnogo i ozbiljno, mahom optimistično, diskutiralo. Ustanak sirijskog naroda protiv autoritarnog Assadova režima uklapao se u tu priču.

Ipak, kao što to obično biva, vrijeme je pokazalo kako je politička zbilja mnogo kompleksnija negoli vjeruje naivni, zaneseni narod; negoli lažu neodgovorne, oportunističke elite; negoli tumače mediokritetski intelektualci što su u stanju objasniti sve do jedan neočekivani obrat nakon što se dogodi (što ih ne ometa u neuspješnom prorokovanju). Kako obično biva sa spontanim revolucijama, iza kojih ne stoje jake institucije i jasni programi (a takva je gotovo svaka), entuzijazam i utopijski žar vrlo je brzo zamijenjen neumoljivom realnošću. Na svjetlo je izašla bezglava neartikularnost svjetine. Negdje su glavu iz dubine podigli stari režimi. Negdje je trijumf revolucionara proizveo kaos i anarhiju. Počelo se pokazivati kako se najuspješnije revolucije mogu nadati tek povratku na staro uz simbolične reforme i zbog biti sretne jer su alternative u ovom ili onom obliku još i gore. Međutim, iluzornim se također pokazuje nastojanje oko povratka na staro. Tu radi se, naravno, o paušalnom, ali i prilično uvjerljivom i za naše izlaganje korisnom izlaganju sudbine arapskog proljeća.

Sirijski se slučaj pokazao kao uistinu poseban. Iz arapskog je proljeća jedino u Siriji proizašao dugogodišnji građanski rat. O razlozima takvog razvoja nećemo previše spekulirati. Sasvim je neupitno da je sirijski režim autoritaran. Jedan od ne demokratskih, ne legitimnih u okruženju. Već to je, samo po sebi, dovoljno opravdanje pobune, građanskog rata i revolucije za svakog demokrata. Situacija u Siriji pokazala se dodatno zrela za rat uslijed unutrašnjih etničkih i političkih suprotnosti, kontinuiteta starih borbi protiv režima i slično. Izvanjski utjecaj na sirijski ustanak pokazao se ambivalentnim. Dašak revolucije iz susjedstva, deklarativna i djelomično materijalna podrška iz zemalja zapadne demokracije, ali i nedemokratskih, kapitalističkih režima perzijskog zaljeva djelovali su poticajno. Odlučno stajanje ruske sile, sa svojim geostrateškim interesima i interesnim sferama iza prijateljskog režima, koji je za sobom limitirao direktnu pomoć sa Zapada pokazao se kao najveći neprijatelj sirijske revolucije. U takvim je okolnostima narodni ustanak prerastao u otvoreni građanski rat. Taj rat se protegnuo daleko preko

granica arapskog proljeća i njegovih iluzija, kao što vidimo, sve do današnjeg dana.

Kako je postajalo jasno da se sirijska opozicija, ne samo politički razjedinjena nego i ne određena, ne može nadati pobjedi uz pomoć američkih aviona na njen su se dnevni red morala postavljati pitanja: što da se radi, kako se organizirati, na kakvoj ideološkoj osnovi održati motivaciju boraca i podršku stanovništva. Zapad si, u svom realpolitičkom natezanju sa Rusijom, nije mogao dati odriješene ruke za udar na Assada. No on nije mogao ni dići ruke od cijele stvari. Amerika i Zapad stoga su nastavili igrati staru, dobro poznatu igru velikih sila u kojoj se krv i meso pobunjenog naroda koriste kao instrumenti njihove, u biti, oportunističke politike. Logičnim se, racionalnim rješenjem cijelog nesporazuma učinilo ostavljanje režima u ruskoj interesnoj sferi na životu, uz određena jamstva da će nekakvo kemijsko oružje biti uništeno, demokracija proširena i slično. No što bi takav kompromis velikih igrača mogao značiti ljudima koji su u ratu, koji ginu na terenu? Prihvatanje takvog kompromisa značilo bi jasno običnu kapitulaciju pred režimom, neprijateljem, krvnikom. Zapadni realizam tu se, bez obzira na retoriku, moralnu i simboličnu pomoć, teško može razlikovati od izdaje. Takvo tumačenje zapadne politike iz perspektive sirijskih ustanika sasvim je uvjerljivo i legitimno.

Odbijanje kapitulacije, nastavak borbe, rješavanje konkretnih problema s kojima se suočava moralo je otvoriti vrata potencijalne radikalizacije ustanka. Ideološki, politički heterogena opozicija u vatri se višegodišnje borbe mogla iskovati na različit način. U potrazi za najuvjerljivijim objašnjenjima situacije, učinkovitim organizacionim rješenjima i vojno-revolucionarnim institucijama različite frakcije opozicije morale su tražiti svoj put u pobjedu. Kao i u svakom revolucionarnom ratu put do uspjeha vodi preko odlučnog nametanja i učinkovitosti pri rješavanju problema koji iz dana u dan iskrsavaju. Prigodan je primjer našeg narodnooslobodilačkog rata. Nije gerila Draže Mihalovića izgubila zato što su našoj opančarskoj seljačiji komunističke ideje odgovarale bolje od četničkog konzervativizma. Dapače – gdje god je Partija lobirala sa komunizmom, sa svojim radikalnim idejama gubila je na učešću naroda u borbi. Komunisti su rat dobili jer su bili agilniji, organiziraniji, učinkovitiji i odlučniji. Tim su sredstvima kupili mase neprijateljski raspoložene prema svom radikalnom političkom programu. Slično se, zasigurno, pokazuje u slučaju sirijskog građanskog rata. Uvijek je dobitnik grupa koja se pokaže najsposobnijom, najodlučnijom i najuvjerljivijom. Izvjesnim se čini da se takvom grupom, barem u istočnom dijelu Sirije, pokazao fundamentalistički ISIS čije je jezgro obrazovano još ranije u Iraku. Taj aspekt je jedna bitna stvar u razumijevanju utjecaja avangarde takozvane Islamske Države. Sve ostalo je od manje važnosti. Osvajanje velikog teritorija; apstraktna ideološka privlačnost; unutarjni teror i progon nevjernika – sve to je posljedica i manje bitan aspekt u priči o Is-

lamskoj Državi. Ono što je za tu grupu bitno je osnovna činjenica da se u situaciji građanskog rata uspjela nametnuti kao najučinkovitija, najorganiziranija frakcija. Da se kao takva do današnjeg dana pokazuje učinkovitom u borbi sa neprijateljima.

Trenutak u kojem je ta fundametalistička frakcija krenula u odlučnu ekspanziju, kada je počela ostvarivati neočekivane uspjehe i zabavljati se odsijecanjem glava zapadnih novinara trenutak je u kojem je nastala neviđena panika. Od tada bauk kruži svijetom – bauk Islamske Države. Pa se onda priča o nekakvim londonskim reperima i bosanskim fufama koji jure na Bliski istok da ginu za kalifat; o njihovim izgledima za pobjedu i, što još više zabrinjava, mogućim imitacijama duž islamskog svijeta. Najhitniji zadatak postao je borba protiv tog ultimativnog zla. Neformalno se postepeno stvara golema koalicija: od Washingtona do Teherana, od Moskve do Londona. Pitanja Iraka, izraelsko-palestinskog sukoba, krvavog državnog udara u Egiptu, kaosa u Libiji, rušenja Assadova režima padaju u drugi plan i nestaju. Nestaju svi stvarni problemi koji će trajati, čijem bi se rješavanju upravo zbog toga što su toliko čupaviji i teški trebala najhitnije posvetiti sva pozornost. No čemu? Kad se toliko lakše bacati se u vječnu borba Svjetla i Tame. U toj se borbi bjelosvjetska bagra i sav tupavi narod Istoka i Zapada najbolje sjedini. U borbi sa Neprijateljem Čovječanstva. A Islamska Država svojski se trudi da bude naš neprijatelj kojeg volimo mrziti. Naš Sotona što u cijeloj predstavi glumi razlog (lažnog) izmirenja svih političkih suprotnosti od manje važnosti. Taj spektakl borbe protiv Zla, taj bauk Islamske Države, tu štetnu predstavu licemjerja i političke neodgovornosti potrebno je bespoštedno raskrinkavati u svakom trenutku. Takav je zadatak najbolje izvršiti otkrivanjem drugih, zapostavljenih i manje vidljivih problema i dimenzija sukoba koji se odvija u kontekstu sirijskog građanskog rata i šire.

To ćemo ovdje pokušati analizom odnosa turske države i Kurda. Problema o čijem najhitnijem rješavanju navodno ovisi uspješna borba protiv Islamske Države.³ Dok ovo pišem još je u tijeku grčevita borba za Kobane, kurdski grad na sjeveru Sirije, uz tursku granicu, na koji nasrću povampirene snage fundamentalističkih zlotvora. Borba za taj, kako se govori, strateški važan grad, posebno je teška zbog neočekivane pasivnosti stare članice NATO pakta, vjernog američkog saveznika, jednog od najbudnijih boraca protiv reakcionarnog islamizma – Turske. To posebno jer je turska država dom većine kurdske naroda, a veza naroda u Kobaneu i onog preko granice neposredna i živa. Istina, radikalni islamizam tek je prvi službeni neprijatelj Turske; drugi je kurdski nacionalizam od kraja 70-ih predvođen radikalno lijevom Radničkom Strankom Kurdistana (PKK). No tim više. Ta zar ima boljeg načina da se potvrdi kako je Turska država i država Kurda negoli

---

3 Kao da je rješavanje stoljetnih problema kurdske nacionalne emancipacije, demokratizacije Turske i regije u funkciji obračuna sa nekakvim ludim glavosjecima što bi ratovali sa cijelim svijetom.

da se turskim tenkovima brane kurdski gradovi od nasrtaja islamističkih koljača?

Svi vrište o skandaloznoj pasivnosti Turske. Nitko ne zna kako je moguće da se tako nešto uistinu događa. Naslućuje se da prevladavaju jednostavni odgovori u duhu zdravorazumskog realizma. Politika se čita kao izraz okrutnog, bespoštjednog makijavelizma. Turska koristi priliku da polomi kičmu avangarde kurdske nacionalizma okupljene oko PKK pod svaku cijenu. Takva se politika onda može braniti ili napadati. Može se zauzeti stranu kurdske gerile, proklinjati turski nož u leđa, te podržati logičnu mobilizaciju svih raspoloživih snaga protiv Turske države. S druge se strane može podržati pretpostavljeni turski makijavelizam. Lomljenje kičme PKK-u i njihovim simpatizerima vidjeti kao micanje radikalne, terorističke frakcije s puta i uvjet rješavanja kurdske pitanja u općem interesu.

Ovdje ćemo ipak poći od propitivanja takvog tumačenja turske politike. Najpovršniji poticaj na takvo što, jasno, dolazi od onoga što sama turska vlast govori o svom ponašanju. Ona kaže kako je njen stari zahtjev pokretanje tenkova na Islamsku Državu i Assadov režim, ali je u tome nitko do današnjeg dana nije podržao. Turska želi da zaštiti kurdske braću i sav ostali slobodoljubivi narod Sirije, ali to želi raditi temeljito, planski i sveobuhvatno. Ne panično, vatrogasno i nepromišljeno kako to misle zapadni saveznici. Svakako je moguće da Turci lažu, da skrivaju svoje prave motive. No da bi se do takvog zaključka došlo potrebno je razmotriti koliko je uvjerljiva suprotna pretpostavka. Ona da ne lažu i uistinu nemaju okrutne, zločinačke namjere, već vode mudru, odgovornu politiku. Krenuvši tim putem moramo postaviti pitanja zbog čega se Turska predstavlja kao najradikalniji zagovornik rušenja Assadova režima; u kakvom se odnosu nalazi unutarnja politička dinamika u Turskoj i njena djelatnost u regiji. I dalje: kakva je povijest kurdske problema i koji su mogući putevi njegova razrješavanja. Kako se povijesno prema Kurdima odnosio kemalistički nacionalizam, a kako konzervativna opozicija čiji je baštinik i današnja vladajuća partija AKP. Kakva je priroda i interes PKK, te u kojoj se mjeri stvar kurdske nacionalizma u potpunosti može svesti na tu političku opciju. Kako bi odgovori na ta pitanja bili uvjerljivi potrebno je uhvatiti se u koštac sa pitanjem o turskoj državi i kemalističkom projektu uopće; razvoju turske demokracije, političkim borbama od drugog svjetskog rata i načinu na koji se u tom kontekstu postavlja kurdske pitanje. Na toj osnovi pitanje aktualnog odnosa Turske i Kurda pokazat će se, vjerujemo, u nešto drugačijem svjetlu, i svakako se neće moći naivno svesti na brutalni realizam.

U tom kontekstu, ali i izvan njega, posebno nas zanima i jedno drugo pitanje. Radi se o pitanju radikalno lijeve političke opcije u Turskoj kroz povijest i na današnji dan. Posebno pitanje radikalno lijeve politike s obzirom na kurdske pitanje; o PKK i njenim mogućnostima s obzirom na aktualne oružane sukobe

be ali i šire. Ta je problematika u posljednje vrijeme, razumljivo, vrlo prisutna u javnosti. Spomenimo tekst *Why is the world ignoring the revolutionary Kurds in Syria?* nedavno objavljen u Guardianu, tekst Juraja Katalenca *PKK, demokratski konfederalizam i gluposti* objavljen u Zarezu i neke tekstove koje pri tom kritizira. U tim se napisima i polemikama očituje predvidiva ljevičarska alternativa u odnosu prema borbi PKK: podrška ili distanciranje. Podrška, solidarizacija sa borbom Kurda na terenu tu se legitimira na različite načine – bilo time što se njome u suvremenim okolnostima nastavlja stara borba protiv imperijalizma, ili zbog toga što se u njoj vidi reformirana, nova, radikalno slobodarska snaga. Logika distanciranja, kritike zbog istih se, samo obratnih razloga ne može podržati. Pa se naglašava kao je PKK (p)ostao kontrarevolucionaran, kako je njihova nasilna, ideologizirana pozicija antidemokratska i stoga neprihvatljiva. Mi se nećemo upuštati u lobiranje za podršku ili distanciranje od kurdske borbe na terenu, već ćemo nastojati ukazati kako su i jedna i druga ljevičarska perspektiva površne i nezadovoljavajuće.

Ostaje nam još jedino da sumiramo ovaj uvodni dio i najavimo izlaganje u nastavku. Najopćenitija pretpostavka od koje polazimo je uvjerenje o teškom, u biti neodgovorivom pitanju političkog djelovanja u kontekstu izrazite političke nestabilnosti i nesigurnosti. Takva nenormalna politička situacija na Bliskom istoku već je dugo vremena normalno stanje. Aktualna situacija građanskog rata u Siriji i Iraku, sa ostalim ratovima i krizama, pokazuje se posebno teška. Bauk Islamske Države koristan je ukoliko pažnju međunarodne zajednice hitno usmjerava na taj tegobni region, dok je štetan pošto se njime skrivaju teži i važniji problemi zbog čijeg je neuspješnog rješavanja i došlo do takve sumanutе pojave. Jedan od tih težih problema svakako je kurdsko pitanje koje se pokazuje direktno povezanim sa trenutnim stanjem na bojištima. Drugi je, još i važniji problem uspostave funkcionalnih, legitimnih režima i demokratizacije. Odgovore na oba dva pitanja o kojima je riječ moguće je tražiti kroz odgovaranje na pitanja problema turske države i politike, te njenog odnosa sa Kurdima. Treće pitanje koje se postavlja pitanje je mogućnosti izgradnje radikalno lijevog programa. Kako u regionu i aktualnim okolnostima tako i općenito, na internacionalnoj razini.

U nastavku dakle imamo govoriti o problemima turskog nacionalizma i demokratizacije, radikalno lijeve pozicije u Turskoj, kurdske emancipacije u povijesnom i aktualnom kontekstu. Po tom: sumirati pouke iz Turske i Kurdistana, te ih, ukoliko se pokazuju korisnima, iskoristiti za rješavanje ostalih problema na Bliskom istoku i globalno. Pri tome ćemo kako i spada krenuti od onoga što nam je prvo pred očima.

III. Dvojbe ljevice o kurdskoj borbi

Neka to najprije budu spomenute diskusije o emancipatornim potencijalima aktualne kurdske borbe. Kolumnist Guardiana David Graeber, američki antropolog i anarhist, jedan od pokretača pokreta Occupy Wall Street⁴, svoj je doprinos diskusiji dao tako što se prisjetio oca koji je '37. pohitao u Internacionalne brigade. U borbu protiv fašizma, za spas Republike i socijalnu revoluciju. On je izrazio uvjerenje kako među španjolskim i sirijskim ratom postoje neke “upadljive sličnosti”. Ono što je tada bila borba ljevice protiv Franca danas je, valjda, borba Kurda protiv Islamske Države.⁵ Poanta je usporedbe zaključak kako je republika u opasnosti, kako ne smijemo dopustiti ponavljanje povijesnih tragedija. Već to bilo bi dostatno za pisanje knjige u kojoj bi se takve *mudrolije* moglo izgrditi na pasja kola. Očita razlika između oca, revolucionara iz rovova, i sina, revolucionara iz naslonjača, kao donekle slikovitog prikaza dubokih historijskih razlika dvaju situacija pri tome ne bi trebalo posebno naglašavati. Mnogo je značajnije primijetiti sitnicu kako američka avijacija, dakle vojska jedine supersile, bastiona kapitalizma i buržoaske demokracije novu (navodno) fašističku ugrozu po glavi udara tjednima prije objave tog vapaja “da se ne ponovi”. Što bi se uopće moglo ponoviti? Hoće li Amerika Kurdima poslati pomoć sličnu onoj koju je republici poslao Sovjetski Savez; pomoć u obliku ubojica NKVD-a? Pod takvom su zločinačkom komandom bile Internacionalne brigade, a španjolskoj bi republici i revoluciji bilo bolje da takvu pomoć nije ni dobila. Buržoaske države revoluciju nikada nisu mogle gušiti na tako perfidan način, pa je teško vjerovati da bi se takvo što i danas moglo dogoditi. Ako zbog ničega drugoga onda zbog postojane, sasvim bespredmetne, *nabrijanosti* ljevice, pa stoga vjerujem i one na terenu, protiv američkog imperijalizma. Možda bi mogli povući obrnute paralele, pa jadne ISIS-ovce pod kišom tomahawka usporediti sa POUM-ovim ili anarhističkim radikalima koje je tukla njemačka vojna tehnologija onog doba. I jedni i drugi u sličnoj su situaciji – ekstremisti bez saveznika i izgleda za uspjeh. Španjolska revolucija uistinu se tada, ni kriva ni dužna, našla u ratu sa cijelim pomahnitalim svijetom. Zapadne su je, *slobodoljubive* demokracije ostavile na milost i nemilost fašista, a sovjetska je *pomoć* fašističku pobjedu uspjela učiniti manjim zlom. Kurdska je gerila, sasvim suprotno, sa pojavom ugroze fundamentalističkih manijaka po prvi puta priznata od strane velikih zapadnih igrača, o kojima

---

4 To sve navodi Wikipedia i ja osim kolumne na koju se referiram nemam pojma tko je taj čovjek. Tako će nadam se i ostati.

5 Slične su se ideje u javnosti pojavljivale i mnogo ranije, kao u komentaru Mari-na Bakića pod naslovom *Kurdistanu u čast*. One se kao rani poziv na mobilizaciju protiv ISIL-a ne mogu poistovjetiti sa ovakvim vapajima u situaciji koja je praktički riješena. Unatoč tome Bakićev komentar i dalje pati od ostalih problema povlačenja paralele između dviju situacija.

uglavnom ovise stvari. Po prvi puta se, koliko mi je poznato, jedna (post)maoistička militantna skupina i NATO avijacija drugarski bore na istoj strani. Kritika ljevičarske neodlučnosti u podršci PKK-u u nekom obliku možda se i mogu pokazati ispravnima, no sasvim je pogrešno njihovu situaciju na bilo koji način uspoređivati sa situacijom španjolskih revolucionara ili, šire, republikanaca onoga doba.

Taj se Graeber valjda zanio čaletovim romantičnim pričama pa koristi priliku da si ih oživi pred očima. Takvu sentimentalnost još bi se i mogla oprostiti kad nastavak kolumne ne bi bio još i gori. Glavne ideje tog nastavka umnogome nalikuju tekstovima *The new PKK: unleashing a social revolution in Kurdistan* Rafaela Taylora i *Kurdish spring: what are the PKK fighting for?* Briana Whelana.⁶ Tu se dokazuje progresivni, emancipatorni potencijal reformiranog, post-maoističkog i post-nacionalističkog, slobodarskog PKK-a. Osim što se defenzivno lobira za obranu kurdske republike (valjda kod liberalne javnosti i zapadnih vođa koji sa Kurdima već surađuju, kao što su jasno pokazali da će i sa crnim vragom koalirati za uništenje Islamske Države) tu se zaneseno, ofenzivno staje uz kurdsku *revoluciju* kao put koji je potrebno podržati i slijediti. Nova se rješenja i programi kurdskih revolucionara, nekakvi demokratski konfederalizmi i komunalizmi, otkrivaju kao taj svijetli put. Kao politički kurs s kojim se zapadna radikalna ljevica može poistovjetiti, aktivno ga podržati, pa onda i raditi na njegovom provođenju u širem kontekstu. To će reći – iskoristiti cijelu situaciju da bi se pošlo dalje od službenih ciljeva zapadnih sila, kapitalizma, nacionalizma i liberal-demokratskih ideala. Tekstovi o kojima govorimo ne nastupaju na tako transparentan način, ne ekspliciraju izričito teze koje im ovdje stavljamo u usta, no upravo to njihove su implicitne pretpostavke i pouke cijelog izvođenja.

Podršku kurdske borbi protiv džihadista moguće je legitimirati na više načina. Od sasvim oportunističke podrške manjeg zla (tj. podrške neprijateljevog neprijatelja) do razboritih uvažavanja reformi kurdskih radikala i obrazovanju političke pozicije sa kojom jedan buržoaski, demokratski režim može razgovarati. Mogućnost takve kritičke podrške, bez obzira na raznoliku logiku njene legitimacije, otvorena je institucijama, grupama i pojedincima različitih političkih profila. Konzervativcima, liberalima ili socijalistima. Putinu i Obami. Željku Kerumu i urbanim jugoslavenima. Napisi Greabera, Whelana i Taylora, svaki na svoj način, dijelom spadaju i u tu kategoriju. No oni su ipak i nešto više od toga. Oni u sebi sadrže i ofenzivan, radikalno ljevičarski naboj. Njima se pokušava konstituirati zajednički revolucionarni identitet, ukazati na nove radikalne ciljeve koji se stavljaju na dnevni red ili čak ostvaruju u praksi. Radikalna ljevica takvim se tekstovima oglašava o kurdske borbi, ali se *pritom izjašnjava i o sebi samoj*. Zbog toga je i kritika takvih napisa mnogo više od

---

6 Koje je sa svojih, jednako neprihvatljivih pozicija oštro kritizirao Juraj Katalenac o čemu će kasnije biti riječi.

spoznajnog spora o smislu kurdske borbe. To je i politička kritika radikalne perspektive koju takvi stavovi reprezentiraju, uz moguće obrazovanje vrednijih alternativa.

Jednu od mogućih političkih kritika na toj liniji nedavno je iznio Juraj Katalenac u niže spomenutom tekstu. Taj je drug krenuo od sasvim drugačijih ideoloških pretpostavki. On nije ostao slijep na činjenicu da Kurdima pomažu Amerika, Izrael, pa čak i hrvatska vlada sa pošiljkom svojih ruzinavih kalašnjikova. Takve činjenice Katalenac nema potrebe previdati pošto mu služe kao dokaz korumpiranosti reformiranog kurdske pokreta. Potvrda njegove nerevolucionarnosti, oportunističkog prelaska u buržoaski kamp na stranu imperijalizma. Njegova se kritika također vrti oko nasilničkog, autoritarnog, nacionalističkog karaktera PKK. Slobodarske fraze, Bookchin i komunalizam raskrinkavaju se u toj priči kao magla, ideološko pokriće realnog, oportunističkog kursa te partije i njenih simpatizera. Zaključak je stoga jasan – nema podrške za PKK. Tu se radi o predvidivoj, konzistentnoj, radikalnoj lijevokomunističkoj kritici staroga kova. Sa svojim dobro poznatim prednostima i nedostacima. Ona se suprotstavlja svakovrskom oportunizmu. Što, s jedne strane, znači odbijanje bilo kakve suradnje sa kapitalizmom pa makar se radilo i o zajedničkoj borbi za osnovne slobode i demokraciju, dok s druge strane, znači odbijanje prihvaćanja nelegitimnih sredstava borbe kao što je nasilništvo, teror, autoritarizam i slično.

Još dosljedniji i radikalniji u tom smislu svakako su anarhisti staroga kova. Njihov pogled na cijelu situaciju moguće je pronaći na portalu Mreže anarhosindikalista⁷. Tu se, naizgled, mnogo mudrije (s tim se u potpunosti potrebno složiti, što će se pokazati u nastavku našeg izlaganja) naglašava kako se realno političko događanje na terenu ne može svesti na jednu dimenziju. Kako je besmisleno davati jednostavan pravorijek za i protiv. Takva se mudrost, kao što to obično biva u slučaju anarhista, pokazuje sasvim površnom pošto se pokazuje kako iza tako razboritog realizma u biti stoji dobro, staro revolucionarno čistunstvo, utopistički idealizam i ekstremističko sektaštvo. Anarhisti dopuštaju da postoje različite, kontradiktorne dimenzije kurdske borbe. No njihova je politička pozicija, kao i obično, posvećena, izdvojena, savršeno moralna, konzistentna i ispravna. Ona tako nije izraz i dio praktičnog, kontradiktornog i višedimenzionalnog previranja. Ona je sveti politički princip, ideal koji tom političkom kaosu može pokazati put izbavljenja. Anarhisti su put, istina i život. Stoga je njihov pogled, u praktičnom smislu, vrlo sličan onom Juraja Katalenca, koji i sam, kako se čini, dolazi iz anarhističkog *backgrounda*. Razlika među njihovim pozicijama više je stilska. Katalenac će odbiti podršku PKK. MASA će naglasiti kako podržava one uistinu čiste slobodarske, antidržavne i anti-kapitalističke tendencije na terenu. Stvar je u biti identična. I jedni i drugi nesklo-

7   Rožava – anarhosindikalistički pogled

ni su oportunističkoj, glavnoj struji pokreta. I jedni i drugi zauzimaju u praktično moralizatorsku, čistunsku političku poziciju. Jednako su neprijateljski nastrojeni prema olakim podrškama pokretu od strane ideološki labavijih lijevih radikala.

Iz toga proizlazi, ili se barem tako čini, kako u aktualnim diskusijama o kurdskoj borbi na ljevici iskrsavaju dvije perspektive koje je moguće čitati kao stari sukob oportunističke i sektaške. Poigrajmo se malo sa takvom interpretacijom dvojbi na ljevici.

Po toj se shemi oportunistička logika proziva zbog žrtvovanja principa okolnostima. Što program i stavove prilagođava izgledima za uspjeh, a realnu nelegitimnost svojih ciljeva i sredstava skriva ideološkom opsjenom. U našem slučaju, sasvim konkretno: prešutno se podržavaju imperijalisti (NATO) jer doprinose našoj stvari, solidarizira se sa PKK-om jer ima utjecaj zanemarujući kako je taj utjecaj izgradio i što zapravo znači. Očiti oportunizam prikriva se hrpom fraza i deklaracija o novousvojenim slobodarskim vrijednostima i ciljevima kurdske vođe čija je istinitost u najmanju ruku upitna. Kada se razgrnu nebitne finese na svjetlo izlazi suština oportunističke pozicije: legitimnima se smatraju sva sredstva na raspolaganju, za svrhu se uzima realan, minimalni program.

Po istoj se shemi sektaška logika proziva zbog krutog, dogmatskog čuvanja idealnih, praktično neprovedivih principa. Žrtvovanja realnih emancipatornih prilika u korist besmislenog utopizma; da bi se potom očita nerazboritost i neuspjeh takvog kursa opravdavala autistično ili nihilistički. Izdajom ili zlom sudbinom. U našem slučaju: odbija se priznati da moćni akteri, bio to NATO ili Iran, katkad i sa upitnim motivima, u konkretnim okolnostima mogu doprinijeti ostvarenju slobodarskih ciljeva; realna se borba za slobodu kurdske vođe zbijenog oko PKK obezvređuje moralno-političkim čistunstvom i ideološkim cjepidlačenjem; odbija se prihvatiti progresivne reforme u identificiranju i konkretnom programu PKK kako bi se ljubomorno štitilo vlastite revolucionarne dogme. Kada se razgrnu sve finese pokazuje se suština sektaške pozicije: njen utjecaj uglavnom je nemoguć; kada to nije onda je izrazito štetan; njene se svrhe pokazuju kao isprazna utopija.

Prezentacija takve sheme dobro je polazište za diskusiju pošto se većina polemika na ljevičarskoj sceni odvija u skladu sa njenom logikom. Za našu stvar takva logika pokazuje nezadovoljavajućom pošto se sa njom prikrivaju mnogi važni problemi, a rasprava u tako zadanim okvirima nalikuje nadvikivanju gluhih. Sukladno tome ne mogu nas zadovoljiti ni konkretni stavovi iz tekstova na koje se referiramo ukoliko se poklapaju sa takvom logikom. Cijeloj je raspravi o emancipatornim potencijalima kurdske borbe potrebno pristupiti na nešto drugačiji način.

Pravi zadatak mudre, legitimne ljevičarske pozicije ne sastoji se u otkrivanju političke suštine nekog realnog pokreta i zauzimanju ispravnog stava prema njemu (podršci ili distanciranju). Prije je potrebno što preciznije osvijestiti unutarnje napetosti i dinamiku nekog političkog kretanja kako bi se posredstvom takvih refleksija moglo redefinirati, realnom kretanju prilagoditi svoja politička pozicija. Na takav način potaknut razvoj političke senzibilnosti uvjet je uspješnog i učinkovitog djelovanja. Stvar nije u tome da se borbi PKK-a sudi iz londonskih ili zagrebačkih naslonjača, već u tome da se pođe od zbivanja na terenu, njegove što uvjerljivije interpretacije, kako bi se došlo do obrazovanja atraktivne političke pozicije. Ta, u našem slučaju progresivna, ljevičarska pozicija kojoj težimo, naravno, ima i druge pretpostavke o kojima ovisi naš konkretan pristup problemu. Kako u teorijskom, tako i u praktičnom smislu. No te pretpostavke ostaju mrtve, gube na atraktivnosti, pa onda i istinitosti ukoliko ih se ne stavlja u pogon, ukoliko se ne uspostavi živa komunikacija sa o njima neovisnim zbivanjem. Ukoliko u tom procesu ne bivaju redefinirane i nanovo osmišljene. Političke pretpostavke od kojih krećemo trebaju se oblikovati u odnosu sa političkom dinamikom, a ne je ocjenjivati prema predefiniranim, fiksnim političkim, teorijskim ili moralnim kriterijima. Ukoliko stvari sagledamo na takav način, svaka shematska podjela, kao i političke alternative o kojima smo govorili, pokazat će se u nešto drugačijem svjetlu.

Sam proces dokazivanja je li PKK reformirana slobodarska grupa okrenuta izgradnji komunalizma i samoupravljanja (liberalne-demokracije u alternativnoj varijanti) ili se radi o nasilnoj nacionalističkoj grupi koja ubija učitelje, siluje žene i surađuje s imperijalistima (opasnim komunističkim teroristima u alternativnoj verziji) od sasvim je sekundarnog značaja. Takav je rezon u startu besmislen. Osim očitog problema spoznajne problematičnosti dokazivanja, evidentnim se čini kako u okvirima nekog političkog pokreta, primjerice onog koji radi za stvar kurdske emancipacije, postoje različite tendencije nesvodive na zajednički nazivnik. Kako se bilo koja istina o pokretu može legitimno braniti. Kako pokret ni u idealnim okolnostima ne predstavlja ideološki i politički koherentno tijelo, te je stalno redefiniranje identiteta i ciljeva normalno stanje stvari. To posebno vrijedi za dramatične, izrazito dinamične situacije izvanrednog stanja. Ratove i revolucije u čijim okvirima politički kurs i identitet nekog pokreta preko noći može da pređe iz krajnosti u krajnost. Službena politika, pisani programi i deklaracije reducirani su izraz, iskrivljen i limitiran *snapshot*, bolji ili lošiji prijevod zbiljske političke dinamike. Zbilje do čijeg je jedinstvenog, autentičnog očitovanja nemoguće doći; koja nam je poznata samo po svojim efektima i iskrivljenim prijevodima. Reinterpretacija, prilagođavanje i promjena sastavni su dio svakog političkog procesa. Iz toga bi pogrešno bilo izvoditi skeptične, praktički relativističke zaključke. Kao što bi još i gore bilo povlačenje u idealističke bjelokosne kule čvrsto zaštićene od kontradiktornosti realnog zbivanja.

Istinu i smisao nekog političkog pokreta moguće je i potrebno određivati. Sudjelovanje u živoj političkoj borbi je nezamjenjivo, a čvrsto određivanje stava njen je sastavni dio. No to svrstavanje praktičan je čin i ne može biti usidreno u višoj političkoj istini. Istina nekog političkog iskaza uvjetovana je otvorenim, neizvjesnim praktičnim zbivanjem i kontingentnim činom svrstavanja. Političko svrstavanje stoga ne pretpostavlja istinu, *već doprinosi njenom proizvođenju*. Svaka ocjena konkretnog političkog pokreta zapravo je tek komunikacija kako s njim tako i sa samim sobom.

Zar je takve spoznaje danas potrebno posebno naglašavati? Na žalost, čini se, još uvijek je, pošto se njihova vrijednost u praksi uglavnom zanemaruje. Upornim se naglašavanjem tih suvremenih teorijskih uvida, rastura privlačnost jednodimenzionalnih shema, što je i njihova najveća korist. Time se otvaraju alternativne perspektive, što je uvijek najbolji put jačanja vlastite političke pozicije. Savez spoznajnog i političkog otvaranja uvijek je bio najbolji saveznik svake revolucije.

Ljevičarsko-oportunistički prijatelji PKK o kojima smo govorili u svjetlu takvih pretpostavki mogu nam pokazati neočekivano lice. Recimo lice opasnih radikala, na momente i gorih od svojih sektaških kritičara. Njihove romantičarske priče o naoružanom narodu, samoupravnim lokalnim zajednicama, drugarstvu i revolucionarnoj kulturi u Kurdistanu počinju ličiti na tipične utopističke fantazije. Nalikuju pričama drugarice Simon de Beauvoir koja je po pariškim salonima govorila o neiskvarenosti i slobodarskom duhu siromašnih zajednica. Da bi joj Milovan Đilas, iz osobnog, crnogorskog iskustva, ukazivao na glad, mržnju i smrt kao istinu te neiskvarenosti i slobode. Zapadnoj, uglavnom dobro situiranoj ljevičarskoj gospodi inače se mili pričati o anarhiji i komunalističkim, samoupravnim zajednicama kao najboljim, najrevolucionarnijim rješenjima za budućnost Kurdistanu. Ako se jad i bijeda u kojoj se Kurdi nalaze i ne uzima za privilegiju (kako bi to činila gospođa de Beauvoir) neupitno se drži kako je izlazak iz takvih nedaća potrebno tražiti na *alternativan* način. S onu stranu države i kapitalizma, slijedeći utopije nekakvih popravljča svijeta, inače potpunih marginalaca, politički i svjetonazorski rođenih u okrilju visokorazvijenog kapitalizma koji je, složit ćemo se, ponešto različit od kurdistske podrazvijenosti. Pa se onda narodu kojem su tako dugo uskraćena prava na politički subjektivitet, ali i bazičnu kulturnu autonomiju, koji je godinama patio i umirao u borbi za nacionalno oslobođenje, veselo naturaju nekakve post-nacionalističke vizije radikalnih anarhističkih asocijacija kao alternativa državi i kapitalizmu. Ako je kurdski narod uistinu sklon takvim ludorijama, a to će i tada biti sasvim pogubna sklonost, u tome ga nitko ne može zaustaviti. Neka mu onda bude sa srećom. No zar nije mnogo izglednije da bi se ti ljudi radije zadovoljili nešto prizemnijim, konzervativnijim političkim ciljevima? Ako ne svojom državom onda barem jasnim priznanjem političkog subjektiviteta i teritorijalne autonomije.

Izgradnjom prokušanih predstavničkih institucija bez revolucionarnog fantaziranja. Zar se Kurdistan već nije nauživao revolucionarne igre? Zar nije očito (kao što se pokazalo i na sličnom primjeru naše, jugoslavenske revolucije) da bijedu i nesreću kurdskog naroda ne treba gledati kao dobru podlogu za radikalne eksperimente?

Sve to zvuči prilično uvjerljivo i čini se kako bi kurdsku borbu, i bez detaljnijeg ulaska u problematiku, trebalo gledati na nešto konzervativniji način. Kako bi razboritost takvog konzervativnog kursa trebali prihvatiti i najradikalniji ljevičari. Zbog toga se odlučno lobiranje za radikalni kurs od strane zapadnih ljevičara svakom inteligentnijem promatraču pokazuje kao prilično čudno. Zbog čega se *post-moderna* ljevica toliko zanosi kurdskom borbom? Jedini suvisao odgovor glasi da se ona još uvijek pali na utopije. Ona želi da Kurdi ostvare njene perverzne političke fantazije. Njeno lobiranje za anarhiju i komunalizam prvo je povlađivanje vlastitim političkim fetišima, pa onda sve ostalo. Zapadna bi ljevica mogla i reći kako za ništa ne lobira. Kako samo otkriva stvari koje se događaju. Ukazuje na političke trendove i o njima iznosi svoj stav. Moguće. Ako se radi o trendovima u izboru literature kojima si Ocalan zadnjih godina krati zatvorske dane. O trendovima sa plenuma i partijskih kongresa koji u zadnje vrijeme pred svijet prosiplju svoje velike slobodarske ambicije. Te trendove oni otkrivaju, da bi ih naivno i tendenciozno poistovjetili sa političkom zbiljom. Po tom zbilju koju su *otkrili* koriste kao materijalni dokaz legitimnosti slobodarskog kursa PKK kao autentične progresivne snage i slično. Oni pri tom polaze od temeljnog znanja kako su ta i takva politička rješenja, te radikalne forme i sadržaji dobri i ispravni. Znanje od kojeg polaze kriterij je njihove legitimacije. A to znanje nije neutralno, ono u sebi izvorno sadrži određeno političko značenje. Stoga su njihovo pisanje i djelatnost, što je nužno i neizbježno, prije svega lobiranje za određenu politiku. Lobiranje usmjereno na Kurde, ali i mnogo više lobiranje prema zapadnoj javnosti. Ključnim se pitanjem stoga pokazuje kakav je karakter njihove političke i teorijske pozicije. Na čemu je ona zasnovana? Predstavlja li ona nešto više od subjektivnih preferencija i dobrih želja? Koliko je uistinu realno i progresivno ostvarenje političkih fetiša radikalne ljevice? Odgovore na takva pitanja nadahnuta ljevica rijetko postavlja, a odgovore koje na njih daje u pravilu su bezvrijedni. Oni se izvode po moralističkoj i ideološkoj logici, čitaju u djelima Bookchina ili nekog drugog vizionara ili popravljča svijeta. Ili još gore – svode na isprazne fraze i najgore populističke predrasude. Tako se pokazuje da su tipične ljevičarske, naizgled oportunističke i prilično umjerene pozicije, u biti do srži ideologizirane, opasne i utopističke. Pokazuje se kako je stvar radikalne ljevice još uvijek na ništa postavljena.⁸

---

8 Jedan od praotaca moderne radikalne ljevice i anarhizma Max Stirner svoju je najslavniju knjigu, *Jedini i njegovo vlasništvo*, započeo izjavom kako je svoju stvar na ništa postavio. Karl Marx mu je, mrtav hladan kritički odgovorio kako se o tome zaista ne treba sporiti, kako je on svoju stvar uistinu na ništa postavio. Možemo reći da utopistička,

Čistunska i sektaška ljevica iz prethodne sheme, u našem slučaju predstavljena sa Jurajem Katelencem i anarhosindikalistima, umnogome, čak i mnogo očitije, boluje od takvih boljki. No i tu se, slobodnom analizom bez predrasuda može doći do nekih prilično neočekivanih zaključaka. Dogmatska i čistunska pozicija se tako u mnogočemu pokazuje senzibilnijom za razumijevanje realnih političkih procesa, ali na jedan perverznan, izokrenut način. Ona se pokazuje mnogo realističnijom upravo zbog svojih dogmatskih pretpostavki i čistunstva. Isključiva i kruta, izrazito radikalna pozicija od koje polaze komunisti i anarhisti starog kova i protiv svoje volje može biti oslobođena tipičnih utopističkih iluzija. Već smo pokazali kako ovakva pozicija, u svojoj pravovjernosti, umnogome zauzima kritičniji odnos prema nekoj empirijskoj revolucionarnoj borbi na terenu. U našem slučaju kurdske. Legitimnost svakog iskustvenog fenomena tu se strogo vrednuje u skladu sa poznatim, konzistentnim i sasvim transparentnim principima i vrijednostima. Proklamirani revolucionarni program neke partije ili pokreta ne uzima se nekritički kao izraz realnog zbivanja. To je zamka u koju najlakše upadaju ideološki neodređeni ljevičari kada se njihovi fetiši i fantazije naizgled krenu ukazivati u političkoj realnosti. Ideološki stroža, dogmatskija pozicija svaki politički fenomen, pa tako i svaku proklamaciju, podvrgava strogim pretpostavljenim kriterijima, te je u tom smislu mnogo kritičnija. Ona se, poučena povijesnim iskustvima svoje sekte, mnogo više fokusira na problem realne utemeljenosti i mogućeg lažnog, obmanjujućeg karaktera nekih proklamiranih vrijednosti i programa na terenu. Upravo zbog svoje dogmatske posvećenosti nekim ciljevima, kao što su antiautoritarnost ili egalitarizam, oni se mogu lakše fokusirati na inzistiranje na njihovom istinskom ostvarenju. Za razliku od praktično i teorijski fleksibilnijih aktera kojima sama činjenica da su njihove skrivene, intimne političke fantazije stavljene na dnevni red predstavljaju dovoljan poticaj za podršku tim pretpostavljeno autentičnim trendovima. Politička zbilja uvijek se pokazuje nesavršena i problematična, pa se dosljedni politički čistunci uvijek opredjeljuju za kritiku iskustvenih nesavršenosti neke realne političke dinamike. Oni to možda i rade sa dogmatskim političkim pretpostavkama, ali to nipošto ne obezvređuje konkretnu kritiku ukoliko je sama po sebi suvisla. Ako se pokazuje da neka partija deklarativno zaziva demokraciju, a realno djeluje suprotno; da konkretna borba za slobodu ide ruku pod ruku sa zločinima i slično prilično je nebitno razotkriva li takve podvale komunist ili buržoaski konzervativac. I s druge strane: ukoliko se kroz sadržaj kritike uvjerljivo otkriva neki politički proces od manje je važnosti pravorijek koji će na kraju izreći radikalni kritičar, vođen moralno-političkim kriterijima od upitne vrijednosti. Tako se PKK može sasvim argumentirano razotkrivati kao kompromiserska stranka koja se više ne može smatrati revolucionarnom, kako se ona bori za minimalni program kurdske nacionalizma, pri tome surađuje sa zapadnim imperijalizmom, kako su njezine neposredno demokratske proklamacije samo radikalna ljevica i dan danas, oholo i samozivo kao i uvijek, svoju stvar gradi na ničemu.

iluzija. Radikalno lijevom i anarhističkom dogmatiku takve će teze, same po sebi, značiti osudu pokreta na koji se odnose. Ostali, razboriti i realistični akteri u njima neće vidjeti ništa sporno. Analizirajući postojeće tendencije Juraj Katalenec recimo dolazi do zaključka kako kurdska politika ide ka suradnji sa turskom državom, kako ona teži paktu sa zapadnim silama, kako se demokratski konfederalizam ne treba čitati mnogo drugačije negoli teritorijalna autonomija i priznavanje političkog subjektiviteta kurdskog naroda u Turskoj (sa ostavljanjem mogućnosti stvaranja nacionalne države), kako PKK teži tome da se iz radikalne terorističke grupe preobrazi u priznatog predstavnika kurdskih interesa. Ta se analiza uglavnom ne čini spornom. Nju bi mogao potpisati bilo kakav buržoaski politolog. Ona je, naizgled paradoksalno, mnogo nepristranija od *natezanja vode na utopistički mlin* umjerenijih ljevičara. Anarhosindikalistički pogled na stanje još je i bolji jer se uzdržava od davanja konačnog pravorijeka i izričito naglašava postojanje različitih tendencija u pokretu. Od takve je pozicije samo jedan mali korak preko uskog, ali beskrajno dubokog ponora koji dijeli sektašku, dogmatsku, strogu radikalno lijevu poziciju i otvorenu, realističnu, deideologiziranu poziciju suvremene progresivističke ljevice. Malen korak za svakog normalnog čovjeka, a tako velik za dogmatsku ljevicu i ljevičare.

Time smo uglavnom razjasnili zbog čega se suvremena i otvorena lijeva perspektiva (koju zastupamo) ne može složiti sa prevladavajućim diskursom o emancipatornim potencijalima aktualne borbe Kurda protiv fundamentalista i šire od toga. Nakon toga na red dolazi izricanje vlastitog, pozitivnog političkog stava o cijeloj stvari. Put do toga pokazao se dužim negoli se na prvi pogled činilo. Da bi naše teze o kurdskom pitanju bile jasne i sasvim transparentne najprije je potrebno dati odgovore na pitanja turskog nacionalizma, razvoja demokracije u Turskoj i problema radikalne ljevice u toj zemlji. Odgovori na ta pitanja, s druge se strane, pokazuju izuzetno značajnima za razumijevanje mnogo širih problema Bliskog Istoka, a ne samo kurdskog pitanja. Pa krenimo redom.

IV. Stari otomanski poredak i začeci kurdskog nacionalizma

Mi Jugosloveni, Balkanci općenito, lako bi mogli upasti u zamku površnog poistovjećenja sa Kurdima. Naši su narodi, takoreći, do jučer bili sultanovi podanici. Neki od nas, većina Bošnjaka na primjer, i danas se diči osmanlijskim naslijeđem. Kulturnim i materijalnim dobrom što Turci ostaviše po Balkanu. Još

više je onih što se do današnjeg dana spominju turskoga zuluma. Što u Turčinu prepoznaju razloge zle povijesne sudbine. S obzirom na takvo stanje onom bi se slabije upućenom mogla omaknuti misao da Kurdi i danas biju bitke što su ih za nas dobili pradjedovi. Kako je njihova sudbina još i teža od naše pa do nacionalnog oslobođenja nisu došli ni stoljeće i pol od pucanja *puške nevesinjske*. Kako tiranski interes imperijalnog Stambola njihovu slobodu i danas guši kao što je onda i našu gušio. Teško bi moglo biti veće zablude. Jer ni turski jaram nije bio kakav je u priči, niti su naši hajduci mnogo više od bandita na pobjedničkoj strani povijesti, niti se proces kurdske emancipacije odvijao po sličnom obrascu. Istina je tu, kao što obično biva, mnogo složenija od uobičajenih predrasuda.

Otomansku imperiju, stari sultanat i kalifat u biti je pogrešno nazivati turskim imenom. Ne samo da nacionalna svijest turskog naroda u njegovim okvirima još uvijek nije mogla biti izgrađena, već su priroda i legitimacija takve zajednice bili radikalno suprotstavljeni bilo kakvoj vrsti čvrstog, homogenog, apstraktnog političkog jednačenja – što svaki nacionalizam neupitno je i mora biti. Sultanova se prijestolnica recimo nikada nije zvala Istanbul, kako su je prozvali kemalistički sekularisti 1922. Ona je od vremena Mehmeda II. do posljednjeg dana carevine ponosno nosila staro ime, Konstantinopol. Simbolički vežući osmanlijski režim za staro carstvo, a ne nekakvo etničko biće anatolijskih čobana. Kršćanska je propaganda kroz historiju, umjetnost i političku praksu uglavnom naglašavala diskontinuitet između bizantinskog i otomanskog režima. Taj rez svakako je vidljiv, premda i daleko manji od dubokog ponora što razdvaja antički i srednjovjekovni, kršćanski Carigrad. No to ne znači kako se u većini bitnih stvari mora prepoznati kontinuitet. Kinesko carstvo kroz povijest su osvajali različiti narodi, ali se, pošto su legitimacija i priroda režima u bitnome ostali, te se razvijali na staroj osnovi, mora govoriti o kontinuitetu kineske civilizacije i oblika vladavine. Da je hrišćanski car Dušan sa svojom vojskom znao i umio, te uzmogao preskočiti carigradske zidine Novi se Rim sigurno ne bi posrbio. Srpska bi se elita do kraja bizantizirala, a barbarski osvajači poklekli pred nuždom, običajima i zakonitostima Carstva na čiji su se tron uspjeli. I ovako, uz svu skromnost dostignuća dušanove carevine, srpski se identitet uvelike izgradio na odsjaju Carigrada. Izvorni Srbi, Rusi, Turci, kao i ostali još ništavniji talog povijesti (poput nas Hrvata), ta bezlična, beznačajna plemena do svog povijesno relevantnog određenja oduvijek su dolazili kroz doticaj sa rasadnicima civilizacije. Što kroz grabež i destrukciju, što kroz učenje i identifikaciju. Stvarni diskontinuitet, stvarna svjetsko historijska promjena vrlo je rijetka i dolazi sa krupnom promjenama društvene i političke paradigme, sa velikim revolucijama koje smisao zajednice i oblik proizvodnje života postavljaju na radikalno drugačije osnove. Dugotrajan i višeslojan proces buržoaske revolucije, čijim se bitnim momentom pokazalo i stvaranje nacionalnog oblika političke identifikacije, koji predstavlja politički sadržaj obrazovanja moderne

države kao inovativne političke forme radikalno suprotstavljene carstvu, taj proces sa tim i takvim obilježjima pokazao se kao moment od kojeg je moguće govoriti o bitnim povijesnim diskontinuitetima. Pad kršćanskog Konstantinopola i zavidna silina turske ekspanzije u biti je prirodan nastavak stare povijesne i političke logike.

Takvo shvaćanje danas, s obzirom na predrasude o kojima je bili riječi, možda i može zvučati neobično. Otomanskim sultanima cijela se stvar morala pokazivati u sasvim drugačijem svjetlu. Njihova je vladavina bila legitimni, doslovni nasljednik rimske imperije. Oni su stolovali u Novome Rimu. Njihov je režim bio nastavak slavnih kulturnih, političkih i civilizacijskih tekovina. Prljavi korijeni anatolijskih ili srednjoazijskih vukojebina, nekakav poseban identitet izgrađen oko turskog etnosa, ne samo da je od manje važnosti. Njegovo potenciranje u imperijalnom je kontekstu jednako opasno kao i naglašavanje bilo kojeg od drugih etničkih i kulturnih partikularizama. Istinska odnarođenost otomanskih Turaka najbolje se vidi na primjeru tegobnog razvoja turskog nacionalizma od 19. stoljeća koji je osim vanjskih neprijatelja i starog režima, morao pobijediti i otomanske liberale koji su tekovine buržoaskih revolucija na istok prenosili bez potrebe za isključivom, homogenom etno-nacionalističkom identifikacijom. Te iznimno bitne probleme političke modernizacije u otomanskim okvirima detaljnije ćemo razmotriti nešto kasnije. Sada se moramo vratiti na drugu, svakako i važniju komponentu legitimacije Otomanske vladavine – Islam.

Ako je održanje kontinuiteta carskog Konstantinopola prikrivenija dimenzija otomanskog poretka onda je njegov islamski karakter nerijetko i prenaplašen. Kemalistički, agresivno sekularistički i republikanski, diskurs turskog nacionalizma stari je poredak neopravdano prikazivao kao bezuman, autoritaran, odnarođeni režim čija je ideološka nadopuna bila mračnjačka religioznost. Nacionalisti i sekularisti, ne samo u Turskoj (iako je ona vjerojatno najradikalniji primjer), inače se bave ocrnjivanjem religijskog naslijeđa, a režime koje ruše nastoje prikazati u fundamentalističkom svjetlu. Tu se radi o opasnoj ideološkoj falsifikaciji koja se, posebno u naše vrijeme, ne može tolerirati. Laicistička bagra stare oblike obrazovanja pod komandom religije (bilo da se radi o srednjovjekovnim univerzitetima, jezuitskim školama ili medresama) tendenciozno poistovjećuje sa vjerskom indoktrinacijom. U njima vidi kočnice znanja i napretka. Tisuće najvećih umova koji su kroz povijest obrazovanje stekli upravo kroz te institucije tu se previđaju. Kao što se zanemaruje i otužna učinkovitost, ali i indoktrinacijski karakter sekularnih obrazovnih institucija. Po sličnom se obrascu nastupa i prema ostalim religijskim institucijama i tekovinama. Turski je sekularizam (ili laicizam) posebno ozloglašen zbog fanatičnog ratovanja sa islamskom tradicijom. Islamsko naslijeđe stare imperije pokazalo se kao idealno žrtveno jare autoritarnog kemalizma. U svom prosvjetiteljskom žaru on se okomio na islam kao razlog dekadencije i propasti carstva.

Utjecaj islama na politiku čitao se kao srž političke neučinkovitosti starog režima. Pri tome se jasno previđalo kako upravo zbog toga što se režim legitimirao islamom, što je car, sultan, bio i kalif, što nije bilo i moglo biti strogog razdvajanja imperijalno-političkih i vjerskih institucija, što sam interes islama i carevine nisu bili razlučeni – kako upravo zbog toga (što je, kao što znamo, jednako naslijeđe istočnog kršćanstva kao i islama) krivnja za zaostalost, političku i društvenu nesreću ne može biti svaljena na leđa islama. Upravo suprotno. Stari režim, stari otomanski kalifat nije mogao biti neki fundamentalistički, radikalni poredak. Radilo se prije o tipično konzervativnoj i pragmatičnoj carevini u kojoj je religija bila sjedinjena sa političkim identitetom i izvor legitimnosti. Nositelji političkog autoriteta religijske su istine morali tumačiti fleksibilno i, zapravo, ograničavati mogućnost njenog slobodnog razvoja i očitovanja. Taj islamski *cezaropapizam* vjerske je strukture i njihovu slobodu stavljao u službu imperijalne vlasti. Nastavak tog režima neupitno je vidljiv u laicističkoj Turskoj sa kojom je vlast nad religijskim strukturama/praksom sa monarha prešla u ruke republikanske oligarhije. Otpor novom, ekstremističkom, sekularnom režimu djelomično se pojavio jedino po derviškim tekijama koje su i za kalifata predstavljale centre spoznajnog, vjerskog i političkog nonkonformizma, otpora, i istovremeno autentične i slobodne religioznosti.

O bauku islamizma i njegovoj ideološkoj funkciji biti će riječi u nastavku kada se uhvatimo u koštac sa problemima demokratizacije turske republike. Sada se moramo vratiti na ono što smo započeli – razjašnjavanje stvarne uloge islama u starom osmanlijskom režimu, neupitno neprijateljstvo takve pozicije prema razdvajanju islamske zajednice kao političke zajednice sekundarnim, etničkim i kulturnim određenjima, i oblicima suživota islamske i drugih, recimo kršćanskih zajednica. Radi o pitanjima po kojima bi se, vjerujem, mogla napisati cijela biblioteka. Ovdje ćemo se zadovoljiti sa općim natuknicama dostatnim za našu svrhu. Za razliku od kršćanske zajednice koja se od svog nastanka određuje kao izrazito apolitična, islamska vjerska zajednica ne skriva svoj eksplicitno politički karakter. Politička misao kršćanstva je (što djelomično i sa upitnim praktičnim posljedicama mijenja katolički revizionizam) izraziti pesimizam. Intervencija čovjeka na ovome svijetu, stvaranje kraljevstva nebeskog na zemlji ne samo da je uzaludna već se uzima kao izraz arogancije i grijeha. Političko je djelovanje skretanje sa Kristova puta postojane skromnosti, pobjede nad kušnjama i konačnog uzdizanja u krilo Stvoritelja. Logika islama i put razvoja muslimanske zajednice bitno su drugačiji. Jedno od polazišta islama kritika je licemjerstva, polovičnosti, patetičnosti kršćanske ideologije. Tu se, prosto rečeno, kraljevstvo nebesko, mir i pravda, traže već ovdje i sada. Obrana čiste savjesti i moralne pobjede tu se mijenjaju u ofenzivan zahtjev ispravnog djelovanja i praktičnog ostvarenja pravde. Milostivi Bog ljubavi ustupa mjesto onom strogom i pravednom. Okreće se hijerarhija vrlina, a na

vrhovno mjesto kršćanstvom uzdignute skromnosti i pokajanja postavlja se pravедnost. Umjesto egalitarizma patnje ovdje, a blaženstva na onome svijetu – kojim se stare klasne razlike ostavljaju na životu i zapravo legitimiraju – islam postavlja jasan zahtjev za univerzalnim izjednačavanjem političkog i društvenog statusa.

Radi se o idealnom skiciranju kršćanske i islamske logike. U realnim povijesnim okolnostima stvari se uvijek razvijaju u odnosu na konkretne historijsko-materijalne okolnosti pa je islamska ekspanzija provedena kroz klasičnu pljačku čija se jedina specifičnost sastoji u tome da se pokazala neobično perspektivnom. Uspješan iskorak beduinske razbojničke bande iz pustinje u obilje plodnog polumjeseca značio je i prilagođavanje, reviziju izvornog ideološkog obećanja pravde i jednakosti. Pragmatični, monarhistički kurs koji je u osnovi prihvatio staru imperijalnu logiku više je manje pokopao alternativu autentičnog *islamskog republikanizma* (čije je nasljeđe do dan danas vidljivo u političkom šiizmu). Sunitski kalifat tako je od samog početka odlikovala visoka razina prilagodljivosti i pragmatizma. Mnogi od umjerenih islamista u Turskoj danas znaju naglašavati razlike između anatolijskog, otomanskog viđenja islama, koje je po prirodi pragmatičnije, i navodno dogmatskije arapske varijante. Takve interpretacije prilično su štetne jer se njima pretpostavlja da su Turci po preuzimanju štafete islam učinili fleksibilnim, dok je on u svom autentičnom obliku manje prilagodljiv. Time se turskom umjerenom islamizmu čini medvjeda usluga pošto se održava mit o krutoj suštini izvornog islama. Stvar je obrnuta: radi se o tome da je upravo kruti fundamentalizam revizionistički. Da je autistična vizija zatvorenog islama nastala više od tisuću godina po Prorokovoj objavi – na primjer, u djelu Muhameda al-Wahhabija. Službeni islam, službeni kalifat oduvijek je bio fleksibilan i pragmatičan. U političkom smislu održavao je funkcionalne forme i običaje. Živom je pravnom praksom i kreativnom interpretacijom nadopunjavao šerijat u skladu sa potrebama vremena. Kulturni i politički rat sa nevjernicima vodio je s ciljem zadovoljenja uobičajenih sigurnosnih ciljeva. Njegov agresivni ekspanzionizam sličan je normalnom ekspanzionizmu bilo kojeg drugog, paganskog ili kršćanskog, carstva.

No uz sve te normalne, katkad previđane, karakteristike starog otomanskog kalifata ostalo je i nešto specifično islamskih obilježja koja se mogu smatrati posebno karakterističnim za taj režim. Izraziti, u živućem imperijalnom poretku materijaliziran, politički univerbalizam za sobom je povlačio sasvim jasno značenje. Razlika između *Dar al-Islama* i *Dar al-Harba*, između zajednice mira i zajednice rata, nije naprosto razlika između prostora dostupnog i nedostupnog za otvorenu pljačku i palež. *Kuća Islama* politička je zajednica reda i pravde, dok je ono izvan te zajednice politički prostor neizvjesnosti, nereda u kojem ne vladaju viši moralno-politički zakoni – *Kuća Rata*. Svjetovni imperij, sultanat tako kroz svoj realan islamski karakter,

kao kalifat, zadobija višu, religijsku, metafizičku legitimaciju. Takvo sjedinjavanje političkog, religijskog i moralnog legitimiteta, barem u predmodernim historijskim okvirima, ne ostvaruje se tek na najvišoj, apstraktnoj, institucionalnoj razini. Sasvim suprotno: to jedinstvo, reprezentirano u osobi sultana/kalifa, u imperijalnoj administraciji, religijskim strukturama, u krajnjoj liniji praktično proizlazi iz vjerničke zajednice muslimana, iz *ummeta*. Zbog toga je sasvim razumljivo da jedino musliman može biti do kraja lojalan građanin, a ostale konfesije na neki način ostaju građani drugoga reda. Posebne, nipošto prevelike, poreze koje su u vrijeme izvorne ekspanzije islama po Bliskom Istoku morali plaćati nemuslimani, pogrešno je čitati kao vrstu eksploatacije. Prije se radi o poticaju na preobraćenje. U tom je smislu potrebno razumjeti i širenje islama po Balkanu za otomanske ekspanzije. Kršćanstvo se tu pretežno održalo u nedostupnim planinskim džepovima koji nisu mogli biti izrabljivani jer se ni sami nisu mogli prehraniti. Suprotno – naša kršćanska hajdučija nerijetko se hranila pljačkom. Pri tome je jasno potrebno razlikovati vrijeme izvorne turske ekspanzije od agonije kasnog carstva u kojoj su se, uz ostalo, patnje kršćanske raje uglavnom povećavale upravo zbog modernizacijskih procesa (bilo povećanjem direktnog opterećenja, bilo posredno, preko reakcije feudalne aristokracije). Neki od naših južnoslavenskih kršćanskih predaka nedaće carstva iz 19. stoljeća, koje su se lomile preko njihovih leđa, opjevali su uz gusle kao turski zulum i tako nam ih prenijeli.

No, da se vratimo na stvar - otomanski poredak u krajnjoj je liniji bio utemeljen na zajednici muslimana. Iz toga proizlazi kako su druge konfesije, uvjetno govoreći, politički morali biti građani drugoga reda. Međutim – to u praksi nije značilo povredu njihovih prava i identiteta. Sasvim suprotno. Otomanski je imperijalni poredak, kao što je i obično slučaj sa takvim tvorevinama, dopuštao i pretpostavljao cvjetanje tisuću cvjetova. Pluralnost kulturnih, etničkih, ali i vjerskih identiteta smatrala se normalnim stanjem. Samim time što politička vlast i opstojnost zajednice nije ovisila o homogenoj političkoj identifikaciji i angažmanu članova zajednice razlike i posebnosti, ukoliko nisu predstavljale sigurnosnu prijetnju, nisu bile problematične. Kao i svaka predmoderna zajednica stari otomanski režim bio je zajednica privilegija, a ne univerzalnih prava. Tako je u okvirima miletskog sistema svaka zajednica uživala svoju autonomiju, te je odgovarala u okvirima svog pravnog sustava. Posebnost identiteta, čak i u pravnom i političkom smislu, ne da nije bila ugrožena, već je bila pretpostavljena i priznata. I na koncu, da završimo priču o starom, predmodernom, otomanskom režimu on je bio relativno lake ruke i kratkog domašaja u okvirima unutarnje politike. Okrutnosti što idu uz dvorsku borbu za vlast, korumpiranost na različitim razinama, aktivnosti beskrupuloznih interesnih grupa sredstvima vlasti – sve to uobičajena je pratnja carstava. Posebno onih koje se naziva i orijentalnim despotijama. No ti režimi, pa tako i Otomansko carstvo bili su u unutarnjem sukobu i njihova se vlast u isto vrijeme pokaziva-

la i kao milostiva, moralna i usmjerena na blagostanje svojih podanika. Ona njihove živote sigurno nije htjela ni morala kontrolirati kao što je slučaj sa modernim političkim režimima. Stoga nije čudno kako takav režim iz današnje perspektive ponajviše nalikuje na arhaičnog, tromog, nespretnog, dobroćudnog političkog diva.

Kada se na takav način razjasne karakteristična obilježja otomanskog režima sami se otvaraju odgovori na konkretna pitanja kao što je ono o mogućnostima modernizacije carstva, specifičnostima nacionalne emancipacije malih naroda, obrazovanja turskog nacionalizma sa svim svojim posebnostima.

Odgovorimo najprije pitanje od kojeg smo počeli: koja je povijesna razlika između kurdskog nacionalizma i nacionalizma balkanskih naroda? U tom će se odgovoru otkriti razlog zbog čega je oslobođenje balkanskih naroda turske dominacije bilo tako lako i uspješno, a kurdsko do danas ne ostvareno. Zapadna granica carstva oduvijek je bila područje nestabilnosti. Odjeci krupnih svjetsko-historijskih potresa na nju su počeli stizati sa 18. i, posebno, 19. stoljećem. Tada se u cijeloj Evropi pokazuje neodrživost starih društvenih i političkih oblika. Dotične promjene Osmansko su carstvo pogodile posebno teško pošto je taj tromi div još i prije strašno zaostajao za najgorim zapadnim režimima. Njegov arhaični režim sve je teže skrivao svoju dekadenciju i neodrživost. Naši čobanski narodi u tim su okolnostima svoju sudbinu vezali za rasturanje turske vlasti, koje im se pokazalo kao nacionalno oslobođenje od tuđinskog jarma i usvajanje tekovina modernizacije. Njihovi se identiteti oblikuju kroz taj sukob. Oni si pričaju priče o staroj slavi i slobodi, njenom čuvanju i preporodu što predstoji. Tu je onda moguće (jasno uz najveću ironijsku predostrožnost) ponavljati stare priče o spartanskim vrlinama zapadnih barbara i nesposobnosti za život dekadentne kulture orijentalnih despotija. Nevaspitani i primitivni kršćani sa balkanskih vrleti mogu se gledati kao prazna politička ploča na koju se lakše ispisuju povijesni zadaci. Vitalni Slaveni zapaljeni pjesmama o *borbi vječnoj, neprestanoj* i slobodi bez teškoća će prihvatiti progresivne trendove kršćanskog svijeta. Gradit će monolitan nacionalni identitet. U svojoj se politici voditi razornim makijavelističkim načelima. Stvarati će institucije primjerene povijesnom trenutku, a da ih pri tome neće kočiti stare strukture, staro kulturno, ideološko i političko naslijeđe. Oni takvo što u biti nisu ni imali. Imali su jedino naslijeđe okupatora čijim se uništenjem, u plamenu borbe i kuje vlastita sloboda. Balkanski su narodi tako, ako su i zaostali za Evropom, još uvijek mogli glumiti avangardu u odnosu na Stambol. Svoj avangardizam pokazali su pri revolucionarnom razaranju tkiva stare carevine, uz svesrdnu pomoć kršćanskih sila. Balkanski narodi pritom nisu vodili borbu sa turskim nacionalizmom. Oni su prevratničkim lešinarenjem u krvi ugušili sve iluzije o održanju i modernizaciji otomanske zajednice. Oni su stoga pokazali put turskom nacionalizmu. Bili njegov uzor ili barem poticaj.

Kurdski je slučaj sasvim drugačiji. Polazište kurdskog nacionalizma zapravo je defenzivno, u biti konzervativno. Ako su se svježiji vjetrovi povijesnih trendova i uspjeli dovući do brdovitog Balkana, njihov je put do još zabačenije jugoistočne Anatolije bilo mnogo teži. Ako je neuspješna modernizacija carevine, ukidanje starih pravica uz izostanak pozitivnih efekata reformi, balkanske narode bacala u nacionalizam, na progresivistički kurs, odlučnu modernizaciju na zdravom osnovu bez balasta tromog i nezgrapnog carstva, isti su problemi Kurde mogli potaknuti jedino na obranu staroga stanja. Kurdski nacionalizam se tako ne pokazuje samo kao zakašnjenje, već se javlja u sasvim perverznom, izokrenutom obliku.⁹ Kao obrana kalifata koji je jamčio jednakost statusa, obrana priznanja etničke posebnosti i stare autonomije protiv nasrtaja turskog nacionalizma. Kurdi ne ustaju protiv otomanske vlasti, već protiv mlade republike. Konzervativno polazište kurdskog nacionalizma kemalistička je propaganda dugo koristila kao najzgodniji način njegove diskreditacije. Takav je pristup postao besmislen tek po jasnijem obrazovanju kurdske pozicije i njenom odlasku u drugu, radikalno lijevu, revolucionarnu krajnost 60-ih godina. Kurdski je nacionalizam stoga mnogo specifičniji negoli se to na prvi pogled čini. Balkanski su narodi u borbi za nacionalno oslobođenje i radikalnu modernizaciju prvi zabili nož u leđa dekadentnom otomanskom carstvu. Kurdi su pak posljednji koji su stali u njegovu obranu. Njihova politička posebnost počela je svoju dugotrajnu borbu za priznanje kroz obranu starog režim protiv turskog nacionalizma, da bi po tom do pune samosvijesti došla poistovjećanjem sa radikalno lijevim, revolucionarnim programima.

Time smo utvrdili polazište i natuknuli par stvari o specifičnosti kurdskog nacionalizma. Podrobnijem objašnjenju tih natuknica vratiti ćemo se pri kraju cijelog izlaganja. Prije toga se za trenutak treba osvrnuti na još interesantniji, presudno važan, put Turaka od starog režima, preko kontradiktorne, neuspješne modernizacije, do izgradnje kemalističke, nacionalističke pozicije i dalje od toga.

V. Neuspješna modernizacija kao polazište kemalizma

Ono što posebno upada u oči pri promatranju turske modernizacije, od početka 19. sve do sredine 20. stoljeća, nevjerojatno je niska razina političke aktivnosti na bazičnoj društvenoj razini. Odsustvo inicijativa neovisnih o struktur-

---

9 Mnogo sličnije hrvatskom nacionalizmu u okvirima Habsburške monarhije.

ama vlasti, posebno onih sa djelovanjem odozdo prema gore (uz moguć izuzetak periodičnih ustanaka u obranu starih privilegija, uglavnom u ranijim fazama). Političke je inicijative, čak i izrazito progresivne, svakako bilo, ali su njeni nositelji bile društvene elite. Najprije prosvijećeni monarh i njegova obrazovana svita, pa onda još progresivnija društva nadobudnih intelektualaca, da bi na koncu, što se pokazalo posebno bitno, na mjesto političkog subjekta zasjeo nešto širi krug vojno-birokratskih kadrova. Ako bi za, donekle smislenu, usporedbu uzeli stanje u carskoj Rusiji razlika teško da se može preneglasiti. Kriza ruskog režima prilično se rano počela poklapati sa izrazitim vrenjem u društvu i naglašenoj okrenutosti elita prema narodu kao nositelju promjene. Vremenom su se jaki politički pokreti rađali kao gljive poslije kiše, a carski se režim uglavnom nalazio u ulozi kočioničara povijesti. Otomanski slučaj je sasvim drugačiji. Tamo je društvo, barem u odnosu na zahtjeve modernizacije, bilo izrazito zaostalo. Čini se da je u urbanim zajednicama sa svojim starim oblicima života i kulture (o ruralnoj populaciji da se niti ne govori) vladala tipična orijentalna pasivnost i inertnost. Moglo bi se reći kako je materijalna baza otomanskog režima odgovarala njegovim političkim i ideološkim formama o kojima smo prethodno govorili. U praksi se pokazalo kako je mnogo lakši zadatak bilo moderniziranje vladara sa elitama i reforme političkih formi nego preokretanje duboko ukorijenjene društvene baze. U vidu političke aktivnosti inertnost je naroda morala biti kompenzirana angažiranošću elita i profesionalnih struktura.

Još od vladavine Mahmuda II. (1808. – 1839.) i njegova ambicioznog programa modernizacije dvor se pokazao najprogresivnijim dijelom osmanlijskog društva. Obično se govori o tri dimenzije utjecaja sa zapada: ekonomskoj, političkoj i ideološkoj. Otomanski su vladari u potpunosti prihvatili potrebu za tehničkim i ekonomskim promjenama koje za sobom povlače radikalne promjene u staroj, u biti srednjovjekovnoj društvenoj strukturi i kulturi života. Kako bi taj program mogao biti uspješan oni su prihvatili i njegov nužne političke pretpostavke – stvaranje apsolutističkog režima, sa jedinstvenim pravnim poretkom, ukidanjem političkog partikularizma, arhaičnih funkcija i postavljanjem gole učinkovitosti na prvo mjesto. U toj je priči stvaranje moderne, izdvojene, profesionalne vojne i birokratske strukture, uz obrazovanje njenih kadrova, bio najvažniji zadatak na kojem su radili otomanski vladari okrenuti modernizaciji. Unutarnje društvene, ali i vanjske sigurnosne okolnosti u kojima su se nalazili, pitanje stvaranja učinkovitog vojno-birokratskog sistema postavljali su kao pitanje života ili smrti. Moderna administrativna struktura, zbog potpunog izostanka društvenih, klasnih oslonaca modernizacije bila je glavno i jedino sredstvo provođenja progresivnih programa. Zbog toga je moguće govoriti o povijesnom kontinuitetu između prosvijećenog sultanata, mladoturskog režima kojim su kadrovi eksplicitno preuzeli komandu u svoje ruke i konačnog obrazovanja republikanskog režima u kojem je vojno-birokratska oligarhija osim kontrole i

službeno skrojila poredak po vlastitoj mjeri. Taj razvoj kadrova i operativnih struktura od instrumenta politike, preko razvoja samosvijesti i političkog subjektiviteta, do državotvornog preuzimanja vlasti presudan je za razumijevanje kemalističkog režima.

S druge je strane jednako važno razumjeti kako je postojala povijesna alternativa takvom razvoju stvari. Kako se ona u danim okolnostima pokazala ne-realnom, ali su njene vrijednosti umnogome potvrđene na dugi rok, te su se na srodnoj političkoj liniji, kako je kemalistički režim upadao u krizu, obrazovale srodne političke frakcije. U tu je tradiciju iz više razloga potrebno svrstati i današnje *umjerene islamiste* pošto je jedna od frakcija te političke opcije (AKP) u naše vrijeme došla na vlast u Turskoj i riješila mnoge od njenih najvećih problema. Radi se o kursu liberalnog i demokratskog otomanizma. Stari je režim, kao što smo rekli, rado prihvaćao tehnološke, ekonomske, organizacione i političko-suverenističke utjecaje sa zapada. On se međutim, što je sasvim razumljivo, pokazao prilično neprijateljskim pri usvajanju mnogih liberalnih i, posebno, demokratskih trendova. To je razumljivo iz više razloga. Francuska buržoaska revolucija završila je u Napoleonovom carstvu, revolucionarni val 1848. ugušio se uz održanje starih režima. Činilo se kako i sama Evropa nije spremna za radikalni buržoasko-demokratski program. Kako uspostava punih buržoaskih sloboda i dosljedna demokratizacija nemaju izgleda niti na Zapadu. U takvim bi okolnostima bilo čudno očekivati da otomanski režim bude politička avangarda. Sasvim progresivni program činio se posebno neprimjeren inertnim i nerazvijenim okolnostima turskog društva u kojima narod koči, a vladar potiče modernizaciju. I na koncu radilo se o idejama nepomirljivim sa legitimacijom autoriteta jedne despocije koje bi mogle samo destabilizirati režim ionako bremenit problemima. Demokratski program mogao bi samo gurnuti oružje u ruke reakcije. Uzevši u obzir takve stvari gotovo je iznenađujuće koliko se jaka grupa otomanskih demokrata i liberala formirala među obrazovanim elitama staroga carstva i u emigraciji. Još je više neobično koliko je utjecaj ta grupa imala. Čitajući modernu otomansku povijest ne pokazuje se samo otvorenost progresivnijih sultana liberalnim sadržajima, već je demokratska frakcija na trenutke postala toliko jaka da je nastojala direktno imenovati svoje sultane.

Mladootomanske grupe, o kojima govorimo, bilo bi pogrešno smatrati političkom partijom u bilo kojem smislu. Prije se radilo o avangardnim elitama u borbi za utjecaj. Više političkim lobistima, negoli revolucionarima. Takvo što posebno je razumljivo s obzirom na odsutnost šireg društvenog oslonca političke aktivnosti. Najviše čemu se neka politička opcija mogla nadati u tim je okolnostima utjecaj na dvoru. No i mimo toga mladootomani ne mogu se smatrati politički koherentnom grupom. Njihov zajednički nazivnik bio je težnja za produbljenjem zapadnih utjecaja u političkom i ideološkom smislu. U konkretnom određenju tog

produbljivanja javljaju se goleme razlike. Tu imamo konzervativne demokrate koji u kreativnoj interpretaciji islamskog naslijeđa traže ideološku osnovu za širenje političke slobode, vjerujući u mogućnost funkcionalnog redefiniranja starih institucija uz održanje sultanovog autoriteta. Jedna od najinteresantnijih ličnosti mladootomanskog kruga, Ali Suavi, predstavnik takvog kursa izgubio je život u očajničkom pokušaju rušenja demokraciji nesklonog Abdulhamida II. 1878. godine. S druge strane postoje akteri ideološki skloniji pozitivističkim trendovima sa Zapada, funkcionalizmu i izrazito liberalnom socijalnom vizijom (kao princ Sabahaddin). S treće se strane pojavljuju naznake budućih mladoturskih pozicija koje naglašavaju važnost homogenosti političkog identiteta kao preduvjeta demokratizacije. Razlika ranije, koliko god raznolike, mladootomanske pozicije i kasnijeg pokreta mladoturaka u biti se najjasnije izražava kroz odnos prema pitanju nacionalizma. Otomanski demokrati pretpostavljaju kako se odlučnom modernizacijom, nadopunjenom dosljednom demokratizacijom i funkcionalnom decentralizacijom carstva uz očitovanje starih autonomija i identiteta rješavaju gorući politički problemi. Njihovo je uvjerenje bilo kako se takvom transparentom reformom zajednica čini funkcionalnijom i korisnom za sve svoje građane, kako mali narodi i kulture takvim takvom moderniziranjem miletskog sistema mogu doći do slobode bez potrebe za isključivim nacionalizmom i razbijanjem zajednice, kako se takvim razvojem stvari pitanje turskog nacionalizma rješava i prije samog postavljanja. Takva se vizija pokazala kao sasvim neadekvatna, prilično utopistična u danim okolnostima. Jasna turska, nacionalistička opcija u počecima svog razvoja uglavnom se ideološki zaodijevala privlačnom mladootomaskom maskom, dok je u suštini predstavljala bitno različitu političku opciju. Mnogo realniju i radikalniju. Pozicija turskog nacionalizma polazila je od neupitne vitalnosti separatističkih nacionalizama koji su lešinarski rasturali sultanat. Oni su pozitivnima cijenili sasvim suprotne osobine starog režima negoli otomanski liberali i demokrati. Autoritarnost iz te perspektive nije bio razlog krize, već je to upravo suprotno bilo slabljenje moći režima. Razlog tog slabljenja sve se više pronalazio u političkoj homogenosti neprijateljskih nacionalizama i nacionalnoj neosviještenosti turskog naroda. Turski je nacionalizam stoga u početku nastao kao otomanski nacionalizam, tj. pokušaj da se na otomanskoj bazi proizvede adekvatna politička homogenost. Takav otomanizam bitno se razlikuje od sasvim različite tradicije otomanskog liberalizma koji je nastojao produbiti i modernizirati, nastojao učiniti funkcionalnom staru politički heterogenu prirodu carstva. Ostvariti svojevrsno jedinstvo-u-razlici. Opozicija turskog nacionalizma kao otomanizma pokazala se kao jedna realna, politički učinkovita i primjerena politička opcija u čiji je prilog išla realna povijesna dinamika. Takva je ideologija bila je osuđena na uspjeh i na kraju bila uobličena od strane mladoturskog režima koji je sa početkom 20. stoljeća preuzeo političku komandu iz ruku sultana i starih elita.

Da sumiramo – politička opcija demokratskog i liberalnog otomanizma bila je jaka povijesna alternativa održanju starih despotskih oblika, kao i nacionalističko-autoritarnom programu koji se vremenom potvrdio kao (nesretan, ali nužan) izlaz iz političke agonije u kojem se *bolesnik na Bosporu* našao. Takvo što nije važno naglasiti kako bi se istriglo povijesnom zaboravu, već zbog toga što je liberalno-demokratsko, a istovremeno više islamističko i konzervativno, jezgro ideja mladootomana nastavilo živjeti kroz demokratsku opoziciju kemalističkom režimu praktički do dodanašnjih dana. To je značajno zbog prevencije pogubnog upadanja u tipične sheme po kojima se otomansko, islamsko, konzervativno poistovjećuje sa mračnjačkim, fundamentalistički, neliberalnim i antidemokratskim. Stvar je prije, kao što će se u nastavku pokazati, sasvim suprotna. Osvrnimo se sada na pitanje vojno-birokratskih struktura kao glavnog političkog faktora u Turskoj, društvenog sloja koji je bio kičma mladoturskog, pa onda i kemalističkog režima, a svoje političke privilegije očuvao gotovo do današnjeg dana.

Već smo govorili o nerazvijenim društvenim osloncima modernizacije. Potpuni izostanak buržoaske osnove, ali i neovisnog plemstva zapadnog tipa kao realne kičme apsolutnih monarhija odredio je prvi preduvjet njenog oktroiranja. Uvjet bez kojeg se ne može niti govoriti o centralizaciji vlasti i provedbi programa. To je, kako smo već istaknuli, obrazovanje novog, vojnog i upravnog jezgra sa modernim znanjima, odgojenog za poštovanje stroge formalne hijerarhije. Kreiranje alata nužnog za učinkovito vladanje; u suštini stvaranje državotvorne elite. Pri tome je sasvim upitna opravdanost naglašavanja kontinuiteta između stare orijentalno despotske strukture i novog, modernog apsolutizma sa svojom profesionalnom elitom. Jasno je kako istočni despotizam predstavlja poredak centraliziranog autoriteta, a aristokracija se po njemu obrazuje u funkciji dvora. Potpuna fragmentiranost evropskog feudalizma na istoku je ostala nepoznata. No despotski poreci ni u idealnom smislu nisu nekakve goleme, apsolutističke države. Oni su prije poreci koji živeće partikularizme stavljaju pod pasku vrhovnog autoriteta i tako ih stabiliziraju. Posebni interesi različitih korporacija u carstvu su pretpostavke realne politike. U takvom poretku odnosi vlasti nikada nisu strogo formalizirani, već se baziraju na neposredno očitovanim odnosima moći. Posebne društvene grupe polaze od privilegije očitovanja svog posebnog interesa kao prirodne slobode. Spahije, Janjičari, Uleme, derviški redovi, neislamske vjerske zajednice i tko već ne – sve su to bile posebne političke grupe, sa posebnim i priznatim statusom preko kojih se imala obrazovati sultanova volja. Štoviše: naizgled neograničena volja sultana praktično je u svakom trenutku ovisila o potpori društveno-političkih sila o koje se oslanjala. Dvorska aristokracija, formalno sultanovi robovi kao i cijela zajednica, u biti je bila poprište pogađanja oko neovisnih političkih interesa, polje sudara moći različitih grupa. Suverena vlast koja ukida i sebi podređuje politički partikularizam; osamostaljena, čisto formalna, hijer-

arhijska struktura vlasti, pa tako i poseban sloj profesionalnih, za državu kao državu vezanih funkcionera – o tome jasno ne može biti govora u bilo kakvoj varijanti starog „despotizma“. U otomanskom slučaju, onom islamske zajednice, moć sultana jasno biva ograničena i odozgo – božjom vlašću. Stoga je kalifat sasvim nemoguće smatrati despotskim, osim ako se pod despotizmom ne podrazumijeva potpuna vlast Svevišnjega. Ali, jasno, ni u tom smislu. Jer tu se ne radi niti o nekakvom idealnom kalifatu, egalitarnoj vjerskoj utopiji, carstvu božjem od krvi i mesa. Suprotno: islam je, iako bitan legitimacijski i identitetski faktor, u otomanskom poretku bio, kao što smo prethodno razjasnili, u funkciji politike. Šerijat je osnova prava i pozitivno propisuje zakone muslimanskim podanicima. No on je konstantno bio praktično redefiniran i nadopunjavao neovisnim sustavom sultanovih pozitivnih propisa. Ukratko: o konkretnim se karakteristikama starog sustava da raspravljati, njih je potrebno studirati, no ono što se čini sasvim izvjesnim je neopravdanost direktnog povezivanja stare, imperijalne aristokracije upravljača i nove vojno-birokratske klase koju je proizveo i o koju su se oslanjali sultani tijekom modernizacijskih nastojanja.

Sultanska oktroirana, kontrolirana modernizacija pokazala se predodređenom da izmakne kontroli i krene u potragu za čvršćim političkim osloncem, neovisnim o sultanovom autoritetu. Pošto je razmjerno učinkovito razarao društvenu, političku, pa i identitetsku osnovu starog, povijesno prevaziđenog poretka vladar se našao u nemogućoj situaciji. Očekivano jačanje carstva, njegovo revitaliziranje u obliku u kojem će se barem moći zaštititi od neposrednih sigurnosnih ugroza (iznutra i izvana) sasvim je izostalo. Stari oblici legitimacije ostavljeni su na smetlištu povijesti, dok je po novim kriterijima režim potrošio sve kredite. Efektivna moć je sve više i više ležala u rukama nove, profesionalne elite. Klasa vojnika i upravljača vremenom se počela preobražavati u državotvorno jezgro. Sve je više usvajala i razvijala nacionalistički program, da bi na koncu istupila kao utjelovljenje nacionalne volje. U ocrtavanju tog procesa prije kemalističke revolucije, kao novog političkog procesa po bukvalnom uništenju carstva, zadržati ćemo se na osnovnim crtama.

Liberalna, mladoottomanska elita u razdoblju prije neuspjeha sa ustavom iz 1876., destruktivnog jačanja agresivnih nacionalizama među podaničkim narodima i besramne eksplozije evropskog imperijalizma imala je kakvo-takvo uporište svojih pretpostavki. Takvim razvojnim situacijama ona je sasvim neupitno bila politički prevaziđena. S obzirom na kontinuitet borbe protiv sultanove autokracije, a za dublju i blagotvornu, istinsku modernizaciju liberalne ideje nastavile su svoj život na marginama. Naročito među intelektualno profinjenijim idealistima u emigraciji. Istaknuti predstavnici takvih gledišta, kao učeni princ Sabahaddin, naizgled paradoksalno, zalagali su se za radikalni program demokratizacije i liberalizacije carstva u kombinaciji sa održanjem kontinuiteta sa starim progresivnim navadama. Tako je liberalno rješenje

je problema, barem u teoriji, bilo sasvim jednostavno. Uspostava otomanskog ustavnog patriotizma kroz promociju najšire autonomije različitih zajednica modernim nastavkom miletskog sistema; strogo ograničenje centralnog političkog autoriteta uz snažnu decentralizaciju; širenje političke slobode i uspostava demokratskog režima kao ključnog preduvjeta za obrazovanje legitimne vlasti sigurne od korupcije.

Takva je pozicija imala barem dva sasvim nerješiva problema. Prvi je ideološka, teorijska neuvjerljivost s obzirom na očigledno jačanje nacionalizma iznutra i imperijalizma izvana; neupitnu potrebu uspostave čvrste unutarnje homogenosti i efikasnog centralnog autoriteta. S druge se strane radilo o poziciji čija realna društveno-politička baza u kontekstu otomanskog društva nije postojala ni u tragovima. Svima su poznate ruske ili švapske muke po politički slaboj buržoaziji. U turskom slučaju ona nije bila politički slaba, već je bukvalno nije ni bilo. Podanički narodi i manjine kao oslonac liberalnih reformi mogli su poslužiti jedino u teoriji liberalnih idealista pošto su isti praktično formirali nacije i vlastite identitete gradili upravo u razlici spram stare zajednice. Jedina moćna, vitalna i politički aktivna društvena grupa, o koju se stari poredak oslanjao – vojna i upravljačka elita – po svom je klasnom karakteru, i bez očite nerealnosti liberalnih ideja, istima morala biti sasvim nesklona. Ta grupa jedina je bila u stanju preuzeti kormilo vlasti. A ona je, kako svojoj prirodi tako i s obzirom na konkretne praktične izazove morala drugačije artikulirati svoju poziciju. To se dogodilo u vidu mladoturske, unionističke, u suštini tursko nacionalističke pozicije zagrnute u veo otomanskog patriotizma o kojoj smo već govorili.

Mladoturska politička opcija, u službenom očitovanju kroz famozni *Komitet jedinstva i napretka*, svoj put započela je kao jedna od frakcija unutar široke opozicije angažirane oko borbe za Ustav, ograničenje autokratske vlasti i dublju modernizaciju. O koliko se neodređenom programu radi, koji politički više skriva negoli otkriva, tek se eksplicitnim pokazalo u procesu konkretnog definiranja političkih pozicija. Tako se na pariškom skupu turske opozicije iz 1902. ispostavilo da se *liberali* i *unionisti* ne mogu složiti niti oko bazičnih stvari kao što je odnos prema stranoj intervenciji unutar granica carstva. Dok je, naizgled opet paradoksalno, konzervativna otomanistička opcija dopuštala legitimnost intervencije stranih sila za osiguranje prava manjina (konkretno Armenaca) unionistička opcija je tu mogućnost u potpunosti odbacivala kao sasvim nedopustivu. Vrijedno je spomenuti kako je princ Sabahaddin, kao najistaknutiji predstavnik liberala, posljedično formirao svoj *Savez za privatnu inicijativu i decentralizaciju*. U površnoj razlici imenovanja u ovom se slučaju sasvim slikovito otkriva duboka politička razlika. Komitet usmjeren na političko jedinstvo i napredak ili savez skupljen oko decentralizacije i privatne inicijative. Na stranu sa čitanjem tih razlika iz čisto ekonomske perspektive – politički uzevši sasvim je očito kako se radilo o nepomirljivim konceptima.

Mladoturski poziv na jedinstvo bio je ključan aspekt njihova programa. Polazeći od bazične nacionalističke pretpostavke kako političko ustrojstvo bez supstancijalne homogenosti političkog tijela u čijoj se funkciji pojavljuje ne samo da nije legitimno, već je i sasvim nemoguće. Time se na vrlo uvjerljiv, i zapravo inovativan način objašnjava kriza otomanskog poretka. Bilo kakva politička ili društvena reforma, svako obrazovanje upravljačkih kadrova i modernizacija, ne može uroditi plodom ukoliko se radi o procesima otuđenim od svoje temeljne političke osnove i svrhe – nacije. Tim više ako ta nacija uopće niti ne postoji, ako nije samosvjesna i neupitna. Zbog toga se sitne, bijedne nacije po Balkanu pokazuju uspješnije i vitalnije od nekada moćnog Otomanskog carstva. Carstvo je prazna ljuštura koje će sve dok se ne homogenizira i popuni nacionalnim sadržajem neizbježno biti mješina za napucavanje i komadanje. Na takvom se rezonu oblikuje mladoturska nacionalistička pozicija. Nacionalna bit se, jasno, najprije ne pronalazi u sasvim dalekom i apstraktnom, beskorisnom konceptu turske etničke posebnosti. Ni islam se, kao ključan faktor političke integracije starog poretka, ne koristi za određenje temelja nacionalnog identiteta. To bi značilo odricanje od kompletne nemuslimanske populacije i legitimiranje separatizma. Nacija se i dalje nastoji izgraditi oko otomanizma, ali u sadržajno potpuno izmijenjenom, radikalnom obliku – obliku otomanske nacije čiji je glavni objedinjujući faktor otomanska država. Takav koncept suštinski se razlikuje od ustavnog patriotizma različitih, autonomnih zajednica kojim su se nadali liberali. On u biti predstavlja njegovu potpunu suprotnost. Kada se stvari do kraja raščiste radi se o perfidnom, turskom nacionalizmu sa figom u džepu. Taj i takav nacionalni koncept u svojoj je srži imao genocidni potencijal, te se mladotursko nošenje sa armenskim pitanjem tijekom Velikog rata može uzeti kao njegova logična posljedica i jedna od konačnih presuda samome sebi.

No: početkom stoljeća upravo takva mladoturska vizija otomanskim je oficirima i funkcionerima morala izgledati vrlo privlačno. Nedostatak unutarnjeg nacionalnog jedinstva činilo se kao glavni nedostatak autokratskog režima. Ključno sredstvo rješenja dotičnog problema bio je ustav. I ako su liberali u ustavu vidjeli ključno jamstvo ograničenja političke samovolje, osiguranja zaštite manjinskih zajednica i pojedinaca, te postavljanje čvrstog temelja političkoj demokratizaciji nacionalisti su na cijelu stvar gledali iz nešto drugačije perspektive. Ustav se tu pojavljuje kao jamstvo pune jednakosti statusa, prava i obaveza svih građana, što je preduvjet njihovog sabiranja i nacionalne homogenizacije. Njime se, jasno, ostvaruju i ostali korisni efekti koji se u ovoj ili onoj točki mogu podudarati sa liberalnim zahtjevima. No bazični razlog borbe za uspostavu ustava sasvim je različit. Sasvim je jasno kako iz perspektive Komiteta jedinstva i progresa restauracija us-

tava predstavlja preduvjet za uspostavu učinkovite, jake, odlučne, centralne vlasti koja će biti u stanju provesti učinkovitu društvenu reformu i oduprijeti se sigurnosnim ugrozama. Što znači: učinkovito će ostvariti ciljeve koje reakcionarna modernizacija pod sultanovom paskom nije bila u stanju. U tom smislu mladotursku nacionalističku poziciju potrebno je shvatiti u kontinuitetu sa reformama od početka devetnaestog stoljeća. Određena sredstva, teorijsko objašnjenje i legitimacija poretka mijenjaju se ali temeljna politička svrha ostaje više-manje neizmijenjena.

Takvo što teško se može smatrati čudnim ako u obzir uzmemo prethodno spomenutu činjenicu kako je socijalna baza mladoturskog pokreta ležala u njedrima samog starog sistema. Ono što se činilo kao mladoturska revolucija teško bi se moglo takvim smatrati. Faktički se radilo o osvještavanju i formaliziranju onog ionako istinitog. Stvarni vladari samo su obznanili da vladaju. Beperspektivni pokušaji konzervativne reakcije, pobune islamskih studenata i slično koje su uslijedile po toj „revoluciji“ prije se mogu smatrati revolucionarnim. Jer tu su stvarni autsajderi sa svojom konzervativnom agendom nastojali uskočiti na vlast. Da bi ih Komitet satio skupa sa sultanom i manjinom ne pretjeranom mudrih ulema. U samom trenutku svog događanja mladoturska revolucija morala je proizvesti mnoge iluzije o demokratizaciji. Činilo se kako s jedne strane stoji ustavni poredak, reforma i demokratizacija, a s druge strane sultanova autokracija i crna reakcija. Takvo se gledište pokazalo krajnje naivnim. Komitet jedinstva i napretka bio je jedina politička sila sa čvrstim i stabilnim pristupom političkoj moći. Razorna poluga moći sa kojima je raspolagao sastojala se u političkom, zavjereničkom jedinstvu široke baze srednjih i nižih vojnih kadrova. Pošto su upravo ti kadrovi predstavljali i polugu moći starog režima, smisleno je govoriti o njihovom osamostaljivanju i postavljanju vlastite političke agende. Konačnoj artikulaciji političke pozicije elitističkog, autoritarnog nacionalizma. U tom je smislu jasno kako je nada u uspostavu funkcionalnog ustavnog poretka i demokratske vlasti u samom startu bila uzaludna. Radilo se o postepenom uspostavljanju političke diktature. Demokratska igra trajala je nekoliko godina po revoluciji. Stare političke elite, otomanski liberali, konzervativci, islamisti – svi su se uhvatili te igre i borbe za utjecaj. No nitko od njih nije imao pristupa stvarnom izvoru političke moći u danom trenutku, kao što ni teorijski/ideološki nisu bili na razini zadatka. Komitet jedinstva i progresa trebao je samo pomaknuti prstom i svi su njegovi politički oponenti mogli jedino letjeti kroz zatvorena vrata parlamenta, zajedno sa ustavnim jamstvima političke slobode. Državni udar iz 1913., sasvim prigodno u jeku Balkanskog rata, prekinuo je političku farsu i stvari postavio na svoje mjesto. Partija nacionalističkih oficira službeno je preuzela uzde vlasti. Oni su znali što rade. Njihova je ruka bila dovoljno čvrsta da zemlju izvuče iz problema. Da je odlučno odvuče u svjetski rat, na stratište povijesti.

VI. Kemalistički režim i ideologija

Tako je dakle tekao politički razvoj kasnog Otomanskog carstva koje se borilo sa izazovima modernizacije. S obzirom na tragičan razvoj po kojem se politička besperspektivnost režima uz nedostatnu viziju njegovih protagonista poklapala sa nepovoljnim vanjskim uvjetima nimalo ne čudi katastrofa u kojoj se Turska našla po Prvom svjetskom ratu. Kemalistički, republikanski režim tu se pojavio kao feniks, iz pepela. Turska se država, ni kriva ni dužna, oslobodila stranog tijela u svojim granicama.¹⁰ Državotvorna logika kemalizma reartikulirala je političku volju vojno-birokratskih kadrova. Uloga Mustafe Kemala, njegova vizija tu je sigurno igrala neku ulogu. Kako će se pokazati u dobrom i lošem, ali svakako ne onakvu kakvu mu pridaje službena mitologizacija. Pri tome se smislenim čini razlikovati njegovu čisto državotvornu ulogu, zbog koje ga, onaj tko želi može nazivati ocem nacije, od njegove uloge u pregrupiranju oligarhijske moći neformalnih struktura i izgradnji kemalizma kao posebne ideologije; distinktivne, nipošto proslavljene političke opcije, po kojima ga treba držati velikim neprijateljem Turske i svih njenih naroda. Priznavati državotvornu ulogu Mustafe Kemala i njegove kompanije i dalje ne znači biti kemalist. Od prvog se dana pokazalo kako je opozicija novom autoritarnom režimu u nastajanju dolazila iz krugova državotvorne elite. Dakle spontanim, razumljivim političkim cijepanjem vojno-birokratskih kadrova koji su ozbiljno shvatili republikansko-demokratska obećanja novog režima. Kemalistički kurs koji je zauzela turska država, homogeniziranje vojno-birokratskih kadrova, zasnivanje novog režima prosvijećene diktature trebalo je nametnuti. Takav je kurs još od početka 20-ih godina bila tek jedna od političkih mogućnosti, a ne nužan uvjet stvaranja i obrane republike kao što do danas tvrdi kemalistička propaganda. Danas je sasvim jasno koliko je nesreće Turskoj donijelo nametanje takve politike.

No kažimo najprije koju riječ o onim državotvornim zaslugama Mustafe Kemala. On se pokazao sposobnim vojnikom, motivatorom i organizatorom obrane zemlje. Pokazao se odlučnim u rasturanju raspalog, sasvim defetističkog stambolskog režima i postavljanju zemlje na zdrave republikanske osnove. U maniri najvećih državnika raskrstio je sa svim pan-otomanskim i velikoturskim pretenzijama. Vojničkom je jednostavnošću i osjećajem za realnost osigurao opstanak republike stvarivši preduvjete za demokratski razvoj. Stran mu je bio svaki bonapartizam te je svoju ličnost i funkciju nedvojbeno stavio u službu republike. Bio je nesklon etatizmu i utopijskom radikalizmu pa osobno, za razliku od mnogih sljedbenika, nije upao u zamku ljevičarskog uzdizanja države nad društvom. I na koncu: ukazao je

---

10 Kurdi su u tom smislu iznimka što i je jedan od razloga njihova prokletstva.

na važnost postepenog razdvajanja vojnih i političkih struktura, postepene izgradnje autentičnih demokratskih institucija. Razumio je važnost tog razdvajanja, ali je istovremeno učvrstio uporište oligarhijskih struktura. Omogućio održanje njihovog posebnog političkog statusa i njihovo formalno proglašavanje čuvarima republike koje će uslijediti državnim udarom iz 1960. Mustafa Kemal vjerovao je da buduću demokratizaciju postavlja na čvrste temelje. U zbilji se, prilično ironično, pokazalo kako su upravo metode kojima se pri tome služio onemogućile ciljeve koje je intimno želio ostvariti. Golemi povijesni neuspjeh tegobne turske demokratizacije stoga uvelike ide na dušu Oca nacije. Iako svakako manje negoli na dušu njegovih sljedbenika. Drugi grijeh koji mu je nemoguće oprostiti stvaranje je kemalističke ideologije koja se pokazala glavnim neprijateljem turske demokracije i napretka. Ta ideologija prezentirana je u vrijeme punog obrazovanja kemalističkog režima 1927. u slavnom, višednevnom govoru kojim je Atatürk prepričao povijest Republike – što će reći: zacrtao njen buduću kurs. Ideološka suština dozlabora dosadnog, četrdesetak sati dugog govora obično se prezentira u obliku jezgrovitih šest strelica. Šest načela kemalizma, kao šest načela na kojima počiva turska republika. Poimence: republikanizam, populizam, sekularizam, reformizam, nacionalizam, etatizam (koji je nešto kasnije pridružen princip). U službenom ideološkom diskursu republikanizam znači prebacivanje suverenosti sa monarha i elita na narod u cjelini; populizam postavljanje dobra tog naroda kao temeljne svrhe, nasuprot pretpostavljeno višim svrhama i ciljevima; sekularizam strogo razdvajanje političkog identiteta po kojem su svi članovi zajednice jednaki, od kulturnih, religijskih i drugih određenja po kojima se privatno razlikuju; reformizam predstavlja ofenzivno usmjerenje ka izmjeni ukorijenjenih formi, institucija i uvjerenja koje blokiraju ostvarenje ostalih načela; nacionalizam predstavlja pozitivan, pretpostavljeno realan osnov političkog identiteta, naciju, koja je nositelj svih ostalih svojstava; etatizam državu proglašava neposrednim akterom u ostvarenju socijalne dobrobiti svojih građana. Već je na prvi pogled jasno koliko je široka mogućnost interpretacije kemalističkih načela. Značenje svakog od njih do danas se razvlači na dugo i na široko sa uglavnom izrazito štetnim političkim posljedicama. Širina kemalističke ideologije sasvim je razumljiva kada se u obzir uzme njena megalomanska državotvorna, sveobuhvatna pretenzija. Ona nije stvorena kao artikulacija posebnog interesa jednog dijela društva, već izraz potrebe nacije u cjelini. No ona je s druge strane previše određena, previše partijska, preopterećena političkim značenjima za jednu bazičnu nacionalnu ideologiju. Takva kombinacija morala se pokazati iznimno štetnom.

U ovom nam je trenutku ipak bitno razabrati kakvo je bilo njihovo izvorno značenje u okvirima kemalističkog režima pod Ataturovom paskom. Jer osim dugoročne političke štete koju je ta ideologija proizvela političkim preopterećenjem državotvornog programa koji je, da stvar bude još i gora, ostao neprecizno određen,

ona je polučila i kratkoročnu štetu svojom konkretizacijom u vrijeme Atatürkove vladavine. Realni smisao programa izvornog kemalizma najbolje ćemo razumjeti metodom eliminacije. Odstranjujući višak sa šest proklamiranih strelica. Krenimo od manje bitnih, ili bolje sasvim nebitnih sastavnica. Prvi je populizam. Izvorni kemalizam realno je bio izrazito antipopulistički. Režim se upravo nije obazirao na konkretne, empirijske želje naroda već je bio fokusiran na njegovo preodgajanje. Njegove metode, formalna i neformalna sredstva vladavine također su bili antipopulistički. Stvarno načelo izvornog kemalizma, koje će se u biti zadržati do našega vremena, u ovom je smislu bio prosvijećeni oligarhizam. Drugo načelo umnogome neprimjereno izvornom kemalizmu svakako je i etatizam. Mustafa Kemal, za razliku od nekih suradnika, kao što je njegov nasljednik Ismet Inonu, ali i mnogi mlađi sljedbenici koji će kemalizam ustrajno gurati u lijevo, nije bio sklon jakoj državi i političkom upravljanju nad društveno-ekonomskim procesima. Država je morala biti čvrsta i odlučna u radikalnom ostvarenju temeljnih političkih i kulturno-ideoloških pretpostavki za razvoja modernog društva, ali je tu trebala stati. Stoga je sasvim razumljiva prilična nevoljkost izvornog kemalizma pri neposrednom usmjeravanju ekonomskih i društvenih reformi čak onda kada je načelno prihvatio njihovu nužnost. Upravo će se na kritici nedovoljno *etatističke*, pasivne socio-ekonomske orijentacije izvornog kemalizma stvoriti ljevičarski kemalizam nakon Drugoga rata. Mustafa je Kemal svoj stav o socijalizmu jasno pokazao još 1921. perfidnim masakriranjem vodstva turske komunističke partije, lojalnih saveznika u domovinskom ratu. Načelo republikanizma dolazi slijedeće po redu eliminacije. Nesporno je kako je kemalistički program republikanski po svom dosljednom antimonarhizmu i funkcionalnoj republici kao svojem krajnjem cilju. Ipak, oligarhizam i faktično održavanje političkih privilegija vojno-birokratske kaste realno ga umnogome čini nerepublikanskim. Republikanizam svakako ne mora biti izrazito demokratski. Većina povijesnih republika bile su aristokratski poreci radikalno suprotstavljeni demokraciji. No ono bez čega republika ne može, transparentna je ustavna vladavina, u kojoj ne postoje političke privilegije posebnih društvenih grupa i paralelni centri moći. Izvorni kemalistički režim možda je intimno i težio tome da bude aristokratska republika, no on to ni u jednom trenutku zapravo nije mogao biti.

Time smo eliminirali tri strelice, populizam, etatizam i republikanizam, koje se zasigurno ne smiju smatrati istinskim načelima izvornog kemalizma. Sada se možemo osvrnuti na tri preostale u kojima se uistinu očituje njegova suština. Sekularizam je, u specifičnom iznimno radikalnom, laicističkom obliku suština njegove političke teorije; nacionalizam temelj političkog identiteta; reformizam glavno načelo političkog djelovanja. Ozbiljnija rasprava o sekularizmu kao jednom od glavnih zahtjeva moderne politike, njegovom odnosu sa historijsko-materijalnim razvojem buržoaskog društva i novovjekovne znanosti, poznatim i mogućim

kritikama, ali i kompleksnim teorijskim napetostima stoje između tvrdog i mekog, formalnog i supstancialnog sekularizma zahtijevale bi mnogo prostora kojeg u ovim okvirima nemamo. Stoga pitanje turskog sekularizma možemo izložiti tek u jednom jezgrovitom, površnom i svakako neadekvatnom obliku. Kemalistički sekularizam neupitno polazi od radikalnih buržoaskih tekovina razdvajanja političkih i religijskih institucija. On također¹¹ vjeruje u političku korisnost, ako ne i nužnost građanske religije – određenog, moguće i vjerski izvedenog, vrijednosnog sustava usklađenog sa političkim interesom zajednice, koji stoji u njegovoj funkciji. Povrh toga on je, čini se, ponesen tada popularnim scijentističkim predrasudama o prirodnom društvenom razvoju od mraka i vjere do pozitivnog znanja i racionalnosti.¹² Pa je stoga i, u određenoj mjeri, antireligiozno nastrojen. Takve tri, umnogome suprotstavljene, sekularističke pretpostavke mogle bi izazvati totalu konfuziju. Stvar je, čini se, najbolje razmrsiti na slijedeći način. Kemalistička ideologija naglašava potrebu za formalno-sekularističkim razdvajanjem države i religije a) ukoliko si kao zadatak postavlja razbijanje do tada postojećeg, tradicionalnog, formalnog i sadržajnog utjecaja islama na politiku; b) ukoliko si kao krajnji cilj postavlja buržoaski ideal, savršenog, homogenog građanstva koje je u sebi funkcionalno podijeljeno na političku i privatnu dimenziju (na *citoyen* i *bourgeois*). Realna situacija je međutim takva da je buržoaski ideal sasvim nerealan s obzirom na duboko ukorijenjenu islamsku tradiciju koja nije u stanju strogo, funkcionalno razdvojiti religiju i politiku, kao i općenito privatnog pojedinca i zajednicu, društvo i državu. Sa druge strane imamo staru tradiciju podređivanja religijskih institucijama političkoj vlasti. Tu tradiciju vrijedno je nastaviti i produbiti novim okolnostima pošto se na takav način 1) ograničava sloboda religijskog mišljenja i djelovanja, pa stoga i nepoželjna politizacija religije; 2) dobija korisno sredstvo za korištenje religije, islama u funkciji politike, tj. kao svojevrsne građanske religije. I na koncu: cijela se situacija iz pozitivističko scijentističke perspektive može prikazati kao konkretna borba za ideološkim problemima zaostalog društva, tj. kao realna politika na putu postepenog prosvjećivanja i izlaska iz mraka. Time se na koncu zaokružuje specifični kemalistički sekularizam, ili laicizam kao jedno od karakterističnih odrednica te ideologije. On je u jednu ruku, negativno i idealistički, nadahnut formalističkim sekularizmom (razdvajanjem religijskih i političkih institucija), dok s druge strane održava službene religijske institucije pod direktnom političkom kontrolom. S jedne bi strane htio uzajamno emancipirati politiku i religiju, dok s druge svoju političku ideologiju nastoji poduprijeti sa službenom religijom, tj. režimskim islamom. Po

11 Naizgled paradoksalno – no to je napetost sadržana u srži prijepora o sekularizmu u okvirima moderne političke teorije u koje, kao što smo rekli, ne možemo detaljnije ulaziti.

12 Što svakako ne začuđuje kada se uzme u obzir posebni naglasak na znanstveno i tehničko obrazovanje vojno-birokratskih slojeva i tehničke inteligencije za koje uporno ponavljamo da ne čine društvenu osnovu režima (tj. očitu deficitarnost u njihovoj društveno-humanističkom i filozofskom prosvjećivanju).

svojim je najdubljim uvjerenjima pozitivistički i antireligiozan, ali se na prethodno ocrtan način pokušava koristiti religijom kao sredstvom. Pri tome je bitno razumjeti ono što kritičari kemalizma, naročito oni s lijeva uglavnom previđaju – kako je takav oblik kemalističkog laicizma zapravo najgori oblik ograničavanja religijskih sloboda. Najnasilnija vrsta antireligiozne politike, najveći napad na religiju. Mnogo veći i bezobzirniji negoli smo imali u komunističkim režimima i slično. Ima i gorih stvari negoli je miniranje bogomolja i progona vjernika. To je okupiranje vjerskih institucija, njihovo stavljanje pod komandu bezbožnika. Kemalizam je produbivši stare tradicije komande politike nad religijom nastavio u tom smjeru. Pri tome si jasno nije uskratio pravo na progon vjernika i napade na navodnu opasnost reakcionarnog islama, irtice, koju je proglasio za najvećeg državnog neprijatelja. Reakcionarni islamist u kemalističkim je očima tako ne samo svatko tko samostalno vjeruje i misli u duhu islama, već i svaki politički neprijatelj za kojega se pretpostavlja da pogoduje toj opasnoj pojavi. Stvarna ugroza režima od strane radikalnog islama, s obzirom na inertnost naroda i uobičajenu podložnost vjerske hijerarhije volji vladara o kojima smo govorili, bila je praktički zanemariva. Ako se katkad i pojavila, kao djelomično u slučaju kurdsog ustanka Šeika Saida protiv ukidanja kalifata iz 1925., ona je jednostavno otklonjena. Režim ni u jednom trenutku nije bio ugrožen islamističkom prijetnjom. Izostanak islamističke ugroze bio je pravi problem kemalističkog režima, koji ih je stoga vremenom počeo izmišljati. Kao u iznimno zabavnom slučaju sumanutog Derviša Mehmeda (*Menemenski incident iz 1930.*). Taj se redikul sa grupom mutavih kompanjona (skupina slična šamanima iz Saborskog) napapao bunike, pa otkrio da je izabran. Da je *Mehdi*, tj. *Mesija*. Što je po tom mogao negoli krenuti u džihad. Trabunjajući o sudnjemu danu pošao je do Menemena, počeo sakupljati lokalne vucibatine i pozivati na rušenje bezbožničke republike. Kad ga je savjesni vojnik Mustafa Kubilay zamolio da se mani ćorava posla, ovaj mu je (što drugo nego) otpilio nevjerničku glavu. Bukvalno – pilom. Tako da se niti o herojskom zamahu sablje ne može govoriti. U roku od nekoliko sati organi sigurnosti odradili su posao i rastjerali bagru. Cijela je komedija od strane režima prikazana kao opasan ustanak islamske reakcije, razlog za progon opozicije godinama po incidentu i trajne napade na islamizam. Nesretnog, obezglavljenog Kubilaya su, ni krivog ni dužnog, stavili u sve udžbenike kao heroja republike. Toliko nisko nije padao ni naš, u takvom ideološkom proseravanju nenadmašivi, Savez Komunističke Partije. Na takvim se primjerima vrlo plastično prikazuju krajnje praktične posljedice sumanutog kemalističkog sekularizma. Režim je išao toliko daleko pa je prvi i jedini put u povijesti islama zabranio *ezan*, poziv na molitvu, na arapskom, tj. naredio korištenje nekakve turske verzije. To je, recimo, kao da je drug Tito popovima propisao da na misama umjesto evanđelja čitaju Komunistički manifest. Važnost takvog nasilnog, sasvim besmislenog sekularizma za režim nije se samo izražavala u ranijem, međuratnom razdoblju. Sekularizam kao bitna značajka kemalizma nikada

nije izgubio na važnosti. Njegovo je značenje različito tumačeno, a njegovi protagonisti mijenjali su se s obzirom na okolnosti. Pedesetih godina, za vrijeme vladavine Demokratske stranke (DP) počeli su se pokazivati značajni pomaci na bolje, ali je šezdesetih i sedamdesetih sve ponovo pošlo u beskrajnost pošto se u borbu za sekularizam, protiv islamizma, posebno radikalno uključila nova ljevica. Sekularistička komponenta kemalističke ideologije do dan je danas politički uspjela preživjeti, te je posebno aktualna u kontekstu borbe sa današnjim fundamentalizmom, ali i, što je posebno zabrinjavajuće, sa umjerenim, demokratskim islamizmom.

No, nastavimo ipak sa izlaganjem izvornih načela kemalističke ideologije. Na sekularističku agendu logično se nastavlja načelo reformizma. Radi se o najinstrumentalnijem od šest naznačenih načela. Reforma, u biti radikalna promjena, revolucionarno usmjerenje u kemalističkoj viziji nije neko samo po sebi poželjno načelo. Pošto je cilj politike uspješna modernizacija, otklanjanje ideoloških, kulturnih, formalnih i institucionalnih smetnji stvaranju jake i funkcionalne političke zajednice beskompromisni reformizam je nužno sredstvo takvog cilja. Smisao posebnog naglašavanja reformizma proizlazi iz: 1) isključivanja moguće iskoristivosti starih formi i običaja; 2) diskreditiranja kompromisnih, umjerenih političkih rješenja, koja bi proizlazila iz empirijskih želja društva, a ne visokih istina, ciljeva i principa (barem u temeljnim političkim i ideološkim pitanjima). Kemalistička ideologija se stoga izričito i a priori određuje kao progresivistička (u okvirima koje određuju druga, supstancijalna načela). Time se otvara prostor, mogućnost, automatske diskreditacije svake konzervativne političke opozicije. Pošto je konzervativizam sam po sebi, čisto formalno, neprijatelj kemalizma. A kemalizam se uvelike, kao što smo prethodno naglasili, poistovjećuje sa republikom samom. Ovakvim se uzdizanjem reformizma na razinu temeljnog ideološkog načela automatski pretpostavlja neupitnost supstancijalnih načela, ciljeva koji se njime imaju ostvariti. Time se, u biti tautološki, učvršćuje legitimnost drugih načela reformizmom, dok se reformizam opet legitimira njima. Primjerice: reformizam je nužan i legitiman jer se jedino dosljednom promjenom mogu ostvariti politički ciljevi, na primjer buržoaski, sekularistički ideal zajednice politički jedinstvenih, privatno slobodnih građana. No s druge strane: službeno unošenje beskompromisnog reformizma u krug vrhovnih načela delegitimira alternativne političke svrhe. Postavljanjem reformizma kao nedodirljivog načela u proklamirane se političke vrijednosti, te iz njih izvedeni ciljevi, praktično čine neizbježnima. Taj trik za nas je posebno značajan jer se njime politička ljevica lako i naivno lovi na udicu kemalizma. Njime se demokratski sukob alternativnih političkih opcija prikazuje kao sukob progresivnih i konzervativnih snaga. Što u turskom kontekstu obično znači sukob lojalnih snaga i neprijatelja republike. Po toj je logici onda moguće zabranjivati, rušiti i ubijati svaku umjerenu, konzervativnu ili islamističku opoziciju. Što su kemal-

ističke snage, uz potporu progresivističke ljevice uglavnom i radile (najznačajniji slučaj od goleme važnosti je državni udar iz 1960. o čemu će docnije biti riječi).

I na koncu posljednje, uz sekularizam svakako i najznačajnije načelo kemalističke ideologije – nacionalizam. Prethodno razjašnjavanje problema nacionalizma u otomanskom kontekstu sasvim olakšava objašnjenje značaja turskog nacionalizma u kemalističkom kontekstu. Turska se nacija tu prikazuje političkim subjektom, nositeljem svih navedenih svojstava. Legitimacijska logika stare carevine se okreće na glavu, ili iz kemalističke perspektive vraća na noge. Turci kao anatolijski čobani više nisu bezoblična masa koja se politički potvrđuje i uobličuje kroz svoja konkretna i, u biti, kontingentna postignuća. Zauzećem carskoga trona, gospodstvom nad ovim ili onim, usvajanjem i predvodništvom islamske tradicije i slično. Upravo suprotno. Na takve se oblike sada gleda kao na različita uobličenja, različita očitovanja suštine turskog naroda. Ono što je u prethodnoj perspektivi shvaćano kao gola, beznačajna materija u ovoj se modernoj, nacionalističkoj varijanti razumijeva kao čisti politički subjekt. Taj turski narod, sad u obliku beznačajnog čobanina, sad u obliku sultana i podanika, u sebi sadrži potencijal nacionalnog oslobođenja i razvoja. On može i treba da se aktualizira u nacionalnom obliku. Moderna turska država, nastala na razvalinama starog carstva, po razbijanju starih oblika koje je turski narod realno stvarao (mada toga nije morao biti svjestan pošto nije bio svjestan sebe), konkretan je oblik te aktualizacije. Ovdje ne možemo dublje ulaziti u teorijske probleme i kritiku nacionalističke ideologije općenito. Zadržat ćemo se na nekim specifičnostima izgradnje turskog nacionalnog identiteta. Svaki se nacionalizam u biti gradi iz ničega. No obično je barem materijal takve gradnje, koliko god raznovrstan, razmjeno opipljiv i na dohvata ruke. Rijedak je slučaj u kojem se nacionalni identitet bukvalno nema za što primiti. Kada baš sve simbole, institucije, običaje, kulturna i materijalna postignuća koja su još do jučer bila neupitna, i zapravo još na današnji dan umnogome jesu, treba baciti na đubrište povijesti. Proglasiti prolaznim određenjem i beskorisnim svojstvom, kako bi se postojano određenje, srž političkog identiteta tražila negdje drugdje. Upravo takav je turski slučaj. Ostali su jezik, određene pretpostavljene ili realne rasne i etničke karakteristike i slično. Vrlo prazna, apstraktna i daleka određenja. Malo vrijedi čak i jezik kojeg je potrebno očistiti od svega (stranog) sadržaja. Brutalna jezična reforma, bila je tada jedna od najagilnijih politika novog režima u njegovoj razumljivoj potrebi da se radikalno odmakne i napravi čisti rez od starog, prljavog otomanskog turskog. Zbog takvih se razloga čisti turski nacionalizam, onaj koji je ostao na zgarištu poslije katastrofalnih posljedica Velikoga rata i okupacije, morao osjećati posebno ugroženo. Kemalističko podizanje njegova samopouzdanja svakako je igralo na kartu efektivnog jedinstva kroz ostvarenje revolucionarnih ciljeva. Praktičnih potvrda nacionalnog identiteta. No ono se, osim toga, moralo služiti svim raspoloživim sredstvima. Svakim tragom turske poseb-

nosti koju je moglo iskopati iz neobrađenog, raznovrsnog povijesnog i kulturnog nasljeđa. Ta se kombinacija nacionalističke ideologije koja je u sebi kombinirala izrazito progresivističku komponentu sa arheološkim prekapanjem po nekakvim prapočelima u kojima se očituje čista turskost prije islama, kalifata i slično, pokazala izrazito represivnom. Ona je s jedne strane udarala na realne, opipljive, realne karakteristike turskog naroda koje su zapravo postale politički nepodobne i koje je trebalo redefinirati, dok su se, s druge strane, na posebnom udaru našli očigledno ne turski narodi u okvirima nove turske države. Autentične tradicije sunitskog islama u tom su se smislu našle na udaru kemalizma iz više smjerova; po liniji borbe za sekularizam, po liniji republikanske borbe protiv kalifata; po liniji borbe za progres protiv zaostalosti; i na koncu po liniji borbe za turski nacionalizam protiv univerzalističkog islama. Kurdski se, pak, narod našao na sličnom udaru iz više smjerova. Kurdi su bili nepodobni kao zaostali, feudalni elementi koji kočće progres; religiozni reacionari koji ustaju protiv republike, za obnovu kalifata; dok se istovremeno negirala njihova posebnost, proglašavalo ih se dijelom turskog naroda. Agresivni turski nacionalizam tako je morao biti represivan i u biti višestruko štetan kako za Turke tako i posebno za druge narode u Turskoj. Ono što je bitno primijetiti kako je takav agresivni nacionalizam bio nužan jedino u kontekstu kemalističke državotvorne ideologije. Pod pretpostavkom razbijanja šest strijela kemalističke ideologije politički identitet se mogao redefinirati na drugačiji, smisleniji i manje represivan način. Mogla se u krajnjoj liniji obrazovati neka vrsta lijeve alternative na socijalističkoj osnovi koja je mogla konstituirati alternativne oblike političkog zajedništva bez potrebe za takvim oblikom sumanutog nacionalizma. Ili s druge strane neka umjerena otomanistička varijanta koja bi mudro balansirala između turcizma, islama i održanja određenih povijesno-političkih kontinuiteta iz staroga režima. Isključivi, turski nacionalizam u okvirima kemalističke ideologije pokazao se jednako štetan kao i kemalistički sekularizam, i na temeljno načelo uzdignuti reformizam.

Da zaključimo: Mustafa Kemal Atatürk sa svojom je kompanijom iz pepela podigao modernu tursku državu, ali je to učinio na represivan, politički neodgovoran i, u krajnjoj liniji, štetan način. Održao je stare strukture moći bez postavljanja zajednice na čvrste demokratske temelje. Stvorio je politički nedovoljno funkcionalan režim i iznimno opasnu ideologiju kemalizma opsjednutu državotvornošću i istovremeno preopterećenu radikalnim političkim sadržajima neprimjerenima za takvu svrhu.

Pošto smo time izrekli sud o izvornom značenju kemalističke ideologije možemo se vratiti na izlaganje povijesne sudbine i političke dinamike koju je taj režim vodio ili njom bio vođen od svoje uspostave. Kemalistički režim bio je nastavak onog mladoturskog s obzirom na realna uporišta političke moći. Iste vojnje i upravljačke elite bile su osnova starog i novog režima. Promijenio se vanjs-

ki kontekst, sadržaj politike i ideološka legitimacija. Nacionalizam mladoturskog režima nije bio jasno određen, skrivao se iza otomanskog identiteta i institucija, prijetvorno ih koristio, pokazivao je neskrivene ekspanzionističke težnje i nerijetko posezao za otvoreno zločinačkim metodama. Politička vizija mladoturske oligarhije bila je nejasna i uopće podređena naivnim, oportunističkim svrhama, što je Tursku odvelo u totalnu katastrofu svjetskog rata. Vrhunac katastrofe bilo je poratno bezobzirno, lešinarsko komadanje zemlje od strane malih i velikih sila. Državotvorni pokret skovan je u ognju oslobodilačkog rata. Iz njega su proizašli nova republika, ali i kemalistički režim čije je poistovjećenje sa državom potrebno smatrati kontroverznim. Rani kemalistički režim neupitno je bio državotvoran, ali je njegova uzurpacija vlasti u biti počela odmah po stvaranju republike. Turska je republika proglašena krajem 1923. Pitanja državnog ustrojstva, odnosa republike i kalifata kao posebne nadnacionalne, religijske institucije, kao i najhitnijih političkih sadržaja bila su na dnevnom redu. Nova je vlast stvari hitro presjekla. Početkom 1924. kalifat je ukinut, donesen je novi ustav (koji će ostati na snazi do nesretnog puča iz 1960.), pored već oformljene Republikanske Narodne Stranke (CHP) osnovana je opozicijska Progresivna Republikanska Stranka (TCF). Radilo se od dvama ograncima vladajuće oligarhije na kojima je bilo moguće graditi stranački sustav i demokratski poredak. Vrlo se brzo pokazalo kako takvo što ne dolazi u obzir. Već početkom slijedeće godine izbila je kurdska pobuna pod vodstvom Šeika Saida. Iako se, što se brzo i pokazalo, nije radilo o ozbiljnoj prijetnji za republiku bio je to dostatan povod za zabranu opozicije, uvođenje izvanrednog stanja. U biti se radilo o izgovoru za pokretanje radikalnog programa reformi i obrazovanje oligarhijskog režima u skladu sa kemalističkim, nedemokratskim principima. Uzurpatorski režim učvršćen je i sasvim definiran do 1927. godine, kada je Otac nacije održao svoj pobjednički govor o kojem je već bilo riječi. Većina modernizacijskih reformi do tada je već provedena na otvoreno nasilnički način. Pokrenut je megalomanski projekt kulturne revolucije i političkog inženjeringa pod vojnom komandom. Detaljnija analiza sadržaja tih do danas slavljениh reformi za našu svrhu nije previše važna. Dovoljno je istaknuti kako se radilo o nasilničkom činu koji je totalno rasturanje starih oblika života i mišljenja vidjelo kao nužan preduvjet modernizacije. Pri tome sasvim suspendiravši političku slobodu i demokraciju, ali i elementarna ljudska prava, koji, eto, opet nisu uzeti za najvažnije zapadne tekovine.

Ono što nas prije svega zanima je pitanje prirode novog režima čiju smo ideologiju već prezentirali. Pri tome je najvažnije razumjeti odnos između države, vladajuće partije (CHP) i zakulisnih struktura vojno-birokratske oligarhije. Uloga CHP-a u kemalističkom režimu bitno je različita od uloge Partije u naizgled sličnim, komunističkim porecima. Osnova moć tog režima bila je vojska i birokracija. Njegov politički subjekt bila je vojno-birokratska elita, oligarhija. Kemalistički program tak-

vo političko stanje ne drži normalnim, poželjnim, kao ni dugoročno održivim. Ono se vidi kao izraz konkretnih okolnosti i neophodnog državotvornog procesa. Cilj vojne oligarhije je stvoriti uvjete za demokraciju. Potrebno je nadoknaditi izgubljena desetljeća starog režima, izgraditi socijalne i kulturne pretpostavke moderne nacije, planski stvarati političke institucije i kada za to sazrije vrijeme otvoriti prostor političke slobode. Vlast prepustiti partijama i političarima. Republikanska Narodna Stranka unatoč tome što je jedina vladajuća stranka ne predstavlja središte političke moći kemalističkog režima. Ona je prije model vladajuće stranke na kojem se radi. Prije rezultat političkog inženjeringa negoli autentična, neovisna politička partija. Prava moć nalazi se iza kulisa, a vladajuća stranka zapravo prazna ljuštura, slična parlamentu koji jedina nastanjuje. Ona nema posebno političko biće neovisno o kemalističkoj eliti. Njena je funkcija provedba volje kabineta, tj prosvijećene oligarhije. S obzirom na takvo stanje problem režima ne leži u jednostranačju i poistovjećenju partije sa državom. Problem leži u činjenici da stvarna politička moć ne leži ni u partiji, ni u državi. Vladajući CHP, kao i državni organi instrumenti su u rukama kemalističke bande koja će po svom planu i programu raditi na stvaranju drugih stranaka-modela. Tako je 1930. Mustafa Kemal potaknuo osnivanje Slobodne Republikanske Partije (SCF). Bilo je to razborito pušteni probni balon. Kada se pokazalo da se oko stranke skupljaju sumnjivi tipovi stranačko vodstvo ju je samo raspustilo. Jedna kemalistička stranka, njih dvije ili pet – sasvim je nebitno dok god politika ostaje igralište prosvijećenih oligarha. Put demokratizacije kemalističkog režima stoga je od samoga početka sasvim jasan – to je morao biti put prelamanja kičme skrivenim strukturama moći. Razbijanja posebnih političkih privilegija vojno-birokratske kaste koja je svoju političku dominaciju započela još za starog sultanata, eksplicirala je za mladoturske diktature, a potvrdila u regeneriranom, kemalističkom obliku uz megalomanske reformističke ambicije kada se pokazala jezgrom nove državnosti.

Ustavno uređenje iz 1924. bilo je okvir u kojem je bilo moguće raditi na demokratizaciji, ali je samo bilo, u najmanju ruku, deficitarno u pogledu zaštite prava i političkih sloboda. Osim problema Ataturka i kompanije kao njegovih suviše aktivnih “čuvara” i “provoditelja” taj je ustav i sam po sebi sadržavao uzroke budućih problema. Pri tome je i manji problem bila činjenica da su u njemu prava građana podređena izgradnji države. Ustrojstvo vlasti koje je uspostavio nosilo je čisto političke probleme. U dobroj namjeri, izbjegavajući bilo kakve bonapartističke aluzije, Mustafa Kemal udesio je radikalno parlamentaristički sistem. Funkcija predsjednika i izvršne vlasti općenito time je postala sasvim podređena predstavničkoj skupštini.¹³ Izbornim zakonom, o čijim karakteristikama u ustavu

---

13 Sistem posrednog izbora predsjednika, unatoč svim promjenama ustava i državnim udarima u prethodnih pedesetak godina, u Turskoj je na snazi ostao sve do 2014. kada je na prvim neposrednim predsjedničkim izborima u povijesti izabran R.T. Erdogan.

nije bilo ni riječi, određen je posredan izbor zastupnika čime se utjecaj oligarhije pokušavalo legalizirati koliko je god to bilo moguće. Takve stvari ukazuju na poštene namjere kemalističkih ustavotvoraca. Oni su svoj utjecaj uistinu vidjeli kao prolazan, a ustav uzimali za ozbiljno, te ga stoga, zajedno sa zakonima, nisu opterećivali slobodarskim sadržajem koje su ionako planirali ignorirati (kao što je to bilo u komunističkim režimima). No glavni problem nikada ni nisu bile njihove namjere, već oni sami. Vrijeme je pokazalo kako se političkim procesima ne može kontrolirano upravljati. Kako najiskrenija nastojanja za kontroliranom, planskom izgradnjom reda i demokracije nerijetko proizvode najveći kaos i diktaturu. Ustavno uređenje iz 1924. karakterizirala je izrazita koncentracija vlasti i izborni sistem koji je trebao biti precizno podešavan za kontrolu nad sastavom izabраних predstavnika. Takva su se rješenja u teoriji činila pogodnima za kontroliranu tranziciju u višestranački režim sa hegemonističkom strankom. CHP je postepeno trebala preuzimati mjesto dominantne stranke, čuvara republike i vjernog provoditelja kemalističkog kursa.¹⁴ Uzde vlasti tako su trebale preći sa vojske na partiju, a proces demokracije trebao je ići prirodnim tokom. Vladavina dominantne partije sa posrednim, faktično neslobodnim izborima trebala je vremenom postati jednako sigurna vladavina kroz neposredne izbore po adekvatno udešenom first-past-the-post modelu. U daljoj je budućnosti vladavina dominantne partije trebala prerastati u vladavinu koalicija skupljenih oko državotvorne stranke uz primjereno pomjerenje izbornog sistema prema većoj reprezentativnosti i slično. Na kraju dugog procesa izgradnje funkcionalne kemalističke republike, po uništenju reakcionarnog islama i zaostalosti, bit će ostvaren zapadni ideal pune političke slobode. Razvoj poput toga vjerovatno je bio u mislima kemalističkih skrbnika nad turskom politikom.

VII. Neuspješna demokratizacija

Stvari su se razvijale u sasvim drugačijem smjeru. Mustafa Kemal preminuo je u predvečerje Drugog svjetskog rata. Ismet Inonu, drugi u komandnom lancu, preuzeo je odgovornost u svoje ruke i, usmjeravan kemalističkim vrlinama, Tursku sačuvao svjetskoga rata. Po završetku rata sazrijevali su uvjeti za planski razvoj kontrolirane demokratizacije. Počela se spuštati željezna zavjesa, a zapadno orijentirana Turska morala je jasno pokazati pripada li slobodnom ili porobljenom taboru. Nakon ispitivanja terena došlo je vrijeme za pravu opoziciju. Sve je bilo spremno

---

¹⁴ Taj je scenario "da sa tvoga puta ne skrenemo", kako mi se čini, nama Jugoslovenima od nekud poznat. U tom je smislu teško odrediti tko je gore prošao, mi ili Turci.

za otvaranje dugog perioda CHP-ove hegemonije. Vjerovalo se u sigurnu podršku vojske, birokracije, prosvijećenog dijela populacije. Većina je ostalih trebala biti opijena Ataturkovom ideologijom i kultom, "ostajanjem na njegovu putu". Stari je ustav ostao, pa sa njime i potpuna koncentracija vlasti, uz mogućnosti kontrole nad javnim mnijenjem. Osim toga izborna pravila podešavana su po mjeri vladajućih pa se na prve višestranačke izbore izašlo sa smiješnim sistemom *javnog glasanja-tajnog prebrojavanja*. Potpuna kontrola kemalističke elite trebala je biti osigurana. Rezultati prvih izbora iz 1946. bili su u skladu sa očekivanjima. Osim formalno-proceduralne nedemokratičnosti i direktnih pritisaka takvom je ishodu doprinijela i činjenica da su izbori održani u trenucima kada opozicija skupljena oko novoosnovane Demokratske Stranke (DP) još uvijek nije bila spremna za političku utakmicu. DP je u biti predstavljala nastavak dotadašnjih opozicionih stranaka-modela formiranih od strane umjerenih kemalističkih nezadovoljnika, ali ovoga puta za pravo. Stranka se od samog početka pokazala kao stožerna opoziciona stranka koju je u novim okolnostima bilo nemoguće raspustiti iako su se oko nje skupljali sumnjivi tipovi opasnih namjera. Odmah po komediji izbora iz 1946. postalo je jasno koliko je takvo polovično rješenje neodrživo. Sasvim je moguće imati očito namještene izbore, ali je to teško bez kontrole nad opozicijom. I posebno: takvo što pokazuje se posebno besmisleno ukoliko nastojiš napraviti stvarni demokratski iskorak. Stoga je, pod pritiskom opozicije i u skladu sa logikom vlastitog usmjerenja CHP za sljedeće izbore izvršio promjenu izbornog zakonodavstva. Ta promjena bila je sasvim u skladu sa planom uspostavljanja dugogodišnje partijske hegemonije. Nađeno je čudno rješenje po kojem se tajnim, neposrednim glasanjem u okvirima relativno velikih izbornih jedinica izražavala podrška stranačkim listama po logici većinskog *first-past-the-post* sistema. Takav nakaradni model izrazito je favorizirao najjaču stranku. Njegove praktične posljedice bile su identične rezultatima hipotetskog sistema većinskih izbora sa zemljom kao jednom izbornom jedinicom u kojima bi relativni pobjednik dobio sva mjesta u parlamentu. Predsjednički sustavi zasnovani su na neposrednom izboru izvršne vlasti, ali tek apsolutnom većinom i uz strogo razdvajanje izvršne i zakonodavne instance. *First-past-the-post* sistemi zahtijevaju visoku razinu političke kulture i unutarstranačke demokracije, te su nerazdvojni od individualiziranog izbora političkih predstavnika. U slučaju turskog modela iz 1950., pod pretpostavkom ustava iz 1924., radilo se o legaliziranju apsolutne kontrole najjače stranke u okviru višestranačja. Sve je ukazivalo kako će takav zakonski okvir dugogodišnjoj hegemoniji CHP-a odgovarati kao rukavica ruci. Uskoro je uslijedio potpuni šok. Demokratska stranka dobila je izbore koji su uslijedili i tako došla u posjed apsolutne vlasti. Opozicija je, suprotno svim očekivanjima, zasjele na mjesto hegemonističke stranke. Pokazalo se kako je unatoč svoj ideologiji i kultu ličnosti, unatoč širokom utjecaju i dugogodišnjoj vladavini, unatoč pritiscima i prijetnjama oligarhijska, državotvorna partija pala sa prvim slobodnim izborima.

Velikim se problemom tada pokazao sistem skrojen po mjeri dugotrajne vladavine dominantne stranke sa potpunom koncentracijom moći. Neuspješan model kontrolirane demokratizacije od izbora 1950. stvorio je situaciju u kojoj kemalistička partija, državotvorna opcija koja iza sebe ima vladajuće oligarhijske strukture, postaje sasvim podpredstavljena. Po kojem je neupitno vladajuća stranka ne samo prešla u oporbu, nego je i njen realan utjecaj na službenu politiku mnogo manji od realne političke podrške koju ima iza sebe. Time se politička situacija u zemlji izuzetno zakomplicirala. Stvarale su se okolnosti za nastanak političkog kaosa.

Politička situacija 50-ih godina dodatno se komplicirala i na druge nepredvidive načine zbog kojih je osnovna disfunkcionalnost kemalističkog režima postala još izraženija. Nabrojimo za početak neke od najznačajnijih napetosti u politici i društvu u vrijeme vladavine demokratske opozicije, pred državni udar neokemalističkih radikala iz 1960. godine koji je probleme nasilno presjekao i, o čemu će više biti riječi u slijedećem djelu, umnogome produbio.

Redom: 1) napetost između vojno-oligarhijskih struktura i demokratskih institucija; 2) napetost između demokratskog deficita starog ustava koji jamči hegemoniju najjače stranke i zahtjeva za suprotnim ustavnim rješenjima koji bi značili i slabljenje pozicije demokratskih institucija u odnosu na zakulisne strukture i gotovo sigurnu političku destabilizaciju; 3) napetost između ograničenog, samoukidajućeg, konzervativnog izvorno kemalističkog kursa u vojsci i novih poticaja na nastavak i produbljivanje učešća u politici; 4) napetost između CHP kao državotvornog pokreta direktno povezanog sa vojnim strukturama i CHP kao partije jednake drugim partijama, sa posebnom ideologijom i partikularnim političkim identitetom; 5) napetost između poistovjećenja kemalističke ideologije i republike s jedne, i konzervativnog udara na kemalističko naslijeđe s druge strane; 6) napetost između antiimperijalističkog suverenizma i potrebe za usklađivanjem unutarne politike sa širim, naročito blokovskim interesima u kontekstu hladnoga rata; 7) napetost između uzdržavanja države od aktivnog učešća u socio-ekonomskim procesima, naročito onog sa revolucionarnim, socijalističkim ambicijama i sve popularnijeg, učinkovitog i naizgled neizbježnog etatističkog i intervencionističkog kursa, 8) klasna i ideološka napetost između prosvijećenog grada u kojem je kemalizam pustio korijenje i sela koje na kemalistički radikalizam nikada nije prestalo gledati kao na nasilnu uzurpaciju vlasti.

Sasvim bi pogrešno bilo svaki od tih problema objašnjavati onim drugim i tako se vrtjeti u krug. Jednako bi pogrešno bilo sve te probleme svesti pod jedan zajednički nazivnik, recimo – problem oligarhijske vlasti. Iz dosadašnjeg izlaganja mogao bi se dobiti pogrešan dojam kako smo u našem izlaganju skloni tome. To ne može biti dalje od istine. Iako se rubno međusobno isprepliću i kontekstualizira-

ju jedan drugog svaki je od tih problema, svaka od tih napetosti sasvim zasebna i takvom se treba promatrati. Ako bi se htjeli baviti ozbiljnom povijesnom, politološkom ili ekonomskom analizom tih problema s kojima se Turska suočila poslije Drugog svjetskog rata, kao uostalom i problema od uspostave republike, tom bi zadatku trebalo pristupati bez redukcionizma i ispraznog svodenja jednog problema na drugi (i tako u krug). No to i dalje ne znači kako: a) u tadašnjim povijesnim okolnostima upravo nije izvršen takav redukcionizam i nasilje jednog fenomena nad drugim sa očitim političkim posljedicama (što ograničava naše mogućnosti da naknadno promatramo pojedine fenomene u njihovom specifičnom, slobodnom očitovanju); b) kako ne možemo govoriti o najopćenitijem političkom problemu o kojem upravo ovisi mogućnost autonomije svakog od tih problema i njihovo optimalno rješavanje, što je jasno temeljni problem političke slobode i kao takav u sebi, do određene razine, sam biva uvjetovan sa konkretnim političkim problemima.

Rješavanje tog temeljnog, najopćenitijeg političkog pitanja, maksimiziranje političke slobode uz održavanje institucionalne stabilnosti, bez kojeg je učinkovito i funkcionalno rješavanje svakog od konkretnih političkih i društvenih napetosti teško i nemoguće, stoga se uistinu može smatrati pitanjem od posebnog značaja. To, da ponovimo, nipošto ne znači reduciranje drugih, specifičnih, kvalitativno drugačijih problema na jedan bazični problem – problem političke slobode – već je kvalitativna specifičnost najopćenitijih političkih pitanja upravo u stvaranju uvjeta za slobodno očitovanje i razrješavanje posebnih konkretnih problema, pa makar oni bili i politički u uskom i konkretnom značenju te riječi. Primjerice: dvojbe ekonomske politike vezane za napetost između etatizma i slobodnog tržišta ne mogu se razriješiti tako što će se vojno-oligarhijske elite izbaciti iz politike; ili tako što će se na mjesto starih, demokratski deficitarnih ustavnih rješenja postaviti nova; ili tako što će se vanjska politika voditi neovisno od interesa nekog od blokova itd. I obrnuto. Svaki konkretan problem potrebno je rješavati specifičnom sredstvima, s obzirom na njegovu specifičnu kvalitetu. No: upravo osiguravanje najveće autonomije i učinkovitosti u rješavanju različitih pitanja najopćenitije je političko pitanje nad ostalim pitanjima i to je njegova specifična kvaliteta. U teoriji i praksi postoje različita rješavanja tog pitanja i izvorni kemalistički, državotvorni oligarhizam, o kojem smo detaljno govorili u prethodnom dijelu, svakako je jedan od načina. To je rješenje, uz sve kritike koje smo iznijeli sa naših dosljedno demokratskih pozicija, neko vrijeme bilo koliko-toliko funkcionalno. Ono je međutim po završetku rata, u novim okolnostima ne samo postalo nemoguće nego i faktički ukinuto širenjem demokracije. Time je pitanje novog načina rješavanja temeljnog političkog problema stavljeno na dnevni red. Sa dosljedno demokratske pozicije taj se problem morao razriješiti usvajanjem liberalnih tekovina (dakle ukidanjem paraustavne vlasti oficira) i razvojem funkcionalnog demokratskog režima, sa razvijenim stranačkim sustavom. Provođenje

takvog rješenja u turskim je okolnostima moralo imati revolucionarne posljedice pošto je moralo značiti radikalni diskontinuitet sa starim nedemokratskim rješenjima koja su u Turskoj bila prisutna od početka modernizacije. Takva je demokratska revolucija, tj. njeno dovršenje i učvršćivanje uostalom bila jedna od očitih mogućnosti koje su proizlazile iz samog izvornog kemalizma. Kadrovi Demokratske stranke uostalom nisu pali s neba, već se radilo o kemalističkim, republikanskim kadrovima koji su, uz ostalo, bili skloni takvom kursu revizije i stavljanja poretka na nove temelje. Problem je ležao u činjenici da ta opcija redefiniranja, preslagivanja kemalizma nije bila jedina. Još od Atatürkove smrti, posebno nakon šokantnog poraza na izborima 1950. razvijala se nova, radikalna vizija regeneriranja oligarhijskog režima.

Taj je novi kemalistički kurs u nastajanju patio od svih starih boljki, ali je u novim okolnostima pokupio i gomilu novih, još pogubnijih. Umjesto prostog vojničkog skepticizma prema političarima i ideologijama nastupilo je tendenciozno, angažirano strančarenje; umjesto izrazite okrenutosti zapadnim tekovinama nastupili su suverenistički trendovi; umjesto neupitne kapitalističke orijentiranosti i ograničavanja političkog upravljanja ekonomskim procesima nastupila je sve izraženija sklonost etatizmu; nasuprot kursu kontroliranog odvajanja i povlačenja vojske iz politike, nastupilo je trajno uzdizanje armije na mjesto čuvara republike i kemalističkog kursa. U socijalnom smislu vitalna snaga novog, poratnog kemalizma bili su mladi, vojni kadrovi obrazovani na zapadu koji su naslijedili, ali i gradili vlastito shvaćanje posebne političke uloge. Uloge čuvara republike i nastavljачa Atatürkovog puta. Stare kemalističke strukture po svom su profilu bile sklonije kompromisu i nastavku kontroliranog povlačenja vojske iz politike. Mladi, naročito srednji kadrovi bili su mnogo radikalniji. Opoziciona vlast sa svojim umjerenim, razboritim mjerama labavljenja kemalističkog radikalizma (kao što je vraćanje arapskog ezana, stidljivo prihvaćanje otomanskog naslijeđa, labavljenje udara na islam i Kurde) bila je dovoljan povod za preporod i radikalnu reinterpretaciju kemalističke ideologije koja je bila sve više ljevičarski definirana. Vrlo je bitno napomenuti kako takvo političko redefiniranje, preporod kemalizma ne bi bili i nisu bili sporni i problematični ukoliko se radilo o profiliranju CHP-a kao posebne političke partije, posebne političke opcije. Takvo što u biti je bilo i poželjno pošto se stvaranjem distinktivnog političkog identiteta, posebnih interesa, posebnih vizija i sadržaja partija oblikuje kao partija i prestaje biti pokret sa sveobuhvatnim i državotvornim pretenzijama. To je međutim izuzetno problematično ukoliko se radi o širem kretanju koje prožima i obuhvaća vojno-birokratske strukture, urbanu prosvijećenu elitu i sudbenu vlast, radikalniju ljevicu koja se solidarizira sa kemalizmom i nastoji ga što je više moguće pogurati u lijevo, antiautoritarne dijelove društva koji u hegemoniji Demokratske stranke vide opasnost za demokraciju i tek na koncu CHP kao službenu kemalističku partiju.

Sama Demokratska Stranka u tom se smislu nalazila u nezavidnoj situaciji. Ostavimo za sad po strani ekonomske, socijalne i ostale sadržaje njene politike. Ostavimo po strani njen eventualni populizam, koji sam po sebi kao suprotnost kemalističkom elitizmu i nije nužno loša stvar. Pustimo i rasprave o njenoj ruralnoj političkoj bazi ili bazi glasača koja je dolazila sa demografskim tsunamijem se sela u gradove. Sve to od manje je važnosti – iako ćemo se i toga kasnije dotaknuti. U čisto političkom smislu DP je svoju moć zasnivala na starom ustavu i izbornom modelu koji je od nje činio hegemonističku stranku. Njena hegemonija, kao ustavni poredak općenito, istovremeno nisu bili sigurni zbog posebnog statusa vojne oligarhije koja ni sama nije bila sigurna što joj je u novoj situaciji činiti. Najvažniji predstavnik DP-a, premijer Adnan Menderes, svakako je nastojao slomiti kičmu zakulisnih struktura moći. On se pri tome s jedne strane morao oslanjati apsolutnu moć koju mu daje stari ustav, dok je s druge strane morao paziti da ne razljuti nositelje paraustavne moći. U toj je političkoj igri najveća žrtva zapravo morala biti CHP. Vladajuća Demokratska stranka mogla je slobodnije, mnogo puta i sasvim nepravedno napadati CHP, koja se pod vodstvom Ismeta Inonua ipak nastojala izgraditi u posebnu političku opciju koliko-toliko neovisnu o vojnim strukturama. Uspješan rat protiv CHP jamčio je vladajućoj opoziciji, tj. DP-u kako će kemalisti gubiti na izborima, pa će oni zadržavši ustavnu osnovu vlasti, moći postepeno nastaviti sa reformama. Problem je ležao u tome što je time kočen normalan razvoj stranačkog sustava i eventualna uspostava združene koalicije političara protiv vojne oligarhije. Demokratska stranka je pak i sama sa sobom bila u sukobu utoliko ukoliko je kao glavno sredstvo za rušenje jednopartijskog sistema koristila instrumente tog istog sistema, tj. hegemonijsku poziciju koju joj je osiguravao ustav iz 1924. Vremenom se pokazalo kako partijsko članstvo postaje sve manje sklono konstantno kritiziranom autoritarizmu vodstva stranke na čelu sa Menderesom. Posebno s obzirom na stalni rat vlade sa neprijateljski nastrojenim intelektualcima i medijima. S druge strane bi strane ipak bilo nepravedno zauzimati previše kritičku poziciju prema DP-u pošto je u danim okolnostima jaka partijska vlast, uistinu bila jedino, samo ne previše sigurno, uporište u borbi protiv dubokih struktura. S obzirom da su mediji i obrazovane elite uistinu bili tendenciozni, neprijateljski nastrojeni prema realno hegemonijskoj, ali ipak demokratski izabranoj vlasti. I posebno s obzirom da je vladavina DP-a bila transparentna i u skladu sa ustavom, dok su s druge strane stajali stvarni neprijatelji republike zaogrnuti plaštom njezinih čuvara.

Osvrnimo se još na dva konkretna sadržajna politička problema, način na koji se s njima nosila DP-ova vlast i razloge kemalističke reakcije. Time će nam nešto jasniji postati sadržajno politički kontekst u kojem se odvio državni udar iz 1960., tj. nasilan prekid demokratizacije sa pogubnim političkim posljedicama. Prvi je problem ekonomskog razvoja, a drugi odnosa islama i politike.

Izvorno je kemalizam, kako smo vidjeli, u ekonomskom smislu bio prilično neodređen. Mustafa Kemal pred sobom je imao buržoaski ideal funkcionalnog društva kojem neposredna intervencija nije bila potrebna. Velika gospodarska kriza i novi polit-ekonomski trendovi vremenom su pokazali kako je takvu poziciju potrebno revidirati. U temeljna načela je unesen famozni etatizam. Time je uspostavljena neka vrsta ekonomskog planiranja, a država na sebe preuzela obavezu pokretanja industrijske proizvodnje. Umjerenost kemalizma po pitanju aktivnijeg učešća u organizaciji proizvodnje unatoč tome bila je očita. Obim i važnost industrijskog sektora u nacionalnoj ekonomiji bila je gotovo mizerna, a poljoprivredna proizvodnja ostala je netaknuta, onakva kakva je bila u staroj carevini. Taj se pasivni ekonomski etatizam nije previše sviđao ljevičarskim krugovima u ekonomiji koji su u Turskoj bili prisutni još od mladoturskog režima (u čijim je okvirima lobirao i Alexander Parvus, bliski drug Lava Davidoviča Trockog iz vremena prve ruske revolucije). Iako je utjecaj socijalizma do poslije Drugoga rata u Turskoj uistinu bio zanemariv, isto se, dakle, ne može reći za ideje državnog upravljanja ekonomijom ili jednostavnije državnog kapitalizma. Izvorni kemalistički režim bio nesklon takvim idejama. Zbog toga se prilična pasivnost etatizma, kada se i dogodio, ne može smatrati slučajnom. No, s druge strane, njime je ipak stavljano neko težište na razvoj industrijske proizvodnje uz priličnu destimulaciju privatne inicijative, naročito na selu. Kemalistički etatizam seljaka nije udarao po glavi kao socijalistički režimi, nije imao megalomanske planove *razvoja proizvodnosti na selu*, ali ga nije ni stimulirao na ekonomsku aktivnost. Bio je to jedan uistinu ekonomski konzervativan režim. Takvo se stanje naravno nije moglo održati pa je poslije Drugog svjetskog rata, a posebno poslije pobjede DP-a došlo do jakog suprotstavljanja političko-ekonomskih vizija. Nova vlast je rasteretila seljake, potaknula razvoj poljoprivredne proizvodnje na postojećoj razini proizvodnih snaga sa smanjenjem poreza, prepuštanjem raspoloživih resursa seljacima i slično. Ona je, osim toga, uz američku pomoć radila na povećanju poljoprivredne proizvodnosti uvođenjem mehanizacije preko ruralne buržoazije čiji je razvoj potaknut. Efekti takve politike u početku su bili spektakularni, ali se ispostavilo kako rast na toj poljoprivrednoj osnovi zapostavlja razvoj industrije. To je bilo dugoročno neodrživo. Liberalnu ekonomsku politiku DP-a sve utjecajnija ljevica direktno je kritizirala kao služenje imperijalizmu i kompradorskoj buržoaziji. To će zbog slavnog marksističkog fokusiranja na materijalnu bazu imati pogubne posljedice po tursku ljevicu. Novi kemalizam je sve više i više preuzimao istinski etatizam kao jedno od svojih važnijih načela. Jaki protekcionizam, intervencionizam, planska izgradnja domaće proizvodnje i industrije pod vladinom paskom – to su postali nužni zadaci na dnevnom redu. Kada su se sa izmakom 50-ih počela pokazivati očita limitiranost Menderesovog ekonomskog liberalizma sve se više činilo kako je od najhitnije važnosti,

ako treba, i nasilno promijeniti kurs ekonomske politike. Takav je razvoj posebno povezao sve utjecajnu ljevicu pod socijalističkim utjecajem sa kemalističkom oligarhijom. Iz perspektive po kojoj je prioritet izgradnja materijalne baze budućeg socijalizma samo je jedan sitni korak do perspektive po kojoj budućnost nacije i suverenost republike ovise o njenoj ekonomskoj neovisnosti i kontroli nad proizvodnjom. Vladavinu Demokratske stranke tako se osim zbog navodnog autoritarizma, tj. hegemonijskog položaja u koji ju je stavila sama kemalistička kontrolirana demokratizacija, moglo optužiti i kao neprijateljsku i po klasnoj i ekonomskoj liniji. Kao, da još jednom ponovimo, igračku u rukama imperijalizma i kompradorske buržoazije koja populistički povlađuje tupim, zaostalim seljačkim masama.

Ako to nije bilo dovoljno za smrtnu presudu imamo i kulturno-političko, ideološko skretanje sa sekularističkog puta. Padanje pod utjecaj reakcionarnog islama, irtice. Kemalistički režim, kao što smo rekli, nikad nije bio populistički. Sa prvim daškom političke slobode pokazalo se da nije bio ni popularan. Moglo bi se reći da je bio popularan otprilike kao Savez Komunisti na našim prvim, višestranačkim izborima. Čak su ga i slične strukture podržavale, a svoju je uzvišenu misiju gradio na jednako ogavnoj ideološkoj bljuvotini. Govoreći o sekularizmu, nacionalizmu i reformizmu kao glavnim ideološkim uporištima režima to smo razjasnili u okvirima izvornog kemalizma. U okvirima nove političke borbe stvar je postala mnogo gora. Ideološka načela su ostala, na njima se inzistiralo unatoč sasvim razvidnoj sumanutosti njenih postulata. Nepopularnost kemalizma stoga se uvelike može razumjeti njegovim nasilnim kulturnim ratom, represivnom ideologijom koja se sa novim i vremenom i novim okolnostima uporno odbijala svesti na normalnu razinu, već se dodatno intenzivirala u svrhu borbe za izgradnju sekularističke utopije i, naravno, borbu protiv vladajućeg DS-a, kao stranke opasnih namjera. Demokratsku su vlast kemalisti ostrašćeno napadali kako u svrhu populističkog zadobijanja podrške ona koketira sa islamizmom ili čak ima skrivene reakcionane namjere. U biti se radilo o sasvim razboritom, minimalističkom, postepenom obračunavanju sa disfunkcionalnošću sekularističkih, i općenito kemalističkih, represivnih predrasuda. Već po osvajanju vlasti Menderes je olabavio kontrolu vjerskih institucija, vratio arapski poziv na molitvu, obustavio bespredmetni rat sa neovisnim islamom. Takvu su neophodnu, razboritu politiku ljevica i režimski intelektualci dočekali na nož. Označili kao kompromis sa reakcionarnim islamizmom i ugrozu republike. Bio je to znak za uzbunu i početak nove generacije militantnog sekularizma. Dodatan socijalni poticaj uzletu antiislamističkog raspoloženja među urbanom elitom 50-ih svakako je činjenica da su masovne migracije sa sela sve više mijenjale demografski i kulturni sastav gradova. U biti se radilo o odvratnoj elitističkoj i/li malograđanskoj reakciji na nove, priproste mase još uvijek nevaspitane u duhu naprednih ideja. Razboriti glasovi konzervativnih intelektualaca nastojali su

obuzdati pogubnu ideološku bujicu sekularizma koji je zapravo predstavljao uistinu konzervativnu, i zapravo reakcionarnu silu. Tako je recimo profesor Ali Fuat Basgila¹⁵ proročanski zazivao odgovornost: “Ne gospodo, ne postoji nikakva irtica! Postoji jedino buka nekolicine oportunističkih novinara koji rade veliku nesreću našoj zemlji. Ako jednoga dana irtica uistinu i bukne u ovim krajevima to će biti po njihovoj zaslugi.”¹⁶ Takvi su pozivi padali na gluhe uši. Treba li danas, kad je reakcionarni islam u tim krajevima uistinu i buknuo po zaslugama raznih sekularističkih bandita, nešto dodavati takvim proročanskim upozorenjima? Na sličan je način govorio i Menderes, posebno na vrhuncu optimizma i vjere u reformu, po prvom preuzimanju vlasti. Vremenom je kemalistički pritisak postao toliko izražen da je čak i on morao djelomično revidirati stavove u nastojanju opovrgavanja vlastite reakcionarnosti. Razvijali su se novi, još represivniji oblici udara na islamizam. Tako se osim kritike neposrednih, stvarnih ili iskonstruiranih, političkih ambicija islamskih reakcionara, sve više širila paranoja od prikrivenog uzdizanja na pozicije moći kroz kulturni utjecaj, na mala vrata. Kao primjer takvog djelovanja kemalistički sekularisti su uzeli slavnog Saida Nursija. Taj skromni islamski teolog, čije je naslijeđe vidljivo do današnjeg dana (primjerice u politički utjecajnom Gulenovom pokretu), inače etnički Kurd, kojeg bi se da nije bio apolitičan, moglo smatrati nastavljajem tradicije otomanskog liberalizma i demokratizma proglašen je za ugrozu nacionalne sigurnosti. Said Nursi, koji je od svojih mladih dana tražio put jedinstva istoka i zapada, islama i modernizacije, uz golemi skepticizam prema političkom djelovanju uopće proglašen je za perfidnog reakcionara koji sa svojim sljedbom hoće da preuzme državu. Kako bi rekao Koča Popović: “Ovi su gori čak i od nas.” No: nova antireligiozna propaganda davala je ploda. Kako su 50-e godine odmicali, ekonomski se problemi povećavali, a *autoritarne sklonosti* DP-a postajale neupitne jednako se sigurnim činilo kako je ta stranka neprijateljska i po ideološkom ključu. Kako se radi o stranki opasnih namjera koja na više razina paktira sa reakcionarima i radi na rušenju sekularizma kao temeljnog načela republike. U tom smislu kao jako dobar primjer mogu poslužiti Aleviti, mnogobrojna neortodoksna, šiitska sekta iz središnje Anatolije, etnički Turci, koji su u otomansko doba redovito bili na udaru sunitske većine. Što iz religijskih, što iz političkih razloga. Ta je značajna skupina na izborima 1950. mahom izrazila podršku promjenama, demokratizaciji pod vodstvom DP-a. Do kraja 50-ih Aleviti su u strahu od reakcionarne sunitske opasnosti postali najmilitantniji glasači CHP-a i pobornici režima. Šezdesetih će godina, po državnom udaru kemalistička ideologija nastojati rekonstruirati istinski,

---

15 koji će se nakon puča iz 1960. pokušati aktivno uključiti u politiku kroz Stranku Pravde (AP), slijednice DP-a, i biti upozoren od kemalističke hunte da mu, ukoliko se takvim opasnim stvarima bude bavio, ne mogu jamčiti sigurnost. Pa je, kao svaki pravi islamist, emigrirao u – Švicarsku.

16 Umut Azak, *Islam and Secularism in Turkey*, str. 87.

izvorni, turski, nacionalni islam oko alevističkog naslijeđa. Takvi su putovi ideološke manipulacije i političke instrumentalizacije religije u opasne, tendenciozne svrhe.

Time smo u osnovnim crtama skicirali okolnosti pred jedan od najvažnijih trenutaka suvremene povijesti Turske. Državni udar iz 1960. godine.

VIII. Politički kaos

Prije nego krenemo govoriti o važnijim stvarima iznesimo nekoliko osnovnih činjenica o udaru. Sredinom 1960. vojna je hunta preuzela vlast u zemlji, pohapsila članove vlade i izvršila čistku institucija. Premijer Menderes i par ministara osuđeni su, uz ostalo, za izdaju i kršenje ustava, te, u skladu sa grijesima, smaknuti. Pod paskom vojnog režima 1961. usvojen je novi ustav i održani izbori. Realni kraj intervencije i izvanrednog političkog stanja događa se tek sa izborima 1965. godine. Politička nestabilnost i nered koji će iz njega proizaći trajati će gotovo do današnjih dana.

Državni udar iz 1960. bilo bi pogrešno promatrati na jednoobrazan način kao antidemokratski. On predstavlja nešto kompleksnije i mnogo gore od toga: istovremeno gušenje i poticanje demokracije. S jedne strane: rušenje legitimne vlade, razbijanje ustavnog poretka, ometanje razvoja funkcionalnog stranačkog sustava, prekid demokratske evolucije i po prvi puta službeno ustoličenje vojne oligarhije kao političkog faktora koji je here to stay. No on je istovremeno s druge strane trebao predstavljati drugu revoluciju pod vojnom komandom. Kako je generacija Mustafe Kemala čvrstom rukom stvorila državu, tako je nova generacija radikalnih oficira trebala stvoriti demokraciju. Stari ustav trebao je biti zamijenjen novim koji je trebao osigurati najširu zaštitu ljudskih prava i političke slobode. Hegemonistički politički sustav centralizirane moći imao je biti zamijenjen sustavom sa izrazitom podjelom vlasti na više instanci. Izborni sustav koji je uzdizao najjaču stranku zamijenjen maksimalno reprezentativnim. O novom ustavu iz 1961. i njegovom problemima biti će riječi nešto kasnije. Za početak je važno razumjeti logiku i konkretno političko pokriće po kojem je djelovala vojna hunta. Ona nije bila banalan izraz želje za diktaturom stare kemalističke oligarhije. Istina, važno je na umu imati socijalni, kastinski kontinuitet onih vojno-birokratskih struktura u turskome društvu. Poseban politički privilegij od kojeg su polazili *državotvorni kadrovi*. No to su pretpostavke, ali ne i suština *novog* oligarhijskog kursa. Njegova suština očituje se u načinu na koji predstavlja konkretan odgovor na aktualne, žive političke prob-

leme. Povijesna odgovornost kemalizma i njegovih saveznika, zbog kojeg je neophodno zauzeti radikalno neprijateljski sud prema njemu, proizlazi iz činjenice da je nastanak i razvoj političkih problema direktno proizveden nesposobnošću, pogreškama starog kemalističkog režima. To je proizvelo kontekst novih, još i mnogo gorih, teže razumljivijih pogrešaka *državotvornih elita*, nove ohole hunte koja je sa još radikalnijim kamalizmom, još izrazitijim oligarhizmom nastojala riješiti probleme koje je proizveo onaj dotadašnji. Dakle: problem rješavati problemom. Vatru gasiti benzinom. Sličan smo slučaj, opet, imali u našem samoupravnom socijalističkom sistemu u kojem je vladajuća Partija očite disfunkcionalnosti realnog socijalizma nastojala riješiti sa radikalnijim socijalizmom, samoupravljanjem i slično.

Važno je razumjeti kako takav sumanut razvoj stvari nije bio niti nužan, niti prirodan razvoj izvornog kemalizma. I sama DP u biti je bila kemalistička stranka. Po profilu i povijesti svog vodstva, ali i po ideološkim i praktično političkim pretpostavkama. Njena je politika bila jednako legitiman razvoj izvornog kemalizma kao što je to bio kurs radikalne hunte. Republikansku Narodu Stranku (CHP) isto bi tako bilo pogrešno poistovjetiti sa huntom. Sam proces obrazovanja CHP-a kao distinktivne, ortodoksne kemalističke stranke zapravo je, kako smo vidjeli, bio revizionistički proces. Iako je tijekom tog procesa razrješavanja unutarnjih kontradikcija (u okvirima borbe sa DP-om) CHP imala važnu ulogu u stvaranju nove kemalističke ideologije nju se ne smije proglasiti političkim krilom vojne oligarhije. Upravo suprotno: hunta je udarom na ustavni poredak i demokraciju jednako jako udarila na CHP kao i na DP. Njeni članovi možda nisu pobijeni, a stranka zabranjena, ali je zato onemogućen njen slobodan, prirodan razvoj, reforma i jačanje na realnoj političkoj osnovi. I na koncu sasvim je pogrešno poistovjetiti vojnu huntu koja je provela prevrat iz 1960. sa vojno-oligarhijskim strukturama, a kamoli vojskom u cjelini. Velika većina vojske bila je neutralna. Jezgra stare kemalističke elite nije bila neutralna već je bila sasvim nesklona radikalnim potezima takve vrste. Konzervativni generali su uglavnom shvaćali suštinu političke vrline i mudrosti Mustafe Kemala. Dobro su razumjeli koliko je pogubno od vojske činiti trajan politički faktor. Pogubno kako za republiku, tako i za samu vojsku. Akter koji se upušta u političko djelovanje, ne može održati pretpostavljenu neutralnost i nužno pada pod utjecaj strančarenja, ideologija i političkih napetosti. Vojska se u toj delikatnoj, političkoj igri za koju nije stvorena, mora pokazati vrlo nespretnom. Kao slon u staklarnici. Politička vrlina pravog vojnika sastoji se u neprijateljstvu prema politici kao takvoj; u spartanskom svođenju stvari na bitno i pragmatičnom konzervativizmu. Te najveće vojne političke vrline, koje su bile odlika i izvornog kemalizma, bile su osvijestene od većine visokih oficirskih kadrova. Njihov je problem bio sasvim ironičan i sastojao se u sitnici kako se dosljednim ustezanjem od političke akcije nije moglo suprotstaviti aktivnosti neokemalističkih oficira koji su predstavljali novu oligarhiju,

udarnu silu puča iz 1960. Nepodobni vojni kadrovi temeljito su očišćeni po državnom udaru pa se može reći da se radilo i o udaru na vojsku. No velike su razlike postojale i unutar hunte. Mnogi od udarnika bili su čisti ekstremisti (poput tada aktualnih revolucionarnih vojnih hunti što su toliko uspješno operirale po Bliskom istoku, a njihovih se režima do današnjeg dana nismo riješili kao što se vidi na slučaju Sirije, pa i Egipta) koji su sanjali o prosvijećenoj, trajnoj vojnoj diktaturi. Pobjeda te frakcije možda bi se povijesno pokazala kao manje zlo jer bi morala izazvati stvaranje jakog demokratskog bloka sa kojim se ne bi mogla nositi. Turska je politika i demokracija, sa svim svojim problemima, ipak bila mnogo razvijenija nego ona u regiji. Ni to se međutim nije dogodilo. Moćnijom se pokazalo umjereno krilo prevratnika, pa su radikali očišćeni, a politika puča iz 1960. obrazovana na najgori mogući način.

Iz do sada izrečenog sasvim je jasno da je udarna grupa pučista morala biti relativno mala. Provedba njihove opasne namjere bila je nemoguća bez podrške širih društvenih slojeva i političkih grupa. Istovremeno je jasno kako se cijela vojno-birokratska kasta, svi kemalisti i njihovi simpatizeri ne mogu smatrati direktnim suradnicima u udaru. Veliki dijelovi tih grupa mogu se smatrati neprijateljima *puča kao puča*, suspenzije ustava i demokracije *po sebi*. Upravo zbog toga posebno teška, neiskupljiva politička odgovornost pada na njihova leđa. Republikanska Narodna Stranka, pasivne vojne strukture, državni aparat, akademska zajednica, mediji, urbana srednja klasa, socijalistička ljevica u nastajanju – nitko od njih nije imao stvarnog interesa poistovjetiti se sa huntom. Nitko od njih zapravo nije bio prijatelj vojne vlasti i komande nad politikom. A ipak su, unatoč svemu, bili njeni aktivni saučesnici u zločinu i političkoj neodgovornosti. Svojim su prethodnim djelovanjem i neodgovornošću uvelike pripremili teren za oligarhijski udar, da bi po tom iz partikularnih, ideoloških i oportunističkih interesa svjesno prihvatili njegova opravdanja, te se njime nastojali okoristiti. Najveće sranje u tom nesretnom puču, tako, nije napravila vojska, nego taj široki front njenih oportunističkih saveznika. Široke centrističke i lijeve, urbane elite najprije su oduševljeno dočekale rušenje DP-ove vlasti, da bi po tom svoju energiju usmjerile na legalizaciju državnog udara. Akademska zajednica, najobrazovaniji turski ustavni pravници i politolozi radili su na izradi novog, *istinski demokratskog ustava* zanemarujući činjenicu da je donesen na bajunetama. Da prihvaćanje načina na koji je poklonjen znači kako sutra na isti način može biti uzet. Novi je ustav pisan s obzirom na najvišu razinu zaštite ljudskih i građanskih prava. Zajamčena je potpuna medijska i politička sloboda. Poseban je naglasak stavljen na podjelu vlasti, parlament je postao dvodoman, a pored ustavnog suda uspostavljeno je i *Vijeće nacionalne sigurnosti*, ozloglašeni MGK, kao uvijek budan čuvar republike sa ustavom u jednoj, a puškom u drugoj ruci. Taj je slobodarski ustav normalnim, pragmatičnim kemalistima-civilima i njihovim simpatizerima svakako bio nagrada za podršku udaru. Oni su u njemu vidjeli

nastavak modernizacije i novu pobjedu u borbi protiv reakcije, protiv orijentalnog nasljeđa i zaostalosti. Činjenica da je vojska podržala takav program, takav sadržajno politički iskorak značilo je kako ona nastavlja svoju povijesnu, civilizatorsku misiju u Turskoj. Zaostali, ruralni i konzervativni dio populacije možda ne može vidjeti *višu vrijednost* tog iskoraka. No politički razvoj utemeljen na novom, slobodarskom ustavu pokazat će da su trenutna sredstva upitne legitimnosti i nasilja dostojno žrtvovanje za više dobro. A ako će vojska ubuduće ostati čuvar tog slobodarskog ustava, nastaviti svoju progresivnu i državničku misiju tome se ne treba mnogo prigovarati pošto se ionako radi o nastavljanju dobre kemalističke tradicije.

Takva je bila logika najširih, lijevih, obrazovanih i urbanih, kemalističkih političkih suradnika i legitimatora vojno-oligarhijskog udara. Novi je ustav, kojeg su i napisali, bio je ono za što su se borili. Njihov najveći grijeh, naravno, nije taj da su podržali autoritarni režim. To bi bila jedna plitka moralistička kritika njihovih zlodjela. Njihov grijesi, koje je nemoguće iskupiti, leže u činjenici da su, zajedno sa svojim nasilnim, oligarhijskim suradnicima, a) politički bili u krivu, i b) pokazali visoku razinu intelektualne zaostalosti, neznanja i dogmatizma. Novi ustav iz 1961. ne treba kritizirati zbog toga što je rođen u krvi i nasilju. To je normalno i legitimno. Njegov je problem u tome što je bio loš, kao što je politički neadekvatno i kratkovidno bilo političko djelovanje njegovih pobornika. Nerazvijenost političke kulture, stranačkog sustava, ostalih demokratskih institucija kao i njihovih općedruštvenih i obrazovnih pretpostavki bilo je pretpostavka od koje je polazi izvorni kemalistički režim. Demokratski deficit staroga ustava kao i funkcija vojne oligarhije od stvaranja republike legitimirana je na takvoj osnovi. Po našem je realističnom, ali i autentično demokratskom gledištu rani kemalistički režim, kao što smo prethodno obrazložili, uvelike pretjerivao u ograničavanju političke slobode i tako radio štetu zajednici. Temeljni problemi s kojima se Ataturk hvatao u koštac mogli su se i učinkovitije rješavati na drugačije načine. No to i dalje ne znači kako ti problemi, da ponovimo, nerazvijenost političke kulture, stranačkog sustava, demokratskih institucija i njihovih društvenih i obrazovnih pretpostavki, nisu postojali ili da ih je potrebno ignorirati. Sasvim je jasno kako društvenim i povijesnim okolnostima bez demokratske tradicije i neadekvatnih pretpostavki bolje odgovaraju nešto konzervativniji poreci sa većim težištem na stabilnosti. Kako je inzistiranje na usvajanju najprogresivnijih, radikalnih institucionalnih rješenja prenesenih iz nekog idealnog nacrtu ili stanja u drugim zemljama uglavnom kontraproduktivno. Destabilizira poredak i ne doprinosi njegovoj funkcionalnosti i razvoju. Stari je ustav svakako bio neadekvatan pošto se na koncentraciji političke moći i nakaradnom izbornom sustavu kakve je nosio, nije moglo graditi demokratsko društvo. No on je barem donosio nekakvu stabilnost, ali i mogao služiti kao polazna točka za razvoj demokracije. Demokratska stranka možda je koristila široke ovlasti koje su joj i protiv njene volje

dali kemalistički politički planeri, ali je to uglavnom radila u borbi protiv stvarne ugroze demokracije – zakulisnih struktura moći i sumanute radikalne ideologije kemalizma. Novi je ustav, umjesto da razborito i solidno gradi na promišljenom rješavanju starih problema preko transparentne i legitimno osvojene političke moći, radio suprotno. Radio je radikalno, autistično, utopistički i u biti neznačajki sa uporištem u gvozdenoj pesnici armije. Baš sve oko novog, radikalno demokratskog ustava bilo je naopak. Pošlo se u suprotnu krajnost pa je pretjerana politička stabilnost pretvorena u kaos. Umjesto potpune koncentracije moći na jednome mjestu težilo se potpunoj disperziranosti, razdvajanju vlasti uz postojanje jakih institucija izvan demokratske kontrole – što se ne odnosi jedino na ustavni sud (koji je sam zbog svoje pristranosti bio problematičan), već i na, sasvim skandalozno, vojno Vijeće nacionalne sigurnosti (MGK). Davanje ustavnog pokrića toj vojno-oligarhijskoj instituciji nešto je zbog čega se stari Mustafa Kemal sigurno vrtio u grobu. To je značilo trajno i formalno uvođenje vojske u politički sustav. S druge strane na mjesto onog nakaradnog većinskog izbornog sustava donesen je model maksimalne reprezentacije volje birača. Umjesto hegemonije najjače stranke u zemlji, u kojoj iz sjene prijete gvozdena pesnica, na sve strane vrišti na desetke društvenih konflikata koji samo što nisu eksplodirali, bez jakog, ili bolje rečeno ikakvog, stranačkog sistema – u takvom je kontekstu slavodobitno unesen izrazito reprezentativan izborni model!

Ako je to demokratski iskorak onda će se svaki razborit i pametan demokrat, bez obzira bio on komunist ili islamist, uvijek izjasniti za ono staro, demokratski deficitarno rješenje sa hegemonijskom strankom. Osiguranje najšire autonomije društvenih aktera i najširih sloboda u tom političkom kontekstu može se pokazati izrazito kontraproduktivno. A koja je uopće poanta proglašenja sloboda koje u zbilji mogu imati i disfunkcionalne, samodestruktivne posljedice? Samo krajnje politički neobrazovani, naivni i idealistički akteri u stanju su zanemariti to osnovno pitanje političke teorije. U danim okolnostima za Tursku je najvažnija bila zaštita zajamčenih sloboda uz njihovo postepeno širenje. Počev od nedodirljive pravne sigurnosti građana, ali i političkih institucija, te slobode pri izboru političkih predstavnika. Slobodarski ustav iz 1961., napisan od strane ogavnih lijevo-liberalnih intelektualaca, koji su takvim činom u potpunosti opravdali ugled skupine koju predstavljaju, zapravo je imao sasvim suprotne efekte. On nije samo predstavljao loš društveni okvir za rješavanje političkih problema. On je sam, upravo kroz disperziranost vlasti i slobodarstvo, bio sročen po mjeri nove kemalističke oligarhije. Njime je vojno-birokratska oligarhija po prvi puta uzdignuta na ustavnu razinu. Stari je ustav po uvođenju višestranačja izrazitu političku moć stavljao u ruke predstavničkih institucija. Novim su ustavom politička moć i utjecaj disperzirani, a oligarhijskim institucijama priznat je i zagaraniran poseban politički status. Sloboda i neovisnost medija i ostale fraze značile su realno veću slobodu kemalistički kontaminiranih, tendencioznih struk-

tura za koje se vjerovalo kako će osigurati ideološku premoć, mobilizaciju javnog mnijenja protiv eventualne vlasti opozicije. Novi, izrazito reprezentativni sustav trebao je onemogućiti većinsku stranku u lakom formiranju vlasti, te time razvodniti stabilno, ruralno biračko tijelo konzervativne opozicije. Na taj je način, u najgorem slučaju, prisiliti na kompromis i koaliciju sa kemalističkim elitama. Državni udar iz 1960. sa svojim rezultatom, ustavom iz 1961. tako se u svakome smislu pokazao kao potpuna politička katastrofa. Njime je zaustavljena spontana demokratska evolucija, uspostavljena i legalizirana nova oligarhijska diktatura odnosno politička funkcija vojske i stvoren najgori mogući ustavni okvir za rješavanje mnogobrojnih političkih problema s kojima se država morala nositi u tom kritičnom razdoblju. Za nas je, ljevičare, posebno žalosno kako je ljevica, čak i ona socijalistička i marksistička aktivno sudjelovala u toj poganoj raboti.¹⁷ O tome će biti više riječi u X. dijelu.

Kada je vojska prestala sa vješanjem političara, vratila se u kasarne i uspostavila normalni režim uokviren novim ustavom politički su se sukobi, sa svim neriješenim kontradikcijama i napetostima, naravno, vratili u još gorem obliku. Sukobi su nastavljeni uz razliku da su stvari državnim udarom dodatno radikalizirane, novim ustavom dodatno potencirane, i, posebno obogaćene legaliziranom ulogom vojske u politici. O iluzijama radikalno lijeve scene 60-ih godina, u kojima će posebnu ulogu imati i kurdsko pitanje, iz kojeg će na koncu proizaći PKK detaljnije ćemo govoriti nešto kasnije. Ovdje se treba zadržati na najvažnijim trendovima. Političku ulogu DP-a preuzela je Stranka Pravde (AP) pod vodstvom mladog Suleymana Demirela. Ona nije samo nastavila program i idejnu orijentaciju već je doslovno preuzela kadrove, institucije i glasačko tijelo DP-a. Većina glasača i dalje je disciplinirano stajala iza oporbene, umjereno desne opcije, pa CHP ni na izborima za trajanja izvanrednog stanja nije uspio dobiti pravu većinu, a od prvih je izbora po normalizaciji stanja spao na svoju četvrtinu aktivnog elektorata. AP je imao približno jednaku potporu kao i DP, ali je utjecaj i moć stranke zbog razmjernog sustava bitno umanjena. Neovisno o općenito legitimnoj kritici bilo bi pogrešno svu krivnju za destabiliziranje političkog sustava svoditi na veću reprezentativnost. Demirelova vlada u početku je bila razmjerno stabilna, a povećana vidljivost manjih stranaka bila je vrijedan, ne nužno i remetilački faktor. Zapravo se po prvi puta otvorio prostor šire političke borbe. Tako je oformljena i parlamentarni sta-

---

17 Posebno je važno razumjeti političke probleme državnog udara iz 1960. i slobodarskog ustava iz 1961. u vrijeme kada logika lijeve i kemalističke kritike vladajućeg AKP-a toliko neodoljivo podsjeća na logiku iz 60-e, a sekularistička ljevica i vojna hunta sa vrlo sličnom legitimacijom ruše demokraciju u Egiptu izivjavajući se nad demokratskom opozicijom Muslimanskog bratstva. Svjetska javnost mora da shvati kako se scenarij iz španjolskog građanskog rata, ukoliko su takve usporedbe uopće smislene, ne ponavlja u Kurdistanu, već se ponavlja u Egiptu, a janjad na klanju na koje se nitko ne osvrće su demokratski islamisti Muslimanskog bratstva. Kao što je jasno da se ona ljevičarska balavurdija koja se zadnjih godina diže protiv diktature AKP-a sere čak i ako je ponegdje slučajno i u pravu.

tus izborila Radnička Stranka Turske (TIP) autentična, demokratski orijentirana stranka radničke klase o kojoj će kasnije biti više riječi. Demokratizacija koju je novi ustav donio, unatoč svim spomenutim problemima, imala je svoju šansu.

Demirel je jednom prilikom istaknuo kako je zemlju nemoguće voditi sa tako liberalnim i permisivnim ustavom. Tu se tvrdnju može smatrati tek uvjetno točnom. Sam *tako liberalan i permisivan ustav* ne bi bio nerješiv problem za zemlju, kako što nepremostiv problem nije bio ni stari, *previše restriktivan i nedemokratičan*. Svaki je ustav, sam po sebi, mrtav dokument i njega se treba politički oživjeti. To uvijek ostavlja različite političke mogućnosti, te se upravo zbog toga politika ne može svesti na pravo kao što ideološki, u biti neobrazovano misli većina liberala. Istina je da se s obzirom na specifične probleme društva može sročiti bolji ili lošiji ustav, kao što je istina da neke karakteristike ustava mogu biti izvor većih ili manjih problema. No nema tog ustava u čijim okvirima nije moguće konstruktivno raditi ukoliko politički akteri, bez obzira na svoje razlike, djeluju razborito. I, za našu stvar, ali i inače, posebno važno, *ukoliko ne postoji paraustavna, parapolitička razina moći koja direktno, posredno ili samim svojim postojanjem unosi nemir, nestabilnost u politički život*. U tom smislu razlog političkog kaosa koji je nastupao kako su 60-e prilazile kraju, prije svega su *parapolitičke oligarhijske strukture moći*, potom *neodgovorni i nesposobni političari* (najprije kemalisti i ljevičari razapeti između demokracije i oligarhizma, po tom svi ostali, uključivo AP), *a tek na koncu, ustav sam po sebi*. No, kao što smo rekli: a) taj ustav je u mnogim aspektima predstavljao instrument oligarhije; b) u onim aspektima u kojima je bio autentično demokratski poticao je političare na neodgovornost.

Intenziviranje političkih sukoba odigravalo se razvojem kontradikcija o kojima smo govorili u kontekstu 50-ih. Izuzetak je jedino kontradikcija politički restriktivnog ustava kao osnove moći vladajuće partije koja teži demokratizaciji i pri tome se sukobljava sa oligarhijskim strukturama. Taj je problem i dalje ostao, ali u drugom obliku. Sada se i dalje vladajuća, opoziciona stranka (AP), morala boriti sa pretjeranom liberalnošću i permisivnošću sustava zbog kojeg je njena moć i mogućnost provođenja ozbiljnih političkih reformi bila sasvim paralizirana. S druge strane sve više razvijala ideološka borba koja je počela razdirati političku javnost i onemogućavati stvaranje funkcionalnog staračkog sustava, sa normalnom komunikacijom političkih elita. Sasvim suprotno, društvo se sve više radikaliziralo, a mnoge su političke frakcije intervenciju vojske sada uzimale kao najnormalniji način rješavanja političkih problema. Interesne i ideološke podjele ne samo da nisu nalazile mogućnost normalnog premoštenja među političkim konkurentima, već su se prelijevale i u same velike stranke. CHP je sve više skretala u lijevo, što se nije sviđalo konzervativnijem buržoaskom jezgru; postojale su velike razlike po ključnim pitanjima odnosa vojske i politike i slično. Stranka Pravde sama je sve

više pucala po šavovima pošto je ionako predstavljala široku koaliciju vrlo različitih interesa koje je vezivala suprotstavljenost oligarhijskom režimu. Što su njena moć i reformski potencijali bili manji, to je teže bilo zadržati unutarnje jedinstvo interesa. Naročito u kontekstu opće radikalizacije koja se u međuvremenu događala. Krajem 60-ih stranka je počela pokazivati tendencije unutarnjeg osipanja.

Politička radikalizacija uz eksploziju političkog nasilja i prelijevanje politike na ulice teško je razumjeti ako se u obzir ne uzme da je sa 60-im godinama završilo ono dugo političko spavanje i pasivnost turskog društva. Tek su se poslijeratnim razvojem stvorili društveni i kulturni preduvjeti neposrednog političkog angažiranja, razvoja klasne borbe i slično. Tu se jasno radi o normalnim i pohvalnim trendovima koji su opet, kao i ostalo, u prokletim okolnostima željezne pesnice iz 1960. te slobodarskog ustava iz 1961. morali zadobiti najgori mogući oblik. U nekoj alternativnoj povijesti težište bi bilo na razvoju jakih političkih institucija. Kako na radikalnoj ljevici, usmjerenoj na klasnu borbu i još više antiimperijalizam, tako i na radikalnoj desnici usmjerenoj na tvrđi nacionalizam i antikomunizam. Jačanje političkih institucija i demokratskog legitimiteta omogućilo bi energičan obračun sa manjinom koja uistinu ugrožava nacionalnu sigurnost, dok bi većina radikala bila integrirana u sustav i pacifizirana. Državnim udarom iz 1960., ustoličenjem nove vojne oligarhije kao političkog faktora stvari su se postavile na sasvim drugačiji osnov. Niti su razvijene jake političke institucije koje bi mogle apsorbirati probuđeno vrenje u društvu, niti je politička vlast imala snage i instrumente da odlučno suzbije stvarne ugroze u korijenu. Društvo je političko nasilje počelo uzimati za legitimno sredstvo rješavanja političkih problema. Neki su radikali maštali širenju svog utjecaja na vojsku i korištenju istog za udar na demokraciju. Drugi su kemalističku oligarhiju i još više proameričku, kapitalističku vlast percipirali kao neprijatelja s kojim je nemoguće obračunati se na izborima. Sukobi su, razumljivo, bili posebno otvoreni između različitih grupa. Socijalističko samopouzdanje globalno je naraslo sa novoljevičarskom regeneracijom, dok se počela obrazovati i fašistoidna desnica, posebno oko Stranke Nacionalističke Akcije (MHP). Politički radikalizam i intenzitet nasilja svakako su bili niži negoli će biti slučaj u sljedećem desetljeću, kao što je uostalom bio slučaj i u zapadnim zemljama. Nestabilnost je, međutim, bila očigledna i sve se više povlačilo pitanje nove vojne intervencije. Kemalistička vojna oligarhija sve se više nalazila u nezavidnoj situaciji. Njihov *veliki državotvorni čin* iz 1960. svakim se danom sve više pokazivao kao potpuna katastrofa. Njegov rezultat nije bilo unošenje vojne jasnoće i stabilnosti u politiku, već je sa njim politika na široka vrata ušla u vojsku. Ako je vojsci službeno priznat status političkog faktora, čuvara republike i interpreta ustava, onda se logično moralo postaviti pitanje *koja će biti politika vojske*. Kakav će kurs zauzimati nova oligarhija. Izvorni je kemalizam polazio od ograničenog broja političkih principa i cil-

jeva. U novim su okolnostima i stari ciljevi i principi slobodno reinterpretirani u odnosu na aktualne političke borbe i ideologije. Srednji su kadrovi, kao i obično najopasniji, sve više bili zadojeni radikalnim ljevičarenjem. Najviše elite po svom su običaju bile mnogo konzervativnije. Kemalistički, državnički put u to su vrijeme, na dodatno radikaliziran način, slijedile armije drugih bliskoistočnih postkolonijalnih režima. Oni su, u skladu sa hladnoratovskim okolnostima, stvarali sumanutu hibrid arapskog nacionalizma i socijalizma. Takvi su trendovi imali određeno povratno djelovanje. Kemalistička je tradicija pak bila strogo buržoaska, a njena je oligarhija obrazovana od strane NATO-a u svom vrhu bila izrazito antikomunistička. Nova, konzervativnija vojna elita po svojoj prirodi nije bila entuzijastična oko novog zavođenja izvanrednog stanja. Zapravo nije htjela da preuređuje vlastiti, navodno superiorni ustav iz 1961. No realno se stanje razvijalo tako da, gledajući iz njene perspektive, nije imala izbora. Politička pasivnost konzervativnog krila vojske, otvarala je mogućnost novog ljevičarskog državnog udara radikalnih, srednjih kadrova, a rasplamsale političke suprotnosti tražile su skrbničko discipliniranje.

Vojni vrh predao je 1971. ultimatum premijeru u kojem je zatraženo uvođenje reda ili će armija izvršiti svoju ustavom propisanu dužnost. Rečeno-učinjeno. Vojska je uzela vlasti i krenula zavoditi red. Novi je vojni udar bio bitno drugačiji od prethodnog. Radilo se o konzervativnom, desnom udaru koji je svoje saveznike, u značenju koji smo prethodno definirali, imao gotovo podjednako u umjerenoj ljevici i desnici. Ni jedna politička opcija nije bila oduševljena vojnom reakcijom. No svaka se u danim okolnostima nastojala okoristiti koliko je to moguće. Desetljeće ultrademokratskog ustava demokraciju je u svačijim očima toliko diskreditiralo da se zavođenje reda i izmjena ustava koji je *suviše permisivan da bi mogao funkcionirati* pojavilo kao najnužnije pokriće, legitimacija oligarhijskog sređivanja stvari. Time se požar nastavio gasiti benzinom. Kemalistička vojna klika svoj je aktualni, neophodni angažman ponovo izvodila iz realnih, pogubnih rezultata svoje prethodne djelatnosti. Najgora stvar u cijeloj priči ležala je u činjenici da je njena aktivnost proizvodila sveopći politički cinizam i pesimizam s jedne (među političkim elitama), a entuzijastični radikalizam s druge strane (među ekstremistima i radikalima). U slučaju ovog puča vojska je osigurala minimalnu suradnju političkih elita, uz određene otpore ljevice CHP-a koja se sada, sa Bulentom Ecevitom, pretvarala u branitelja demokratskih tekovina ustava iz 1961. Bez nekog efekta. Iako bi bilo pretjerano udar iz 1971. zvati radikalno desnim (što ne vrijedi za onaj koji će uskoro doći, 1980.), on je svakako bio udar sa desnice. Bio je to obračun sa ljevicom, sa kemalističko ljevičarskim iluzijama, sa demokracijom i političkom slobodom uopće. Već smo prethodno razjasnili do koje se razine i na koji način slobodarski, izrazito demokratski ustav može i mora smatrati odgovornim za političke nedaće 60-ih. Tu se nije potrebno ponavljati. No sasvim je jasno kako je udar na demokraciju iz 1971.

bio iskorak iz lošeg na gore. Ili, sasvim precizno govoreći, nastavak teških političkih pogrešaka kemalizma koje su započele od prvoga dana republike, ali i nastavak njegove političke dekadencije, nastavak sve veće i veće štetnosti djelovanja prosvijećenih vojno-oligarhijskih struktura po društvo. Što je konkretno značilo zavođenje reda 1971.? Snažni udar na ljevicu i zabrana sasvim lojalnih, demokratskih stranaka poput TIP-a, teroristička praksa i obrazovanje specijalnih sudova koji su godinama služili za progon tisuća građana, ustavne korekcije kojima su drastično srezane političke slobode, ali zato povećane ovlasti Vijeća za nacionalnu sigurnost. Bilo je to, prosto rečeno, dodatno učvršćenje vojne oligarhije na svojoj povlaštenoj poziciji najvećeg političkog autoriteta i skrbnika. Realnog i neupitnog centra moći. Čuvara kemalističkog naslijeđa, reda i republike. U konkretnom političkom smislu taj reakcionarni udar proizveo je uvjete za novu, mnogo žešću eksploziju političkog nasilja i kaosa s jedne, dok je jednako katastrofalno djelovao na stranački sustav i službenu politiku sa druge strane. Na mjesto političkog optimizma i vjere u demokraciju koji su ostali kao naslijeđe, kako se govorilo, nedemokratske vladavine DS-a, radikalno demokratsko političko ustrojstvo 60-ih, stvoreno i ugušeno pod oligarhijskom paskom, za sobom je ostavilo politički cinizam i depresiju. Sve najgore boljke ustava iz '61. i dalje su ostale pa je stranački sustav postao još fragmentiraniji, sa očitom tendencijom razvoja korupcije i klijentelizma. Politički *mainstream*, potresen gvozdenom pesnicom, sada je bio ispražnjen od ideoloških mušica, ali i nezamjenjivih vrijednosti. Postao je mnogo kalkulativniji, u biti više oportunistički, te je postalo očito kako je utjecaj politike nasuprot parapolitičkim strukturama spao na najniže grane. Dekadencija vojske značila je da ona monopolizira sve više političke moći; dekadencija politike značila je da ona takvo stanje sve lakše prihvaća kao normalno. Sve je bilo spremno za nastavak turske političke agonije u ludim sedamdesetima.

Od državnog udara iz 1971. završena je priča o CHP-u kao stožernoj, kemalističkoj stranci sa hegemonijskim pretenzijama i posebnim vezama sa oligarhijom. CHP je do današnjeg dana u mnogim ideološkim i programskim aspektima, na svoju nesreću, još uvijek ortodoksno kemalistički, a u njemu su ostale i neke tendencije koje podržavaju politički angažman vojske. No političko vodstvo i većina partije od 70-ih godina, predvođeno Bulentom Ecevitom (koji je konačno na predvodničkom mjestu smijenio generala Inonua), jasno se distanciralo od vojne oligarhije, ali i kemalističkog radikalizma i odlučno težilo profilirati kao normalna socijal-demokratska partija. Ortodoksno kemalistički, kao i ostali političari u novim okolnostima i s obzirom na opći društveni kaos nisu mogli ne primijetiti kako funkcionalan politički poredak ne može biti izgrađen pod vojnom paskom, kako se društveni problemi ne mogu rješavati preko bajuneta, a bespredmetne ideološke predrasude ne mogu biti uporište ozbiljnog političkog djelovanja. Lijeve političke elite konačno su shvatile kako se pravi politički sukob ne odvija između

državotvornog, progresivnog, elitističkog kemalizma i zaostalog naroda, reakcionarno-islamističke prijetnje, već između državnih institucija, demokracije i političara s jedne, i oligarhijskih vojnih struktura i njihove pratnje, političkog nasilja i anarhije s druge strane. Stvari su međutim već otišle predaleko. Razborit politički kurs i dosljedan iskorak CHP-a i umjerene desnice ka stvaranju jakog stranačkog sustava koji je u stanju amortizirati politički radikalizam u društvu i moćno se suprotstaviti oligarhijskim pretenzijama trebao se dogoditi još prije prvog slobodarskog puča iz 1961. koji je neodgovorna inteligencija mahom dočekala sa oduševljenjem. Sada je povlaštena politička funkcija oligarhije bila ustavom zaštićena, a ona je sama kroz period unutaršnjeg politiziranja i cijepanja došla na krute, fašistoidne pozicije izrazitog neprijateljstva prema demokraciji i politici. Teror koji je uslijedio po državnom udaru izazvao je neviđenu radikalizaciju političkog života, a razmjerni izborni sustav sasvim je onemogućavao formiranje jake, predstavničke vlasti. Osim toga spomenuti trend političkog cinizma i deideologizacije partijskog života doprinio je razvoju korupcije i klijentelističkog mentaliteta u strankama pa je i politički mainstream i sam aktivno doprinio produbljivanju problema, a ne njegovom rješavanju. Desničarski puč i udar na ljevicu bio je poticaj za bujanje fašističkih političkih frakcija u naelektriziranom društvu koje su se po hitnom postupku nastojale obračunati sa lijevim militantima. Oni su pak u revolucionarnom žaru vodili svoje privatne ratove protiv fašizma i imperijalizma u maniri najsumanutijih isprdaka nove ljevice (a tu je konkurencija, kao što znamo, uistinu bila velika). Stotine, ili bolje tisuće ljudi, ubijene su u nepredvidivim eksplozijama političkog nasilja na ulicama. Suleyman Demirel kasnije će ustvrditi kako je vojna oligarhija namjerno dopuštala eskalaciju nasilja, ako ne i poticala, kako bi imala odriješene ruke za konačni obračun sa politikom i demokracijom. Novi, čvršći i mnogo čvršći puč.

Takva je primjedba svakako na mjestu. Sa novim je desetljećem (1980.), kako to obično biva u kemalističkoj republici, izvršen najdrakonskiji vojni udar u turskoj povijesti. Bio je to još jedan u *nizu nužnih državotvornih intervencija* kemalističke oligarhije. Radikalno antidemokratski i antipolitički teroristički čin. To nije bilo obično, polovično uvođenje reda kao u slučaju prethodnog puča. Bilo je to temeljito, totalno poravnavanje političkog prostora. Osim sve sile terorističkih mjera koje je nepotrebno posebno nabrajati, dekretom su trajno zabranjene sve postojeće stranke, zabranjeno buduće političko djelovanje svim do tada aktivnim političarima. Izričito je, dekretom svim, sada bivšim, političarima zabranjeno da “javno diskutiraju o političkoj prošlosti, sada i ubuduće”. Bio je to pravi *sullistički*, bolesno temeljit, državni udar koji je trebao značiti potpuno resetiranje političkog života zemlje. Pokazalo se da je to umnogome i bio pa ga se takvog, krvavog i temeljitog može smatrati i mnogo uspješnijim od prethodnih. On je bio vrhunac dekadencije kemalističke oligarhije, kao vrhunac njene moći i uzurpacije vlasti, ali i dolazak

do zida. Od te se točke nije moglo dalje na isti način: ili je turska morala postati vojno-fašistička diktatura, ili se vojska od tog trenutka morala početi vraćati ka izvornom kemalističkom kursu postepenog povlačenja i traženja izlazne strategije. U povijesnoj se perspektivi pokazuje kako je taj strahoviti trenutak diktature ipak bio ovo drugo, pa ga je stoga ispravnije nazvati *sullističkim*, negoli recimo *frankističkim*. To nipošto ne znači njegovo opravdanje pred licem povijesti. Dapače. Taj se udar sa kojim je stavljena točka na politički kaos 60-ih i 70-ih ne smije promatrati izolirano. Njega su izvršile iste političke sile koje su taj kaos i proizvele, a njegov je teroristički oblik samo vrhunac političke nesreće koju je prosvijećena oligarhija prouzročila Turskoj. Izrazito nadstranački, antipolitički kurs hunte iz 1980. ne smije se tumačiti kao autentični povratak na izvornu državotvornu ulogu vojske iz vremena stvaranja republike nego kao njena strašna karikatura. Vojno-birokratska oligarhija rane republike djelovala je nasilno, ali ne i teroristički. Njena ideologija bila je represivna, ali nikada sa toliko nasilnim posljedicama. Izvorni kemalizam nikad nije objavio otvoreni građanski rat vlastitim građanima kao vojna hunta iz 1980. Njegov je prosvjetiteljski i modernizatorski kurs bio usmjeren ka postepenoj demokraciji i razvoju povjerenja u političke institucije. Reakcionarni udar iz 1980., ako i nije težio trajnoj diktaturi vojske, za cilj si je postavljao nekakav politički ispražnjen, tehnokratski režim u kojem bi oligarhija nastavila biti jamac sigurnosti ustavnog poretka, a politička elita ispražnjena od političkih vrijednosti.

Novi ustav iz 1982., koji je uz znatne preinake, koje je gotovo isključivo poticala AKP-ova vlada, i dan danas na snazi, skrojen je kao suprotnost *radikalno demokratskog* ustava iz 1961. Njime su temeljito odstranjene njegove slobodarske mušice. Stvar se umnogome vratila na staro. Povećana je koncentracija političke moći, između ostalog kroz vraćanje jednodomnog parlamenta i manju reprezentativnost novog izbornog sistema. Došlo je do drastičnog smanjenja političkih i građanskih prava. Praktički je službeno proglašeno skrbništvo vojne oligarhije, kroz Vijeće nacionalne sigurnosti, nad političkim životom zemlje. Kemalistička ideologija drastično je redefinirana i sasvim očišćena od ljevičarskog naslijeđa 60-ih godina. To je značilo izrazito naglašavanje njene represivne, etno-nacionalističke komponente, elitizma i buržoaskog, antisocijalističkog karaktera. Iako je takva reinterpretacija kemalističke tradicije barem jednako legitimna kao ona ljevičarska iz 50-ih i 60-ih godina, sasvim je jasno kako je to redefiniranje bio i početak kraja ideološke privlačnosti kemalizma. Zapravo su otvorena vrata desničarskoj tursko-islamističkoj sintezi koja je postepeno postajala službena ideologija, a koja i danas prevladava u jednoj postkemalističkoj, neupitno demokratskoj varijanti. Kemalizam je kao samostojeća, distinktivna ideologija zapravo bio potrošen.¹⁸

---

18 Iako će, kako ćemo vidjeti u borbi sa novim, islamističkim ugrozama 90-ih kao kakav ideološki zombi proživljavati svoju, nadamo se posljednju, inkarnaciju.

No njegovo političko naslijeđe vojnog oligarhizma i skrbništva nad politikom ostalo je na životu do današnjeg dana. Ili je možda bilo na životu do presude ankarskog suda iz 18.6.2014. kad su živući vođe državnog udara iz 1980. osuđeni na doživotni zatvor i degradirani na čin pozornika. Na pitanje postoji li i kako se manifestira opasnost kemalistički legitimiranog i inspiriranog oligarhizma u našem vremenu, posebno na Bliskom istoku, vratiti ćemo se na samom kraju cijelog izlaganja. Sada se potrebno ukratko osvrnuti na političku dinamiku koja se razvila na raščišćenom terenu 80-ih godina, postepeni razvoj islamističke opcije i *prvi postmoderni*, kako se čini i posljednji državni udar vojne oligarhije iz 1997.

IX. Suvremena dinamika turske politike i kraj oligarhijske moći

Državnim udarom iz 1980. političko nasilje maknuto je sa ulica. Ili, bolje rečeno, izmješteno u planine jugoistočne Anatolije gdje će borba radikalne ljevice sa režimom biti nastavljena kao borba Kurda za nacionalno oslobođenje (što je problem s kojim ćemo se kasnije bliže pozabaviti). Raspuštanje postojećih stranaka, uz doslovnu zabranu djelovanja starim političarima (rješenje koje je nedavno, uzgred budi rečeno, zazivala naša nesretna ljevica, konkretno Mate Kapović) značilo je kako će etablirane elite morati pronaći kreativnije načine indirektnog utjecaja u novom stranačkom sustavu. Samo politički nepismene osobe mogu se zanijeti idejom kako je dekretima moguće proizvoljno oblikovati političku realnost. No, situacija po udaru svakako je bila radikalno drugačija, a novi ustav u teoriji je trebao osigurati veću političku stabilnost na štetu političke slobode. U praksi se međutim pokazalo kako su slobode nestale, ali ne i nestabilnost. Oligarhija je, poučena situacijom iz 50-ih, morala paziti kako ne bi ponovila stare greške i doprinijela stvaranju jake, praktički hegemonijske političke snage koja bi joj mogla predstavljati prijetnju. Ona je zato morala naći fini omjer između povećanja stabilnosti koncentracijom političke moći i održanja kontrolirane fragmentiranosti kako bi oligarhijski utjecaj mogao ostati neupitan i presudan. Takva se intencija jako dobro pokazala održanjem čistog parlamentarnog sustava bez neposrednog izbora predsjednika, ali i, nadasve, novim izbornim zakonom koji je ostavio razmjerno predstavništvo uz podizanje izbornog praga i reorganizacijom izbornih jedinica kako bi se smanjila reprezentativnost. U teoriji je smanjen utjecaj marginalnih stranaka, a limitirano jačanje velikih. Taj politički inženjering praktično nije, što je i bilo za očekivati, urodio nikakvim plodom. Do kraja 80-ih politički sustav postao jednako fragmentiran kao i prije,

a nove radikalne političke opcije, posebno islamisti, imali su daleko više utjecaja negoli i jedna radikalna opcija prije. Vaninstitucionalna, antikapitalistička, protusistemska mobilizacija radikalne ljevice sve je više bila zamijenjena svojim islamističkim ekvivalentom. Jedina je razlika bila u razumljivom smirivanju političkog nasilja i očitoj težnji za usuglašavanjem političkih elita sa ciljem održanja stabilnosti.

Ipak, neposredno po državnom udaru, dok se suludi dekret o zabrani aktivnosti starih političara još i pokušao provoditi, nastupilo je kratko razdoblje stabilne vladavine političke opcije sa jasnim programom od trajnog značaja. Radilo se o Domovinskoj Stranci (ANAP) pod vodstvom Turguta Ozala. Ta stranka nastavila je tradiciju umjerene desnice (DP, AP) koja je više-manje pobijedila na svim dotadašnjim slobodnim izborima (izuzetak je razumljivi uspjeh Ecevitovog, reformiranog CHP-a nakon udara iz 1970.). Bitna je razlika i specifičnost politike ANAP ležala u činjenici da je program te stranke bio oblikovan po najnovijoj neoliberalnoj modi. Uobičajena ljevičarska kritika neoliberalnog paktiranja sa fašizmom tu se ne pokazuje previše uvjerljivom. Ako je hunta i bila izrazito antisocijalistički nastrojena to i dalje ne znači kako je suština njenog djelovanja i njena motivacija bila neoliberalna. I, s druge strane, to što je jedna neoliberalna politička opcija iskoristila povoljne okolnosti za provođenje svog programa i dalje ne znači kako je po svojoj prirodi sklona korištenju fašističkih sredstava. Ljevica je, kao što smo pokazali pri analizi državnog udara iz 1960., bila još i sklonija suradnji sa vojnom oligarhijom. Koliko je duboka bila veza turske ljevice i kemalističke oligarhije biti će još jasnije kada se tom pitanju posvetimo ciljano i izdvojeno. Neoliberalni kurs Turguta Ozala nije bilo razlog vojnog udara iz 1980., ali se svakako njime okoristio. ANAP-ova vlada tako je u odsutnosti starih političkih elita, uz čuvanje leđa od strane antisocijalističke hunte, krenula u napad na stari, preživjeli ekonomski etatizam, iluzije o planskom razvoju i nacionalnoj samoodrživosti. Takva je neoliberalna politika s jedne strane značila udar na učmale, parazitske strukture koje su se godinama razvijale oko moćnog, inertnog javnog sektora, dok je s druge strane to neupitno bio i udar na radničku klasu i socijalno nezaštićeno stanovništvo. Posebno na mnogobrojno stanovništvo siromašnih predgrađa koje su uglavnom činili doseljenici sa iz ruralnih krajeva. Upravo ta populacija uskoro će postati najveći izvor moći radikalnog islamizma. Ranija umjereno desna, konzervativna opozicija izvornom kemalističkom etatizmu, posebno vidljivo na primjeru vladvine DP-a, bila je populistička, posvećena dobru siromašnog stanovništva. Ekonomska liberalizacija u kontekstu 50-ih godina značila je da će sitni poljoprivredni proizvođač biti oslobođen državnog pritiska. Veća sloboda potaknuti će poboljšanja njegova ekonomskog statusa. Razbijanje fetiša ekonomske suverenosti i antiimperijalizma od strane starog liberalizma značilo je da će ekonomsko povezivanje sa zapadnim tržištima koristiti domaćem srednjem poljoprivredniku, dok će strani kapital i tehnološka

pomoć kapitalističkih saveznika povećati proizvodnost i, posljedično, zaposlenost i bogatstvo siromašnog stanovništva. Ovdje se nije potrebno vraćati na probleme takve liberalne ekonomske politike starog liberalizma DP-a. Jedino je važno naglasiti sasvim različit politički karakter i socijalne posljedice neoliberalizma 80-ih godina. Neoliberalna politika nije više bila populistička niti se mogla oslanjati o neposredan, empirijski interes većine stanovništva. Ona je sada, kao nekoć etatizam i socijalizam, naglašavala dugoročne pozitivne efekte i nužnost žrtvovanja kako bi se izvršila strukturalno prilagođavanje i poboljšalo socijalno stanje na dugi rok. Trenutno odricanje, *kreativna destrukcija* bila je neophodna kako bi se ekonomija adaptirala i ojačala. Bez ulaska u vrlo kompleksna pitanja kritike neoliberalizma, potrebno je ustvrditi kako je takav kurs morao značiti i prestanak masovne podrške novoj umjerenoj, ili bolje reći ekonomski radikalnoj, neoliberalnoj desnici.

U turskom se društvu tako, u skladu sa širim povijesnim okolnostima, pojavila jedna nova politička kontradikcija. Napetost između potrebe za prilagođavanjem općoj dinamici kapitalističke ekonomije s jedne, i političke legitimnosti s druge strane. Ta napetost, što je već i opće priznato, nije specifično turska već se radi o općoj kontradikciji buržoaskog društva koja ni u našem vremenu nije uspješno razriješena. No ona je u nesretnom kontekstu turske politike 80-ih godina morala imati specifične posljedice. Zaoštavanje te kontradikcije uz nerazvijenost demokratskih institucija i sve probleme oligarhijske vladavine morala je izazvati novu fragmentaciju političkog prostora. Kako su se stare političke elite, Demirel, Ecevit i ostali vraćali u ring tako su, svaki sa svojih pozicija, nastojali zauzeti umjereniji kurs u odnosu na neoliberalni trend i politiku ANAP-a. Radikalnijoj ljevici, jasno, nije bilo dopušteno djelovanje. Takva je situacija otvorila prostor političkom islamu. Sa desničarskim udarima iz '71. i '80. najveći su neprijatelji režima postali komunizam i s njim povezani kurdski nacionalizam koji je u to vrijeme vodio gerilski rat protiv režima. Ljevičarske karakteristike kemalističke ideologije kreativno su reinterpretirane, pa je i sekularistička oštrica oligarhije na trenutak otupjela. Počela se otvarati mogućnost nacionalističko-islamističke ideološke sinteze. Sve to 80-ih je godina utišalo bauk irtice i otvorilo prostor za obrazovanje atraktivne islamističke alternative neoliberalizmu; diskreditiranim, korumpiranim političkim elitama; sekularističkoj vojnoj oligarhiji; zapadnom imperijalizmu. Bila je to zapaljiva, atraktivna kombinacija koja je bila predodređena za politički uspjeh. Stoga se novi politički nered ponovo počeo javljati kao posljedica uvođenja reda od strane prosvijećene, *skrbničke oligarhije*. Vrlo će brzo bauk reakcionarnog islamizma ponovo postati od prvorazredne političke važnosti, što će na koncu dovesti do novog, ovog puta prvog *postmodernog, puča u rukavicama* iz 1997.

Postavljanje pitanja političkog islama vrlo je kompleksno i ovdje svakako

nemamo prostora da se u njega ozbiljnije upuštamo. Iz do sada naznačene kritike kemalističkog sekularizma i prosvjetiteljstva može se razabrati pozicija od koje krećemo. Razdvajanje političkih i religijskih institucija, sa svojim posebnim svrhama i istinama, ne predstavlja jedino preduvjet oslobođenja politike od okova religije, već je istovremeno i glavni uvjet oslobađanja religije od politike. Ukoliko se pod sekularizmom misli na takvo razdvajanje njega će podržati svaki politički osviješten i razborit akter, kao što će ga podržati i svaki istinski i razboriti vjernik bez obzira na religiju kojoj pripada. Jedan od najvećih problema sekularizma, kako u Turskoj tako i u Americi, proizlazi iz činjenice da njegova legitimacija nije i ne može biti objektivno, znanstveno utemeljena, već predstavlja izraz neke alternativne ideologije/filozofije i(li) konkretne, praktične, povijesne potrebe. I u jednom i u drugom slučaju teorijski je nemoguće negirati moguću legitimnost nesekularnog režima, tj. režima u kojem se isprepleću politika i vjera. Tako nesekularni režim može biti i ateistički ukoliko se njime određene metafizičke istine dovede u čvrstu vezu sa političkim principima konstitucije zajednice, a službeni nositelji tih ideja stoje u povlaštenoj vezi sa političkom vlašću. Takvom se linijom argumentacije ne pokazuje samo zbog čega se neki, primjerice, komunistički režim može smatrati nesekularnim, veći se dokazuje kako i buržoaski, liberalni poredak može biti (štoviše – uglavnom i je) nesekularan pošto se nerazdvojno veže uz nedodirljive, temeljne principe (recimo pozitivističku metafiziku), ali i institucije koje su nositelji tih principa (znanstvena akademija i slično). S druge strane: otvorena je mogućnost političkog poretka u kojem se formalnim razdvajanjem čuva uzajamna autonomija politike i religije, a zasnovan je na temeljnim vjerskim istinama, uz podršku religijskih institucija. To je ono što nerijetko, sasvim opravdano naglašava katolička crkva (ukoliko zanemarimo da ona tu uzajamnu autonomiju vjere i politike uglavnom naglašava kao ekskluzivno kršćansku, katoličku osobitost). Štoviše: razumno je pretpostaviti kako bi svaka religija oslobođena politički tendencioznih, svjetovnih smetnji i pritisaka, zastupala svoj najbolji interes koji se sastoji u dosljednom, formalnom sekularizmu. No, s druge strane, razdvajanje vjerskih i političkih institucija i dalje ne znači kako interesi političkih aktera (bilo individualno ili kroz političke organizacije) ne mogu biti izrazito, čak i ekstremno religijski uvjetovani. Svaka sekularistička pozicija koja bi takvo što zahtijevala (a buržoaski sekularizam uvijek je djelomično i tog, supstancijalnog karaktera) u biti bi pretpostavljala neophodnost građanske religije. O tome je tako lijepo i sasvim transparentno pisao još J.J. Rousseau u čemu je možda potrebno tražiti teorijske izvore francuskog laicizma nasuprot naglašenije formalističkom sekularizmu anglo-američke liberalne tradicije.

Radi se jasno o vrlo ozbiljnim teorijskim pitanjima na koja je teško odgovoriti bez posebne analize legitimacijskih osnova moderne političke zajednice (političke teorije), ali i studioznog razmatranja dinamike buržoaskog društva sa

svim svojim kontradikcijama (kritike političke ekonomije) i propitivanja najopćenitijih filozofskih pretpostavki u čijem se svjetlu razmatranje provodi. Ozbiljnije teorijsko razmatranje problema ostavit ćemo stoga za drugu prigodu. U ovoj je prigodi dovoljno osvijestiti neke od karakteristika suvremenog političkog islama u Turskoj. Prethodno smo razjasnili kako iza bauka irtice, kao najvećeg neprijatelja izvornog, ali i novog kemalizma, nije stajala značajnija politička i ideološka sila. Stara se, službena vjerska hijerarhija iz slugu monarha preobrazila u slugu države. Neovisan razvoj islamske misli, a kamoli još i islamske politike, izvan službene hijerarhije, recimo po derviškim tekijama i u krugu neovisnih islamskih teologa, bio je sasvim ograničen političkom represijom. Utjecaj Saida Nursija u tom smislu donekle predstavlja iznimku i vrlo je značajan za razvoj suvremenog političkog islama. Polazište njegovog mišljenja bila je vjera o jedinstvu istine. To što je istina jedna ne znači kako put do nje vodi kroz ograničavanje i redukcionizam (tj. kroz zatvoreni, defenzivni stav prema modernim znanstvenim i političkim trendovima). Upravo suprotno. Svaki istinski vjernik radovati će se razvoju pozitivne znanosti jer njeno je ishodište i konačni ishod uvijek u božanskoj istini. Vjerovati kako je svjetovnim, znanstvenim metodama moguće otkriti/stvoriti nešto drugi doli jednu istinu čija se suština otkriva u riječi božjoj bogohulna je misao. Ako su, pak, pozitivna znanost i iz nje izvedena vjerovanja obmane i iluzije onda ih je besmisleno rušiti silom. One su tada podložne kritici u svjetlu višeg, religijskog znanja. Njegova islamistička kritika prosvjetiteljskih iluzija zasnovana je prije svega na njihovom redukcionističkom karakteru. Nursi tako u svom umovanju, umnogome slično logici pametnijih katoličkih teologa, ne negira istine svjetovnih znanosti. On ih samo uzima za nedovoljne i nedovršene. Njihov problem nije u tome što šire područje pozitivnih spoznaja i to novo znanje primjenjuju za poboljšanje ovostranog ljudskog života, već u tome što svojom naivnošću i limitiranošću, neznanjem rade protiv njihova dobra. Kako u vječnosti, tako i na ovome svijetu. Ograničenja zapadne, scijentističke ideologije njegova doba nisu jedino metafizička, već su, što je mnogo i važnije za politiku, čisto praktična. Kao što svjetovne znanosti vode razum do prosvjetljenja, tako se savjest mora prosvjeteliti religijskim znanostima. Bez jedne od tih dvaju strana ne može se uzdići do jedinstvene božanske istine. Nursijevo viđenje kulturnog, spoznajnog i političkog odnosa zapadnog i islamskog svijeta neposredan je izraz takvih teorijskih uvida. Stoga on, govoreći o starom kalifatu, islamskom svijetu općenito, kaže kako mu predstoji nužna europeizacija za kojem žudi (uslijed svoje znanstvene i političke nerazvijenosti), kao što Zapadu isto tako ne gine islamizacija (zbog moralne komponente koju treba). To je slika čvrstog islamizma koji poziva na modernizaciju, ali uz upotpunjavanje duhovno ispražnjene modernizacije islamom. Takva je mudra orijentacija bila sasvim neusklađiva sa tupom, zaslijepljenom pozitivističkom, tvrdo sekularističkom ideologijom kemalističkog režima. Režim je Saida Nursija i njegove sljedbenike, kao što smo vidjeli, svrstao pod reakcionarno islamističku ugrozu.

Iako je Nursi nije težio neposrednom političkom utjecaju njega je ipak potrebno svrstati u staru političku tradiciju otomanskih liberala i demokrata. Pogotovo onih izričito islamom nadahnutih, poput Ali Suavija koji je, kao što smo rekli, vlastiti život položio u borbi za tursku demokraciju i usvajanje liberalnih tekovina. Nursi je za života čvrsto podržavao reformistička nastojanja Demokratske stranke, a njegovo učenje umnogome je utjecalo na budući razvoj islamističko demokratske tradicije do današnjih dana. Utjecaj njegovih sljedbenika moguće je prepoznati u demokratizacijskom kursu AKP-a, dok su i redovi žestokih kritičara oklijevanja u nastavku demokratskih reformi od strane danas vladajuće partije uvelike popunjeni Nursijevim učenicima (u tu kategoriju spada iznimno utjecajni Gulenov pokret).

Dična modernizatorska, demokratska i slobodarska tradicija političkog islama u Turskoj proteže se stoga od mladootomanskih struja 19. stoljeća, preko nursijske tradicije u okvirima kemalističkog režima, do različitih političkih frakcija suvremenog islamskog demokratizma suvremene turske stvarnosti. Razdoblje raspadanja kemalističkog režima uz prilagođavanje realnosti neoliberalnog kapitalizma – spomenuti period od 80-ih godina do dolaska Stranke Pravde i Razvoja (AKP) na vlast – bilo je vrijeme u kojem je po prvi puta otvoren prostor za bujanje radikalnih, antidemokratskih, protuzapadnih islamističkih tendencija u turskome društvu. Prije nego pređemo na to važno pitanje potrebno je naglasiti kako autentična islamistička misao može biti i radikalno, kritički nastrojena prema zapadnom utjecaju, demokraciji i modernizaciji, a istovremeno biti suvisla i legitimna. Štoviše i izrazito progresivna. To, ipak, pod nužnim uvjetom da svoj angažman mudro ograniči na kulturnu i spoznajnu djelatnost, a da se pritom ne upušta u neposredno političke, radikalne avanture. Pri tome mislim na generaciju postmodernih islamističkih intelektualaca koji su koristeći suvremene filozofske alate u stanju izreći kritiku kemalističkog procesa *civiliziranja*, prosvjetiteljskih predrasuda uopće, i to bez romantičnog zanošenja otomanskim naslijeđem, čvrsto se oslanjajući o slovo Kurana. Ta je opaska važna kako bi razumjeli da nikada nije problem u radikalnim idejama po sebi, pa tako ni radikalnom islamu, već o konkretnoj svrsi, domašaju i legitimaciji tog radikalizma. Radikalni islamizam može biti sasvim antizapadno nastrojen, kritičan prema demokraciji, buržoaskom društvu i kulturi, a da i dalje predstavlja progresivnu snagu ukoliko je usmjeren na otvoreno rješavanje aktualnih povijesnih kontradikcija na konstruktivan način. Posebno ukoliko svoju kritiku ne shvaća kao *nacrt za djelovanje*, već kao prilog dekonstrukciji uvriježenih oblika mišljenja i djelovanja. Takav će islamizam, kao i svaki sličan oblik radikalne teorije (bez obzira na različite tradicije kojima pripada), biti vrijedan, ali i uglavnom akademskog, ekskluzivnog karaktera. Iz njega neće proizlaziti neposredne političke posljedice. No uistinu progresivna politička i teorijska vizija mora ići i dalje od toga. Potrebno je priznati i političku legitimnost radikalizma pod određenim, što je mo-

guće otvorenijim uvjetima. Stoga je potrebno legitimnim smatrati i različite radikalne, islamističke i druge, struje na terenu. Jer radikalizam ne predstavlja problem ukoliko je autorefleksivan i otvoren ravnopravnoj komunikaciji sa okolinom. On postaje problematičan tek kad u naletu oholosti prestane propitivati vlastite pretpostavke. A taj je opasan čin uglavnom potaknut konkretnim ograničenjem slobode, pa prije svega predstavlja praktičnu, voljnu reakciju, i ne može proizaći iz neke teorijske i filozofske, a kamoli religijske dogme. Riječ Božja dana je čovjeku na čitanje, a nekritičko poistovjećenje neprolazne Riječi i kontingentnog čitanja svaka će poštena monoteistička religija osuditi kao spoznajnu oholost i grijeh. U svjetlu tih spoznaja potrebno je promatrati problematičan razvoj fundamentalističkog islama. Općenito razmatranje na tom tragu ostaviti ćemo za drugu prigodu, a sada se, u skladu sa tijekom našeg izlaganja, posvetiti tek skiciranju nastanka i postepene evolucije radikalnog populističkog, antizapadnog, anticionističkog, antikapitalističkog, fundamentalističko-utopističkog islamističkog trenda 80-ih i 90-ih godina u Turskoj, ka danas prevladavajućem vraćanju na odgovorni, razboriti islamizam stare (mlado)otomanske i nursijevske tradicije koji se prirodno spaja sa naslijeđem liberal-demokratskog, umjereno desnog nacionalizma (*kemalističke desne opozicije* TCF, SCF, DP, AP, DYP), ali i sa neoliberalnim naslijeđem ANAP-a.

Ako je umjereni islamistički kurs normalan izraz uspjeha u modernizaciji islamskih društava, a postmoderni islamizam dokaz njihove pune integriranosti u suvremene kritičke, intelektualne trendove, fundamentalističko (obično politički autistično, nedoučeno i bogohulno) pretvaranje riječi Božje u nacrt za prevratničko djelovanje izraz je (starim marksističkim riječnikom) neuspjeha buržoaske revolucije i problema u ostvarenju demokratskih ciljeva. Odgovornost za taj neuspjeh bilo bi pogrešno u potpunosti svaliti na imperijalističku politiku zapadnih sila, ali se od nje ne može sasvim osloboditi ni jedna buržoaska nacionalna i međunarodna institucija bez obzira na njeno imperijalističko ili narodnooslobodilačko opredjeljenje. Zapadni je imperijalizam za sobom ostavio golemu političku nesreću u bivšim kolonijama, ali je bar preuzimao neku odgovornost za stanje u njima, nekakav razvoj modernih institucija, ponegdje i onih političkih (čak i protiv svoje volje). Razlozi zbog kojih su mudrije zapadne vlade radosno žurile u dekolonizaciju potrebno je tražiti u njihovoj želji da se na najlakši način liše političke odgovornosti za ono što je bilo na dnevnom redu: razvoj funkcionalnog buržoaskog društva i demokratskih institucija na *periferiji*. Bivšim se imperijalistima naprosto nije isplatilo okupirati sa tako čupavim problemima, a narodnooslobodilački pokreti u tom su im smislu, gledajući iz današnje perspektive, prije bili saveznici negoli neprijatelji. Razvijeni je buržoaski svijet dekolonizacijom spretno oprao ruke od nereda koji je za sobom ostavio, ali je i nakon toga nastavio da jede govna na periferiji i na takav način otežava postepeno ostvarenje buržoasko-demokratskih ciljeva u bivšim kolonijama. Takvo

je stanje, u biti, ostalo do današnjeg dana. Nacionalne elite, oligarhije i diktatori sa svoje su se strane svojski potrudili da se stare imperijalističke epohe robovanja pod čizmom stranaca narod prisjeća sa sjetom. Čak je i u našim jugoslavenskim krajevima, koji su imali tu sreću da budu pod francuskom i austrijskom komandom, od Vojvodine do Dubrovnika, ljudi i dan danas sa sjetom prisjećaju tih tuđinskih režima.

Turska je država, uz određene razlike i specifičnosti, bila predvodnik većine bliskoistočnih, nacionalističkih, oligarhijskih režima što su nastali u postimperijalističkom razdoblju. Kemalistički režim do današnjeg se dana smatra najuspješnijim u svojoj modernizatorskoj i demokratizacijskoj misiji. U svakom smo slovu dosadašnjeg izlaganja nastojali pokazati kako se povijest te, navodno uspješne, modernizacije i demokratizacije Turske mora čitati kao dugotrajan niz poraza koji su se postojano razvijali iz lošeg u gore. Najbolji dokaz neuspjeha najuspješnije nacionalne revolucije na Bliskom istoku bila je podložnost utjecaju islamskog fundamentalizma koji je na povijesnu i regionalnu političku scenu u velikom stilu počeo istupati kako se dvadeseto stoljeće primicalo kraju. Prelomni događaj kojim je radikalni, antimodernistički politički islam istupio na povijesnu pozornicu bila je Iranska revolucija iz 1979. Više od pola stoljeća turski je režim imao da se potvrdi kao regionalna sila i privlačnošću svojih političkih rješenja postane ono što bi po tisućljetnom povijesnom naslijeđu trebao i biti – most između Istoka i Zapada. Da parafraziramo Saida Nirsija, stožer modernih političkih rješenja, znanosti i tehnologije na istoku, stožer islamske duhovnosti i morala na zapadu. Bliski je Istok, pak, od Turske mogao naučiti jedino kako obrazovati nasilan, disfunkcionalan vojno-oligarhijski režim. Na tom su iskustvu bliskoistočni režimi učili i, uz pomoć velikih sila razvijenog kapitalističkog i socijalističkog svijeta, zagorčali živote vlastitom narodu. Time su postepeno stvarane okolnosti za nastanak reakcionarnog islamskog fundamentalizma kao realne političke alternative. Stvaranje islamske republike bila je bomba od čije se detonacije zemlja do današnjeg dana nije prestala tresti. Na stranu sve političke razlike među šiitskom i sunitskom tradicijom (a ta je podjela oduvijek koliko teološka, toliko i – ako ne i više – politička), ta je revolucija bila događaj kojim je fundamentalistički islamizam stupio na povijesnu pozornicu kao veliki igrač. Osamdesete godine bile su vrijeme revolucionarnog elana i širenja utjecaja suvremenog radikalnog islamizma.

Razgranata mreža mladih, požrtvovnih, entuzijastičnih islamista novoga kova nezaustavljivo se tada širila kroz siromašne četvrti turskih gradova. Radilo se o autentičnom grassroots pokretu koji je simpatizere privlačio (slično onome što smo na samom početku ustvrdili o ratnome stanju) požrtvovnošću, organiziranošću i uvjerljivošću. Takve se karakteristike u svakome izvanrednom stanju pokazuju kao izvor golemog utjecaja. A tursko se društvo općenito, a posebno nakon udara 1980., nalazilo u izvanrednom stanju. Klasna osnova moći radikalnog islamizma bila je

sirotinja, ali njegova ideologija može se nazvati sitnoburžoaskim radikalizmom. Sitnoburžoaski radikalizam komunistički režimi nerijetko su koristili kao univerzalnu etiketu kojom je moguće označiti svakog političkog protivnika čiji je profil bio jednako nesklon buržoaskim kao i komunističkim vrijednostima i institucijama. Pa je onda sitnoburžoaski radikal mogao biti bilo tko od fašista do anarhista. Zbog toga se taj termin može učiniti beskoristan i trajno neupotrebljiv. No, s druge strane, on i dalje ima svoje specifično značenje za čije se izražavanje teško može naći neki prigodniji izraz. Profil islamizma o kojima govorimo tipičan je primjer sitnoburžoaskog radikalizma jer je aktivno angažiran na zaštiti i održanju tradicionalnih ekonomskih odnosa i načina proizvodnje koji bivaju ugroženi razvojem kapitalizma i tehnologije. Takvo se usmjerenje uglavnom, ali ne isključivo, povezuje sa tradicionalnim moralnim normama i kulturnim obrascima koji razvojem društva također bivaju ugroženi, a mogu poslužiti za uvjerljivu ideološku legitimaciju partikularnih interesa od kojih se polazi. Neoliberalna politika bi u teoriji trebala ojačati ekonomsku poziciju malih, fleksibilnih poduzetnika u odnosu na krupne kapitalističke i državne monopoliste. U praksi se, naročito ukoliko se ne radi o ekonomski visokorazvijenom društvu, pokazuje kako ekstremna liberalizacija osim radničke klase i velikih monopolista pogađa i zajednicu sitnih proizvođača i trgovaca. Suvremeno sitno i srednje poduzetništvo u kontekstu visokorazvijenog kapitalizma čiji je odnos sa ostatkom ekonomskih aktera i međusobno sasvim formaliziran, iako sa stanovišta cjeline ekonomskog sistema međuovisno i organski povezano, sasvim je drugačija priča od sitne proizvodnje i trgovine vezane na lokalnu zajednicu. Ono ne samo da nije fleksibilno, dinamično i tržišno usmjereno već je ono sasvim suprotan oblik proizvodnih i društvenih odnosa. Ekonomski odnosi su tu u biti još uvijek pretkapitalistički, gotovo daleki odjeci srednjovjekovnih načina proizvodnje i društvenog odnošenja. Zaustavimo marksističko izlaganje koje smo započeli na tome. U cijeloj je stvari važno razumjeti da je zbog neoliberalne ofenzive iz 80-ih godina politička radikalizacija sitnih posjednika, inače sklonih umjerenijim konzervativnim opcijama, i njihova solidarizacija sa najnižim radničkim slojevima i gradskom sirotinjom sasvim razumljiva kako po klasnoj tako i po ideološkoj osnovi. Gotovo zaboravljene islamske moralne i društvene norme u tom se kontekstu javljaju kao privlačna rješenja za reorganizaciju društva. Popularno ljevičarsko trabunjanje o imperijalizmu i borbi za državni suverenitet, jednako milo radikalnim nacionalističkim strukturama, u kontekstu buđenja internacionalističke, islamističke ideologije na regionalnom i globalnom nivou lako se preobražava u osmišljavanje kompleksne političke povijesti Bliskog istoka kao sukoba civilizacija i religija. Radikalna islamistička ideologija u tom kontekstu uistinu postaje materijalna sila, a grassroots pokret, u turskom kontekstu ako ne kao ozbiljna ugroza poretka, neupitno predstavlja fantastičnu bazu moćne političke stranke i uspon ka vlasti.

Ličnost oko koje su se uglavnom obrazovale turske političke stranke koje su u politički *mainstream* nastojale unijeti energiju radikalnog islamističkog pokreta sa terena je Nacmettin Erbakan. Njegova aktivnost počela je još 70-ih godina sa Strankom Nacionalnog Spasa (MSP), koja je čak sudjelovala u neprirodnoj koaliciji sa Ecevitovim CHP-om. Ta je stranka kao i ostale zabranjena sa državnim udarom, a Erbakan je po završetku izvanrednog stanja u borbu krenuo sa Strankom Blagostanja (RP). Bila je to prva ozbiljna islamistička partija koja se obraćala marginaliziranim slojevima, vizijom malograđanskih radikala i islamskih vrijednosti. U njenim redovima politički je stasalo današnje vodstvo AKP-a. Erbakanova pozicija bila je most između iznimno radikalnog, prevratničkog, antisistemskog pokreta na terenu i političkog establišmenta/predstavničkih institucija. Takva je pozicija kratkoročno mogla donijeti lako političku korist, ali je dugoročno bila neodrživa. Od samog je početka bilo jasno da postoje samo dvije opcije: ili će se problemi koji generiraju nezadovoljstvo početi rješavati, a stranka ukrotiti svoju radikalnu bazu; ili će se društvene disfunkcionalnosti održati i razvijati, a stranka preobraziti u nekakav revolucionarni pokret. Moć Stranke Blagostanja od izbora do izbora sve je više rasla, a stranačka retorika prštila je od zapaljivog, predvidivog radikalizma (u vanjskoj politici napadi na EU kao židovsko-masonsko-katoličku zavjeru, napadi na Izrael, u unutrašnjoj zahtjevi za zabranom kamata i slične ludorije). A ipak je bilo sasvim jasno kako radikalizam na terenu sa svakim uspjehom partije biva zauzdavan, a prirodan razvoj službene islamističke opcije u okvirima političkog establišmenta ne predstavlja ugrozu sekularnog poretka, već njeno otklanjanje. Rast političkog utjecaja u demokratskim okvirima teško je shvatiti bez razumijevanja kako se tim procesom mijenjala društvena, klasna osnova islamizma. Težište se sa radikalnih, urbanih sirotinjskih i malograđanskih okruga prebacivalo na provincijalnu, ruralnu populaciju koja je po svojoj prirodi bila mnogo konzervativnija i umjerenija. Vrlo je rano postalo jasno kako islamistička opcija, unatoč svojoj radikalnoj retorici, ne predstavlja prijetnju političkom poretku, nego zauzima mjesto stare, prilično diskreditirane i fragmentirane umjerene desnice. Bauk je irtice, čak i u vrijeme realnog istupanja radikalnog islama na političku scenu, bio sasvim neopravdan. Politički uspjeh RP-a bio je nezaustavljiv i na izborima 1995. ta islamistička partija postala je najjača parlamentarna frakcija. Kako se pokazalo da je, unatoč insistiranju vojnih političkih skrbnika, nemoguće formirati stabilnu vladu bez RP-a stvorena je prva islamistička vlada sa Erbakanom na čelu. To je značilo kako je kucnuo trenutak za široku sekularističku mobilizaciju, oživljavanje bauka irtice, regeneraciju kemalističke ideologije, novu koaliciju umjerene ljevice, urbanih elita i vojske. Plod toga, za sada posljednjeg uspješnog podizanja glave oligarhijskih štetočina i njihovih pomagača bio je prvi postmoderni puč iz 1997. Tim je pučem u rukavicama, bez suspenzije ustavnog poretka i direktnog preuzimanja vlasti od strane oficira, oborena islamistička vlada, Stranka Blagostanja zabranjena, a vojska naglasila kako će takav pritisak

u svrhu zaštite republike od islamističke prijetnje, ako treba, trajati i – tisuću godina.

Vojna je oligarhija svoju ulogu čuvara republike i paralelne vlasti tako htjela osigurati i u suvremenim okolnostima. Sredstva su prilagođena vremenu, ali se paralelna vlast i politički privilegij vojne oligarhije nastojao i dalje legitimirati. Državnim udarom iz 1980. postalo je jasno da se kemalističko dvovlašće približava kraju. Bio je to trenutak u kojem je vojska morala trajno preuzeti vlast ili se ostaviti politike. To što se odlučila za ovo drugi ipak nije značio kako si je to bila u stanju priznati. Postmoderni udar i pokušaj trajnog legitimiranja vojne uloge u politici, na svu sreću, u povijesnoj se perspektivi pokazao kao očajnički pokušaj i dokaz tog nerazumijevanja vlastite sudbine. Vojnom skrbništvu nad politikom povijest je nakon dugih muka počela donositi konačnu presudu. Suvremene okolnosti sasvim su se izmijenile u odnosu na izvorni kontekst u kojem se oligarhija i uzdigla do moći. Nestao je stari društveni oslonac oligarhije. Politički interes široke upravljačke kaste državnih službenika sa društvenim je razvojem u potpunosti izgubio svoju nekadašnju homogenost. Građansko društvo, što se uostalom pokazalo intenziviranjem klasnih i ideoloških sukoba od 60-ih godina, postalo je prostor u kojem se odvija politika, a vojska i birokracija izgubili su staru političku funkciju i trend je njihovog depolitiziranja bio nezaustavljiv. Ukoliko bi željeli tražiti socijalni oslonac vojno-oligarhijske aktivnosti u suvremenom kontekstu, pa i u slučaju udara iz 1997., možda bi se moglo spekulirati o novoj, apolitičnoj srednjoj klasi orijentiranoj prema privatnom interesu. Tom društvenom sloju mogle bi biti ideološki privlačne ideje o oligarhijskom ograničavanju političke nepredvidivosti demokracije, ali i ideje o *tvrdom ustavu*, fiksiranju određenih temeljnih, buržoaskih principa na kojima je zasnovana zajednica (nasuprot živom demokratskom revizionizmu pod utjecajem alternativnih vrijednosti, bilo da se radi o islamu ili socijalizmu – sasvim svejedno). Takve spekulacije mogu biti više ili manje uvjerljive i točne. Ono neupitno, i zabrinjavajuće, činjenica je da su urbane elite i lijevo-liberalna scena i 1997., uz sve razlike, ponovile pogreške iz 1960. Mediji i intelektualna javnost opet je zajedno sa oligarhijom marširala protiv, u biti nepostojeće, radikalno islamističke opasnosti. Oni su ponovo pokazali političku neodgovornost i nemogućnost da iskorače iz okvira pogubnih ideoloških i praktično političkih zabluda vlastite prošlosti. Ljevici i liberalima ni nakon tolikih godina oligarhijskog terora nije postalo jasno tko je njihov prvi i najveći neprijatelj. Na životu su održavali pogubne, u suvremenom kontekstu sasvim prozirne, iluzije o progresivnoj ulozi kemalizma, borbi sekularizma i reakcije i slično. Posebno je zabrinjavajuća činjenica da takve opasne političke iluzije i dan danas žive među lijevo-liberalnom, i posebno radikalnije lijevom scenom u Turskoj (što se sasvim razvidno pokazuje na sve češćim protestima urbane omladine protiv islamizma i autoritarizma vladajućeg AKP-a).

Tim smo pitanje u našem izlaganju povijesnih tegoba pri stvaranju demokratske Turske došli do samoga kraja. A to je razvoj situacije poslije post-modernog puča iz 1997. i vladavina AKP-a sa kojom je konačno, ako ništa drugo, slomljena kičma vojno-oligarhijskim strukturama, a turska demokracija nepovratno postavljena na čvrste temelje. Stranka Blagostanja (AP) zabranjena je kao prijetnja ustavnom poretku nakon državnog udara. Zabrana je popraćena otvorenim izražavanjem nezadovoljstva njenih članova, te je uskoro osnovana Stranka Vrline (FP) kao direktni nasljednik. Kroz par godina, 2001. po istoj je osnovi zabranjena i ta stranka. Unutarnjom evolucijom parlamentarne frakcije političkog islama do tada su se već izdiferencirale dvije nepomirljive struje. Perspektivna tendencija koja teži logičnom sjedinjavanju islamističke i liberal-demokratske tradicije, i ona koja želi održati sasvim neodrživu, neodređenu, radikalnu političku poziciju. Iz prve je nastala Stranka Pravde i Razvoja (AKP) do danas najmoćnija politička snaga u zemlji. Iz druge je nastala Stranka Sreće (FP), beznačajna, sasvim marginalna strančica bez utjecaja i moći. AKP je pod vodstvom Rəcəp Tayyip Erdogana odstranio sve tragove sitnoburžoaskog radikalizma; antikapitalizam, neprijateljstvo prema zapadnim vrijednostima, predstavničkoj demokraciji i formalnom sekularizmu, ali je istovremeno proizveo demokratsku i populističku sintezu kemalističke i islamske tradicije u političkom i kulturnom smislu. Takva je iznimno moćna politička kombinacija od AKP-a učinila prvu moćnu političku silu koja se mogla zauvijek obračunati sa paralelnim vojnim strukturama i odlučno započeti nepovratnu demokratizaciju uz rad na ispravljanju zaostalih sumanitosti kemalističkog režima. Simbolični vrhunac te veličanstvene pobjede nad oligarhijom ovogodišnji je uspješan završetak suđenja vojnoj hunti iz 1980. godine.

U konkretnu se analizu vladavine AKP-a i davanje ocjena o reformama koje je pokrenula ovdje nećemo upuštati. Takvo što najlakši je dio posla nakon opširnog razmatranja problema turske demokratizacije koje smo do sada poduzeli. U ovome se trenutku jedino neophodnim čini naglasiti kako institucionalna ili vaninstitucionalna opozicija vladavini AKP-a, na sreću, više ne može postati politički relevantna sila ukoliko se ne riješi vlastitih političkih predrasuda i svoju lijevu i/li kemalističku ideologiju ne reformira na sličan način na koji je AKP revidirao svoje islamističko i konzervativno naslijeđe. Bez toga je svaka kritika trenutne, demokratske vlasti u Turskoj priča za malu djecu. Ili još gore – zazivanje nekih prošlih, destruktivnih i neodgovornih, oligarhijskih vremena. Na takav se način, bez pomoći parapoličkih struktura, u okvirima stabilnog demokratskog režima teško može doći do političke moći, ali i izreći uvjerljiva kritika bilo kojeg režima – bez obzira na njegove eventualne manjkavosti.

X. Problem radikalne ljevice u Turskoj

U prva smo tri dijela izložili polazište od kojeg krećemo pri uključivanju u aktualne ljevičarske rasprave o političkim problemima Bliskog Istoka, sa posebnim naglaskom na kurdskom pitanju. U slijedećih šest dijelova opširno smo izložili glavne probleme turske demokratizacije bez čijeg je shvaćanja teško razumjeti suštinu kurdskog pitanja, ali i mnogo širih problema ostvarenja *buržoasko-demokratske revolucije* u regiji i uloge ljevice u tom procesu. U slijedeća dva dijela (X. i XI.) pokušat ćemo se nešto iscrpnije osvrnuti na neke od problema radikalne ljevice u već ocrtanom kontekstu, te razvoja suvremenog kurdskog, narodnooslobodilačkog pokreta. Po izvršenju tog zadatka izražavanje pozitivnog, progresivnog, ljevičarskog suda o načinu rješavanja konkretnih problema na Bliskom Istoku pred nama će se otkriti u svojoj uvjerljivosti i jednostavnosti.

Radnički pokret i njegova pratnja, socijalistička ljevica, na tursku povijesnu pozornicu ozbiljno stupaju tek po Drugom svjetskom ratu. Već je bilo riječi o specifičnoj, na prvi pogled neobičnoj političkoj inertnosti turskoga društva u kasnom otomanskom i ranom republikanskom periodu. Ta specifičnost posebno dolazi do izražaja ako se turski slučaj usporedi sa umnogome sličnim slučajevima ostalih zaostalih, istočnih carstava osuđenih na propast. Kao što je kinesko ili čak rusko. U tim su zaostalim zemljama sa tegobnom modernizacijom društvo i politika doslovno vrela u prvoj polovici 20. stoljeća. Ruski se slučaj iz više razloga ne bi smio stavljati u kategoriju orijentalnih despotovina, no neke je sličnosti teško previdjeti. Ta je carevina sa civilizacijski mnogo zaostalijom startom pozicijom, možda upravo zbog toga, nešto ranije uspjela provesti kontroliranu i ograničenu modernizaciju sa svrhom jačanja svoje imperijalne moći. Rusija je, da tako kažemo, bila zakašnjelo carstvo pa je u modernom periodu uspjela zadržati određenu vitalnost. U socijalnom, političkom i sigurnosnom smislu ona je, kao što se zna, bila predvodnik reakcije i grobar evropskih buržoaskih revolucija. Ruski je model instrumentalne modernizacije uz izostanak buržoaske revolucije i razvoja demokracije mogao biti, a možda i bio, uzor reakcionarnijim sultanima ili nebeskim sinovima koji su težili osnaživanju svojih režima. Taj model, međutim, ne samo da se nije mogao proizvoljno ponavljati, već je sam bio limitiran i osuđen na propast. Početkom 20. stoljeća postalo je sasvim jasno da se stara carstva nalaze u finalnom stadiju neizlječive bolesti, a rusko je jedno od njih. Nade u postepenu reformu režima probuđene revolucijom iz 1905. i ustavom iz slijedeće godine nepovratno su raspršene Stolipinovom reakcijom 1907. Kako je još sa govornice Petrogradskog sovjeta pred revolucionarnim proletarijatom vizionarski uzviknuo Lav Trocki trgajući ustavni nacrt – taj od režima poklonjeni ustav bio je samo list papira koji je, kao što je dan, mogao biti i uzet. Carski se režim poka-

zao nepopravljivo reakcionaran, ali se rusko društvo nalazilo u stanju revolucionarnog vrenja. Zašto? Odgovor je poznat i vrlo uvjerljiv: od kraja 19. stoljeća u politički zaostalu imperijalnu strukturu na mala se vrata počelo uvlačiti buržoasko društvo. Ili bolje razvijeni kapitalizam sa svojim specifičnim ekonomskim i socijalnim osobitostima. Strani je kapital početkom stoljeća drastično mijenjao vizuru ruskih gradova, prije svega Petrograda. Sa modernim fabrikama stvarao se opjevani, revolucionarni proletarijat, a socijal-demokratske frakcije nezaustavljivo su rasle. Urbani se razvoj pokazao osnovom političke promjene. Građanske elite bez moćnog društvenog oslonca težile su konstitucionalnoj monarhiji i savezu sa progresivnom aristokracijom. Narodnjački radikali sa svojim utopističkim vizijama mužičkog socijalizma tražili su treći put pored robovanja despotskom vladaru i modernom kapitalizmu. Političko vrenje tako je uistinu bilo izazvano uvlačenjem modernog sadržaja u zaostalu formu. Penetracijom kapitalizma u tkivo starog, imperijalnog društva.

Kineski je slučaj bio nešto drugačiji od ruskog, ali zato i mnogo sličniji turskom. Kina nije bila imperijalistička sila, već je staro carstvo služilo kao mješina za napucavanje. No, za razliku od otomanskog slučaja, koje su imperijalističke sile (uz pomoć malih naroda) lešinarski komadale uz konkretnu viziju totalnog razbucavanja, u kineskom je slučaju to značilo ekonomsku penetraciju i osiguravanje trgovačkih privilegija. Japanu će, istina, biti mnogo praktičnije Kinu tretirati kao što su Evropljani tretirali Osmanlijsko carstvo, pa će čim za to budu ostvareni uvjeti krenuti u klasično razbucavanje. No kapitalistička penetracija u arhaičnu strukturu kineskog društva mnogo je prije ostavila traga. Tu se nije radilo o industrijskom kapitalu koji bi povukao dramatičnu društvenu promjenu kao u ruskom slučaju. Radilo se prije svega o prodoru trgovačkog kapitala. No čak je i takav prodor u imperijalističkim okolnostima za sobom morao povući znatne posljedice. Lučki gradovi i zone pod upravom stranaca radikalno su mijenjale strukturu kineskog društva, moćni centri modernizacije koja se kretala odozdo prema gore. Radilo se, naravno o sitnim otocima u nepreglednom moru stare, autarkične ekonomije. No zar je i ruski slučaj u tom smislu bio mnogo drugačiji? Što su mogle biti najmodernije petrogradske fabrike negoli sitni otoci u moru ekonomske zaostalosti i autarkičnosti ruskog društva? No ti sitni, moćni centri kojima je moderno, kapitalističko društvo penetriralo u stare društvene strukture predstavljalo je društvenu i ideološku osnovu političkog aktiviranja inertnih društava starih carevina. Zbog toga se u okvirima kineskog društva, posebno tamo gdje je penetrirao imperijalizam, relativno rano, već početkom 20-ih, razvijaju autentični, energični i inovativni ljevičarski pokreti (kao što naprosto buja i sva sila ostalih, vrlo otvorenih i kreativnih političkih frakcija). Od komunizma do anarhizma i, čak, specifičnih oblika radikalnog slobodarstva i anarhoprimitivizma u kineskom duhu. U to je vrijeme najvažniji predstavnik kineskog liberalizma na čistim, post-konfućijanskim osnovama Hu Shih oštro kritizirao novu opasnost sve

utjecajnijeg ljevičarskog antiliberalizma riječima kako je sve manje i manje Konfucijevih robova, ali se javlja nova vrsta robova Marxa i Kropotkina. Kako su dvadesete godine odmicala eksplozija radničkog pokreta i komunističkog utjecaja postajala je sve očitija. U tom vremenu političkog kaosa i izostanka centralne vlasti ljevica je predstavljala najjaču snagu u urbanim centrima poput Shanghaija i bila sve utjecajnije u okvirima nacionalističkog pokreta. Takav je trend, kao što je poznato, završio izdajničkim masakriranjem kineske ljevice od strane Chiang Kai-sheka 1927. Kineski komunisti potom su se pod vodstvom Mao Zedonga iz gradova preselili u gudure, sa svim po ljevicu pogubnim praktičnim i ideološkim posljedicama takve prakse – pretvaranjem komunista iz razborite partije radničkog pokreta u nekakve utopijske hajduke. Kakogod bilo, po dobrom ili po lošem, radikalna ljevica stvorena u vrijeme raspada starog kineskog poretka, kao i onog ruskog, ostavila je daleko najdublji povijesni trag. Ta su raspadajuća carstva čiju je strukturu iznutra rastakao razvijeni kapitalizam poslužila kao idealna odskočna daska za radikalnu ljevicu 20. stoljeća. Tursko je društvo, kao što smo vidjeli, bilo u sasvim drugačijoj situaciji. Njegova je materijalna baza još za vrijeme kasnoga carstva ostala mnogo više začahurena, u potpunosti arhaična. Kemalistički socio-ekonomski konzervativizam sve do kraja Drugog svjetskog rata nije potaknuo dovoljno radikalne društvene promjene na čijem bi osnovu mogla buknući klasna i politička borba. Turska se radikalna ljevica zbog svoje mladosti pokazala privlačnom i naivnom što je u kombinaciji sa uobičajenom neodgovornošću i robovanju ideološkim predrasudama moralo izazvati pogubne posljedice. No prije no što se uhvatimo u koštac sa konkretnim frakcijama koje su se 60-ih godina iskristalizirale na turskoj ljevici moramo se osvrnuti na još jednu interesantnu usporedbu kineskog i turskog slučaja.

Ruski i kineski slučajevi ne pokazuju samo pod kojim uvjetima nastaje političko vrenje u društvu, već i koliko ono može biti pogubno. I dalje: koliko je opasan izostanak jakog čuvara političke stabilnosti. Po toj bi se logici moglo, suprotno našem sveukupnom izvođenju, zaključiti kako je stabilnost koju su kemalistički režim i vojno-birokratska kasta donijeli Turskoj u povijesnoj perspektivi funkcionalna s obzirom na realne alternative. Sovjetski totalitarizam posebna je priča, kao i pogubne posljedice krajnjeg maoističkog trijumfa, no čini se kako nije potrebno ići toliko daleko u kritici kako bi se dokazalo da je kemalističko rješenje bilo politički mudro i funkcionalno. Zadržimo se samo na neupitno štetnim posljedicama izostanka jakog jamca političke stabilnosti u vrijeme stvaranja kineske republike. Kineska je carevina po sličnoj logici samoojačavanja kao i otomanska, od 19. stoljeća težila modernizacijskim reformama. Konfućijanska varijanta otomanskih liberala, progresivnih konstitucionalnih monarhista predvođenih sjajnim Liang Qichaom, tamo je bila još i utjecajnije negoli je mogla biti u Turskoj. Sun Yat Senova nacionalistička opcija bila je ekvivalent turskog nacionalizma, te je, barem do njegove

smrti, bila dosljedno liberalna i demokratska. Politički problemi i partije koje su se oko njihovog rješavanja obrazovale umnogome su bili slični u Kini i Turskoj. Ključnom se razlikom čini izostanak homogene, progresivne vojno-birokratske klase koja bi mogla biti osnova stabilnog republikanskog režima na zgarištu carstva. Specifičan aristokratsko-intelektualistički karakter kineske birokracije koji je kroz dva tisućljeća činio čvrstu osnovu starog režima tu se morao pokazati kao veliki problem. Stari je otomanski režim, kao što smo vidjeli, izvorno bio postavljen na sasvim drugačiju, *djelomično feudalnu osnovu*. Stoga se stvaranjem modernog administrativnog aparata i vojske mogao stvoriti progresivna, homogena i moćna politička kasta. Kineski pokušaji zavođenja vojne diktature sa ciljem uspostave stabilnosti i provođenja modernizacije, recimo onaj Yuan Shikaia, bili su osuđeni na neuspjeh. Demokracija i cvjetanje političke slobode zemlju su odveli u anarhiju. Umjesto jedinstvenog ustavnog režima nastupio je opći rat svih protiv svih uz prevladavanje razbojničkih bandi ukorijenjenih u različitim pokrajinama.

Već na prvi pogled jasna je bespredmetnost takvih usporedbi pošto se golemo kinesko carstvo možda i može uspoređivati sa onim otomanskim, ali ne i turskom državom. Tu se radi o sasvim drugačijim kategorijama, a fragmentacija kineskog carstva u takvim političkim okolnostima još uvijek je dokaz njegove kulturne i političko identitetske homogenosti. O fragmentaciji i anarhiji u Otomanskom carstvu dvadesetih se godina ne može govoriti jer je ono kao politička cjelina zauvijek nestalo. Polazna točka turskog republikanizma je ipak, u odnosu na kineski slučaj, manja, uža i etnički homogenija zajednica podobnija za stvaranje nacionalne države *by the book*. Turska je republika, dakle u startu krenula od mnogo stabilnijih, pogodnijih uvjeta za demokratizaciju. Od prethodno spomenutog izostanka unutarnjih, socijalnih generatora političke nestabilnosti, kao i ove kategorijalne, najopćenitije razlike. I dalje: sasvim je jasno kako je osnova svakog državotvornog projekta suverenost, a prva pretpostavka suverenosti uspostavljanje monopola prisile i jedinstva političke moći. U praksi to uglavnom znači uzdizanje jedne partikularne, društvene i političke sile nad drugima. U turskom je slučaju to mogla biti vojna oligarhija, u ruskom komunistička partija, u francuskom apsolutni monarh i slično. No to je, što je opće mjesto moderne političke teorije, tek prvi državotvorni korak. Prvi stupanj u razvoju moderne političke zajednice. Uspješna stabilizacija režima predstavlja početak razvoja suverene države i neovisnih političkih institucija. Stvaranja autonomnih političkih, društvenih, religijskih sfera unutar jedinstvene političke zajednice. Ta moderna politička zajednica pokazala se bremenita svojim praktičnim i teorijskim problemima od kojih smo neke natuknuli i u dosadašnjem izlaganju. No ono što je neupitno, elementarna je činjenica da oklijevanje u drugom, najodlučnijem državotvornom koraku, razdvajanju neposrednog državotvornog nositelja suverenosti od države, političkih institucija ne može biti opravdano sa teorijskog

stanovišta, dok je u praktičnom smislu još i mnogo očitije nelegitimno. Upravo zbog toga što je državotvorna misija kemalističke oligarhije bila tako uspješna i plodonosna ona je bila u prilici dovršiti svoju zadaću i dopustiti političkim institucijama da se slobodno razvijaju. Mustafa Kemal razmišljao je u tom duhu moderne političke filozofije, ali je zbog prevelike reformatorske i civilizatorske ambicije maksimalno rastegnuo granice *prve faze* državotvornog procesa na štetu samostalnog jačanja političkih institucija i demokracije. Njegovi su nastavljači pošli i dalje od toga sasvim zanemarujući drugu državotvornu fazu zamijenivši je alternativnim, opasnim modelom trajnog, paralelnog dvovlašća u kojem se zapravo radi o razbijanju države i suverenosti, a ne njenoj obrani i zaštiti. Zbog toga je sasvim jasno kako kemalistički državotvorni model ne može biti branjen ni sa najosnovnijeg državotvornog stanovišta. O ostvarenju liberalnih i demokratskih ciljeva da niti ne govorimo. A kamoli socijalističkim ciljevima o kojima je, ako ćemo vjerovati Marxu i Engelsu, moguće razgovarati tek po izvršavanju buržoasko-demokratske revolucije i na njenoj osnovi.

Tu je sitnicu radikalna ljevica u Turskoj, kao i mnogo šire, opetovano odbijala uzeti u obzir. Jedan od razloga tog, iz današnje perspektive, nevjerojatno čudnog propusta svakako leži u limitiranosti boljševičke političke teorije koja se u vrijeme otvorenosti sovjetskog režima nije uspjela adekvatno prevladati, da bi po staljinističkoj revoluciji s kraja druge polovice 20-ih godina bila kreativno reinterpetirana po mjeri novog režima i uzdignuta na razinu nedodirljive ideologije. Službena sovjetska, marksističko-lenjinistička teorija od tada je priznata kao najčišći, autentični izraz komunističke političke teorije od strane njenih pobornika, ali i buržoaskih kritičara. Od njenih se postulata uglavnom polazilo pri novoljevičarskoj dodatno radikaliziranoj reviziji čime je stvar dodatno i pogoršana (ako je o pogoršavanju nečega tako lošeg uopće moguće govoriti). Iscrpnija rasprava o boljševičkim, i uopće marksističkim problemima vezanim uz čisto političku teoriju tražila bi mnogo više vremena no što ovdje imamo na raspolaganju. Dovoljno je naglasiti kako je tradicija Druge Internacionalne politiku promatrala na jedan prilično shematiziran i apstraktan, a uz to i zdravorazumski način. Demokratske tekovine, koje je socijal-demokracija naslijedila iz prethodnih revolucija ili se za njih sama izborila u borbi protiv buržoazije, same su po sebi nekritički uzimane kao nepogrešivo sredstvo socijalne revolucije i općeg interesa zajednice. Parlamentarno-demokratska forma istovremeno se, pomalo kontradiktorno, promatrala kao forma diktature proletarijata (po marksističkoj logici), ali i ahistoričan, više ili manje ostvaren, formalni uvjet legitimnosti vladavine i političkih sadržaja (po buržoaskoj logici). Takva je teorija relativno dobro funkcionirala dok je socijal-demokracija bila u opoziciji, a buržoasko demokratske zadatke još trebalo ostvariti. Teorija je počela pucati u situaciji u kojoj su demokratski zadaci bili ostvareni, a progresivan, socijalistički sadržaj nije prevladao čak ni kada su se radničke partije uzdigle na poziciju političke

moći. Sasvim suprotno, dogodila se povijesna izdaja socijaldemokracije koja se ogriješila o sve svoje deklaracije i mahom podržala Prvi svjetski rat. Važnost tog povijesnog događaja teško je prenaglasiti. Sasvim je dopušteno pretpostaviti kako su socijalna revolucija i rušenje kapitalizma već 1914. svakome ozbiljnom političaru mogli zvučati kao naivna iluzija. No kako objasniti da socijalistima, godinama odgajanim u duhu internacionalne solidarnosti radničke klase i borbe protiv imperijalizma, kao naivna, opasna iluzija nije zazvučala ideja o direktnoj, otvorenoj konfrontaciji imperijalističkih blokova? Ako ne prije onda sa Prvim svjetskim ratom postalo je sasvim jasno kako se (a) sa predstavničko-demokratskom formom ne moraju nužno i neposredno poklapati stvarni interesi društva i radničke klase; (b) demokratski formalizam može iskoristi za ideološku legitimaciju najgorih političkih zločina masovnih razmjera (jer njemačka socijaldemokracija rat si je predstavljala kao rat protiv crne, ruske reakcije, zanemarivši pri tome sitnicu kako se istovremeno radi o savezu sa junkerima i kaizerom protiv britanske demokracije).

Od tog trenutka i propasti radničkog pokreta stvari više nisu mogle biti iste. Ruskoj socijaldemokraciji, a tu se ne radi jedino o boljševičkoj frakciji, do današnjeg dana ide na čast da je održala dosljedan, antiimperijalistički kurs. To joj je doduše prilično olakšano činjenicom da je njena država uistinu bila bastion reakcije. Što ipak teško može umanjiti taj danas, sto godina po Velikom ratu, zaboravljen otpor. Povijesna je ironija što je iz angažmana te (možda i) najsposobnije, najdosljednije frakcije Druge Internacionalne na kraju proizašla katastrofa sovjetskog režima. Teorijsku osnovu tog režima činila je Lenjinova revizija političke teorije Druge Internacionalne. S razlogom kažem Lenjinova, a možda ni njegovoj u punom smislu pošto se nije radilo o ozbiljnom radu već polemičkim tezama i refleksijama kao pratnji dnevne, političke prakse u jeku svjetskog rata i ruske revolucije. Tu je najvažnije spomenuti njegovu *Državu i revoluciju*, ali i polemiku sa Karlom Kautskim oko raspuštanja ustavotvorne skupštine (u čijem je kontekstu, istina, potrebno spomenuti i Trockog koji je također sa Kautskim polemizirao o terorizmu i komunizmu na boljševičkoj liniji koja se upravo stvarala). Boljševička revizija teorije Druge Internacionalne u biti nije bila dovoljno radikalna i to je jedan od njenih problema. U njoj se radikalno udarilo na buržoasko, idealističko, ahistorično deificiranje liberal-demokratske forme i institucija. Inzistiralo se na izvođenju te konkretne političke forme pred sud opipljivih povijesnih potreba. Naglašavalo se kako fetišizacija demokracije može poslužiti kao legitimacija buržoaskog režima, dok s druge strane realna povijesna borba radničke klase može i treba stvoriti svoje, nove, autentičnije demokratske institucije. Pri tome se ukazivalo na sovjetu koji su uistinu nastali spontano u revolucionarnoj borbi i nedvojbeno predstavljali alternativne institucije. S druge se strane posebno naglašavalo kako u konkretnim povijesnim okolnostima diktatura, uz suspenziju ljudskih prava i političkih sloboda, može biti

uvjet opstanka i konstitucije političkog poretka, posebno ukoliko se radi o revolucionarnom prevratu. Kako slobodarske fraze i dogme malo što znače ukoliko se ne poklapaju sa realnim zahtjevima političke borbe. Teorijska revizija i kritika Druge Internacionalne na toj liniji, od strane Lenjina i Trockog, bile su uglavnom inspirirane novim čitanjem Marxa (iako se ne smije zanemariti kako je za vrijeme rata Lenjin u Švicarskoj čitao Hegela i druge *klasike*). Ta boljševička kritika na momente je puna ponesene ljevičarske i propagandističke frazeologije, i općenito se ne treba smatrati klasikom političkog mišljenja, ali je sasvim jasno kako se radi o fantastičnom dokazu jedinstvenog spoja teorijske inventivnosti i istančanog osjećaja za politiku od strane boljševičkih vođa. U cijeloj polemici sa Kautskim možda i nema pobjednika pošto se papa marksizma, najveći učitelj Druge Internacionalne, pa tako i boljševika u mnogim trenucima pokazuje uvjerljivijim.¹⁹ No u široj perspektivi ostaje neupitno kako je stara marksistička pozicija koju je predstavljao Kautski bila na teorijskom izdisaju, a ona boljševička prvi korak u obrazovanju nove teorije. Odlučnim se pokazao problem da se nova politička teorija marksizma nije nastavila kreativno razvijati.²⁰ Sama rana boljševička kritika silovito je udarila na buržoasko fetišiziranje demokratske forme i pozitivističku ahistoričnost, shematski i apstraktni karakter teorije Druge Internacionalne, ali je u potpunosti ostavila staro marksističko reduciranje političkog fenomena na čisto instrumentalnu razinu. Lenjin je tako političke institucije nastavio gledati, štoviše do kraja zaoštreno izložio, kao institucije klasne dominacije. Politika je tako u potpunosti svedena na instrument klasnog, socijalnog i ekonomskog interesa. Suprotno liberalnim predrasudama iz boljševičke teorije nipošto ne proizlazi kako je za provođenje (navodnog) klasnog interesa dopušteno koristiti sva raspoloživa, nasilna i teroristička sredstva pošto je politika instrument, a cilj opravdava sredstvo. Tu se uistinu radi o tipičnoj buržoaskoj ideologiji. Poanta izvornog boljševičkog argumenta je gotovo pa suprotna. Proglašavanje države i liberal-demokratskih institucija, sa svim građanskim pravima i političkom slobodom, instrumentom klasne buržoaske vladavine za sobom povlači zaključak kako i institucije proletherske diktature, radnička, sovjetska država čije će institucije biti drugačije, predstavljati kvalitativan politički iskorak, mogu, ili bolje moraju u sebi obuhvaćati postojeću razinu prava i sloboda.²¹ Na to se nadovezuje i ona ne-

---

19 Spomenimo uzgred kako je po Lenjinovoj smrti Kautski napisao nekrolog u kojem ga, unatoč razlikama, tretira kao političkog druga i kolosalnog vođu proletherske revolucije.

20 Ni Lukacs, ni Korsch, ni svi kasniji inovatori u marksizmu nisu se hvatali u koštac sa čisto političkom teorijom. Veći su prioritet bila filozofska, sociološka, kulturna teorija. Politička je teorija ili ostala podređena filozofiji, političkoj ekonomiji ili sociologiji, ili prepuštena ideolozima i nedoučenim radikalima na bavljenje. Iznimka je jedino lijevokomunističko fetišiziranje neposredno-demokratskih oblika i teoretiziranje na toj liniji.

21 U tome su smislu liberalni kritičari boljševičke teorije sasvim nekorektni i tendenciozni jer uspoređuju otvoreno legitimiranje terorizma i diktature, sa klasnom vladavinom kao diktaturom jedne klase po kojoj je onda buržoaska demokracija klasna diktatura buržoazije, a sovjetska

spretna, u biti nepotrebna teorija o postepenom odumiranju države koja je tu kako bi se naglasilo da će i ta, sovjetska država, koja će ovdje i sada osiguravati buržoasko-demokratske tekovine uz njihovo konkretno proširenje u skladu sa mogućnostima i dalje biti država, represivni aparat koji će kao takav limitirati slobodu i sa razvojem socijalizma, kako se vjeruje, odumrijeti. U tom je smislu potrebno primijetiti, za Lenjina sasvim neobično skretanje, u radikalno ljevičarenje i naivno slobodarstvo pri kritici starog marksizma. To je bio nesretni trenutak u kojem su marksisti počeli koketirati sa anarhističkim tlapnjama i spekulirati o sovjetskoj vlasti kao nekakvoj neposrednoj demokraciji. U tom smislu ona vizija sovjetske vlasti kao klasne vladavine bila je još i korisna pošto je predstavljala jedinu branu protiv zamjene deifikacije opipljive liberal-demokratske forme, mnogo opasnijom deifikacijom utopističke, neposredno-demokratske forme radničkih savjeta. Važno je napomenuti kako se teorijske razrade sistema demokracije savjeta kao alternative buržoaskoj demokraciji javljaju kod lijevih komunista i anarhosindikalista i predstavljaju doprinos razvoju radikalne političke teorije za koji bi bilo bolje da se nikada nije ni dogodio. Lenjin je sam, kako smo rekli, podržao, ako ne i pokrenuo takve tendencije u *Državi i revoluciji*. Bila je to jedna od njegovih najvećih pogrešaka sa pogubnim posljedicama. U svom se budućem djelovanju i pisanju boljševički vođa ipak ponašao mnogo mudrije. Na ekstremnu ljevicu i njene nerealne iluzije okomio se u *Dječjoj bolesti ljevičarenja u komunizmu*, ali i prilikom velike polemike vezane sa prirodu sindikata u sovjetskom poretku. Tu je beskompromisno, protivno ekstremističkom raspoloženju u Partiji, naglasio kako se sindikati ne mogu sjединiti sa državom niti se politika može rastočiti u socio-ekonomske, klasne institucije. Kako takve ideje mogu odvesti jedino u diktaturu države i partije nad radničkom klasom, pošto radnička klasa mora imati svoje neovisne institucije u društvenoj i ekonomskoj sferi, dok politika i njene institucije predstavljaju sasvim drugačije kategorije. Takvo je mišljenje sasvim na liniji starog, marksističkog stava Druge Internacionalne i Lenjinovih teza o odnosu klase i partije od slavnog pamfleta *Šta da se radi*. Dodajmo tome da je i Trocki, kao drugi najznačajniji teoretičar boljševizma (unatoč tome što nikada nije bio boljševik) prihvatio Lenjinov desni, državnički kurs i do kraja života govorio o sovjetskoj demokraciji kao *kvalitativno različitoj od buržoaske*, ali nipošto i neposred-

---

demokracija diktatura proletarijata. Radi se jasno o dvama sasvim različitim razinama. Jedno je legitimiranje terorizma, diktature i prisile kao temeljnih zahtjeva svakog političkog poretka. I sam Max Weber u tom je smislu sa odobravanjem navodio izjavu Trockog iz Brest-litovskih pregovora da se svaka država zasniva na sili. Reći da se svaki poredak zasniva na monopolu prisile, što u okolnostima političkog kaosa znači sili i terorizmu, ne znači ništa drugo doli ponoviti ono što govori sva moderna politička filozofija i pri tome je u pravu. Ono što je u boljševičkoj pohvali prisile i terorizma specifično njegova je jedinstvena transparentnost, otvorenost i neideološkičnost. Tipični povijesni akteri obično se koriste terorom nazivajući ga mnogo ljepšim imenima (kao što će najbolje pokazati sama povijest komunizma od Staljina na dalje). Sasvim je drugačiji problem odnos buržoaske i radničke demokracije kao dvaju alternativnih oblika klasne dominacije, tj. *diktature*.

nom sjedinjavanju političko-predstavničke sa društvenim i ekonomskim sferama.

Iz svega je moguće zaključiti jedino kako je izvorna boljševička politička teorija bila izuzetno konfuzna i nedorečena. Ona je pokrenula razornu kritiku demokratskog formalizma i idealizma, ali je drugu predrasudu starog marksizma, o instrumentalnom karakteru politike, čak i podebljala. Naglašavala je pogubnost uzdizanja političke forme iznad konkretnih povijesnih potreba, ali je istovremeno, gotovo nesvjesno, pokazala sklonosti ka deficiranju utopijskih političkih formi. Pošteno je i transparentno legitimirala terorizam u okolnostima izvanrednog stanja, ali je zbog neprijateljstva prema političkom formalizmu i prenamaglašavanja bitnih, socijalnih i ekonomskih faktora kao odlučujućih, propuštala istaknuti potrebu za njegovim formalnim ograničavanjem izgradnjom novih, čisto političkih institucija. Čisto političko teoretiziranje boljševika bilo je jedan nedovršen, ili bolje nezapočet teorijski projekt iz kojeg je svaka budala mogla izvući ono što mu odgovara. Nije da se radi o specifičnosti boljševičke teorije, pošto ni najkonzistentnija, najpromišljenija teorija u sebi ne sadrži buduće čitanje. Veći je problem bio specifičan neposredno politički karakter koji je toj lošoj teoriji dao autoritet posebne vrste.

Ponovimo bitno: specifičnost političkog fenomena kao neukidivog aspekta ljudske egzistencije koji je nemoguće reducirati na ekonomske, socijalne ili kulturne odnose, koji nije isključivo represivan već ima i pozitivnu stranu, zauvijek su ostali skriveni boljševičkoj teoriji (a možda i marksizmu uopće). Pošto je autonoman politički fenomen sasvim zanemaren, a institucije i prakse svedene na neposredne instrumente ekonomskih, klasnih interesa politička su teorija i praksa morale biti svedene na ekonomiju, socijalnu teoriju i slično. Zbog toga je razvoj političke teorije u potpunosti zapostavljen, a fokusirana izgradnja političkih institucija sasvim zanemarena. Za Lenjinova života njegovi su državnički instinkt i autoritet održavali nadu u novu političku politiku, ponavljanje NEP-a u političkoj sferi. Radikalnu reformu političkih institucija i korekciju političkog kursa uz razvoj teorije. Po njegovoj smrti, najkraće rečeno, sve je otišlo u vražju mater. Politička kriza razvijala se bez energične, državničke reakcije od strane sukobljenih boljševičkih frakcija. Puzajuće rješenje političke krize postepeno se događalo u pozadini, da bi na koncu izašla na vidjelo u obliku Staljinove Druge revolucije sa kraja 20-ih godina. Kreativnom preradom boljševičke tradicije stvoren je inovativan politički poredak posebne vrste. Monolitan i politički fantastično učinkovit, po društvo, kulturu, ekonomiju i socijalizam nevjerovatno destruktivan, totalitarni pokret silovanja povijesti. Institucije boljševičke diktature nisu spontano prerasle u totalitarni poredak, kao što se ne može govoriti o kontinuitetu između boljševičke i staljinističke teorije. Boljševička je teorija napravila reviziju naslijeđenog marksizma, ali je, i to na žalost, ipak ostala u njegovim okvirima. Staljinistička teorijska i praktična revizija bila je mnogo temeljitija, in-

ovativnija i dosljednija i to joj, čisto formalno govoreći, uistinu može služiti na čast.

Sušтина staljinističke političke inovacije sastoji se u okretanju naopačke marksističkih političkih pretpostavki. Marksizam je, a posebno boljševički, pretpostavljao kako postoji neraskidiva veza između tehničkog razvoja, društvenih odnosa i klasnih interesa s jedne, i političkih institucija, prakse i vrijednosti s druge strane. U tom odnosu među različitim vrstama odnosa drugi su uvijek u krajnjoj liniji određeni prvima. Nadogradnja bazom. Kao i svaka opća teorijska pretpostavka ta tvrdnja mogla bi štošta značiti. Može se ostvariti na mnoge različite teorijske i praktične načine. U slučaju boljševičkog shvaćanja politike ta je teza shvaćana vrlo bukvalno, a provođena vrlo disciplinirano. Takva je sklonost u kombinaciji sa dogmatskim prihvaćanjem lenjinističke kritike buržoaskog demokratskog formalizma i idealizma, uz primjese ekstremno ljevičarskog, gotovo anarhističkog preneglašavanja kvalitativno više, slobodarskije sovjetske demokracije morala imati katastrofalne posljedice. Iznimno je interesantno pratiti praktičnu i teorijsku evoluciju sovjetskog komunizma, njegove unutarnje borbe i napetosti, te konačnu pobjedu staljinističke opcije koja se po trijumfu, bukvalno kupala u krvi starog boljševizma. To opširno izlaganje ostaviti ćemo ipak za drugu prigodu.

Za našu je svrhu dovoljno je istaknuti u čemu se sastojala staljinistička inovacija i koliko su njena rješenja bila postojana. Staljin je marksističke pretpostavke radikalno najprije revidirao preokretanjem odnosa baze i nadgradnje, da bi po tom njihovo razlikovanje u potpunosti ukinuo i tako stvorio svemoćno, neposredno jedinstvo partije i masa. Politički su fenomeni iz poslušnih sredstava u rukama različitih socijalnih i ekonomskih interesa počeli biti promatrani kao osnova, preduvjet očitovanja i ostvarenja nekog specifičnog sadržaja i interesa. Komunistička partija je tako iz frakcije radničke klase, njenog najprogresivnijeg predstavnika (dakle jedne političke opcije među drugima), postala preduvjet očitovanja njene jedinstvene volje. Revolucija se više nije sastojala u političkom ostvarenju interesa koji se samostalno očituju u ekonomskoj i društvenoj sferi, a za sobom povlače i kvalitativan povijesni iskorak, već se suština revolucije sastoji u izgradnji svemoćne političke mašine koja će moći proizvesti bilo kakav željeni društveni i ekonomski ishod. Politički se faktor tako iz sekundarnog, instrumentalnog, kvazi-dijalektičkom alkemijom preobrazio u faktor od prvorazrednog značaja, a na mjesto klasne borbe postavljena je partijska lojalnost. No staljinistička se inovacija nije zadržala naprosto na preokretanju odnosa baze i nadgradnje. To bi bilo jedno vrlo polovično, *nedijalektičko* rješenje. Da bi politički faktor, Partija, u praksi mogao realizirati svoju svemoć morala je biti ukinuta autonomija ekonomije, društva, kulture, te samim time promijenjena, poništena i autonomija, specifičnost same politike. To totalitarno integriranje izvedeno je po uzoru na mašinsku logiku. Na mjesto uvjeravanja i zapovijedi postavljena

je transmisija, provođenje odluke. Time su pored konkretnih ekonomskih i društvenih problema praktično ukinuti i oni čisto politički. Pitanje odnosa demokracije i diktature, ili karaktera komunističkih političkih institucija sasvim su bespredmetna u okolnostima u kojima je sam politički fenomen doslovno ukinut, zamijenjen totalitarnom ljudskom mašinerijom. Zbog toga jedino političko pitanje stavljeno pred pojedinca ostaje pitanje političke lojalnosti. Lojalan komunist postati će kotačić u povijesnom stroju koji, navodno, melje sve pred sobom, dok će onaj nesklon takvom odricanju postati klasni neprijatelj. Sumanuta totalitarna logika staljinističke inovacije ostavila je posebno krvav trag u povijesti, ali je važno primijetiti kako njen politički utjecaj ide daleko preko tih granica. Tek je sa njenim doprinosom izvorna boljševička tradicija postala opasna ideologija. Mnogi poststaljinistički komunisti bili su neskloni totalitarnom silovanju povijesti. No uzdizanje pitanja lojalnosti Pokretu kao prvog i nerijetko jedinog političkog pitanja rijetki su doveli u pitanje. Slijepa politička lojalnost kao glavni preduvjet ostvarenja političkih ciljeva pratila je komunistički pokret do neslavnog kraja. Partija je tako ostala privilegirana politička institucija o čijem jedinstvu i vodstvu ovisi ostvarenje komunističke utopije. Tamo gdje su ljevičari i odstupali od lojalnosti Partiji i njenoj politici, uglavnom su to činili po logici lojalnosti autentičnom komunizmu, izvornim ideološkim i praktičnim postulatima. Time se, jasno, staljinistička logika, kako to opravdano naglašavaju liberalni kritičari, samo preformulirala. Za našu je stvar najvažnije primijetiti kako se time održavanje starih, neadekvatnih, izvorno boljševičkih ili marksističkih teorija o politici pretvaralo u ključni element političke identifikacije. Zbog toga se radikalna ljevica, čak i u svojim najsvjetlijim trenucima, pokazala sasvim nesposobnom za razboritu reviziju svoje političke teorije i prakse. Za razliku od filozofskih, socioloških i kulturnih inovacija u marksizmu, koje nisu nužno dirale u temelje političkog identiteta (a i same su, uzgred budi rečeno bile neadekvatne) ozbiljnija revizija čisto političkog shvaćanja vodila je u prihvaćanje logike buržoasko-demokratskog formalizma što je bilo ravno izdaji. Zbog toga je ljevičarska kritika službenog komunizma uglavnom kretala sa radikalnih, slobodarskih, neposredno-demokratskih polazišta, čime je samo produbila najpogubnije političke zablude samih boljševika.

Kombinacija slijepa lojalnosti socijalizmu (suprotnost izdajničkog prelaska u buržoaski kamp), ideološke zatvorenosti (suprotnost revizionističkog podrivanja legitimacijskih osnova revolucije) i utopističkog žara (motivacijski pokretač unatoč neprilikama) u povijesti suvremene ljevice manifestirala se prilično raznoliko. Uvijek sa pogubnim posljedicama. Iako političko-teorijska nedorečenost radikalne ljevice ima posebnu važnost, pogrešno bi bilo podcijeniti utjecaj ostalih, jednako nedostatnih, socio-političkih i polit-ekonomskih pretpostavki koje su posredno utjecale na njene čisto političke zablude. Prije svega one koje se tiču pitanja političke slobode i izgradnje funkcionalnih, predstavničkih demokratskih institucija.

U turskom su slučaju posebno značajnu ulogu imala pitanja odnosa prema nedemokratskom provođenju buržoaske revolucije (protiv ostataka feudalnog režima) i imperijalizmu (kao najvišem stadiju kapitalizma). Prevedeno na razumljivi jezik: o ljevičarskom stavu po pitanju političke uloge vojno-oligarhijskih struktura i odnosa sa kapitalističkim svijetom. Turska je ljevica odgovaranjem na ta pitanja određivala svoj odnos prema demokratizaciji. U tom su se smislu, za vrijeme ljevičarske eksplozije 60-ih godina formirale tri značajne frakcije koje zavređuju posebno isticanje.

Radi se o grupi skupljenoj oko časopisa Yon, Radničkoj Partiji Turske (TIP) i pokretu Nacionalne Demokratske Revolucije (MDD) sa svojim raznovrsnim nastavljačima. U prvom se slučaju radi o specifično turskom fenomenu interesne grupe lijevih intelektualaca fokusiranih na unošenje ideja socijalizma u vojno-oligarhijske strukture; u drugom se slučaju radi o autentičnoj radničkoj partiji koja se našla razapeta između socijaldemokratske i sovjetske pozicije, ali je bez daljnega predstavljala najbolje što je turska ljevica imala za ponuditi; treća je frakcija izraz radikalnih, novoljevičarskih zabluda, sa socijalnom bazom u studentskom pokretu i omladini.

Politički profil časopisa Yon je, kao što smo rekli, specifično turski iako bi se zapravo moglo govoriti i o bliskoistočnim, postkolonijalnim karakteristikama. Kemalistička vojna oligarhija pri preuzimanju vlasti bila je indoktrinirana tipično buržoaski. Vojne hunte koje su po Bliskom Istoku u jeku Hladnoga rata poduzimale slične državotvorne, nacionalističke udare bile su, uglavnom, sklonije socijalizmu. Na takvoj je osnovi njihov monopol vlasti mogao biti lakše legitimiran, a državna kontrola nad ekonomijom bila je u skladu sa duhom vremena. Turska su vojska i država, pak, bili kapitalistički igrači na terenu. Ipak, postepeno skretanje kemalizma u lijevo koje je kulminiralo državnim udarom iz 1960. činilo se kao početak jednog divnog prijateljstva vojske i socijalizma. O oduševljenju lijevo-liberalne javnosti državnim udarom i radom na novom, slobodarskom ustavu iz 1961. već je bilo riječi. Časopis Yon krenuo je od vrlo proste premise kako se učinkovitim lobiranjem kemalističke političke i vojne strukture mogu dodatno radikalizirati, te tako pretvoriti u nositelje alternativnog ne-kapitalističkog razvoja. Nekapitalistički razvoj bio je tu neka vrsta trećeg puta, modela primjerenog za nerazvijene zemlje u kojima još ne može biti govora o socijalizmu, ali se zato etatističkim ekonomskim rješenjima pod vodstvom nacionalističkih, prosvijećenih elita zemlja može suvereno razvijati na svenarodnu korist, pa u daljoj budućnosti i prerasti u socijalizam. Stoga je bilo sasvim moguće preuzeti kemalistički politički poredak, pa i kemalističku ideologiju, uz određene korekcije. Postojeće načelo etatizma se tako može zadržati, ali ga je potrebno usmjeriti na dobrobit naroda i shvatiti supstancijalno, a ne tek instrumentalno kao prolazno sredstvo izgradnje kapitalizma u Turskoj. O prihvaćanju radikalnog neprijateljstva

prema islamu, kulturnom skrbništvu nad zaostalim narodom i slično ne treba ni govoriti. U tom je smislu jedinstvo ljevice i vojne oligarhije ionako bilo neupitno.

YON-ovska vizija najprije se usmjerila na formiranje *nacionalno-demokratskih frontova*, što će reći: širokog savezništva svih klasa i političkih frakcija u svrhu stvaranja jakog, suverenističkog, ekonomski etatističkog, ne-kapitalističkog bloka. Idealan bi bio bratski savez vojske, birokracije, CHP-a, radničke klase, seoske sirotinje i, naravno, poštene inteligencije koja bi u cijeloj priči imala ulogu službenih ideologa. Sasvim je jasno kako se radi o priličnom odstupanju od uobičajenih komunističkih dogmi. Moglo bi se učiniti kako YON-ovska pozicija ne robuje tipičnim ljevičarskim kanonima. Ta pretpostavka umnogome je točna, ali ne znači kako upravo takav kurs nije bio na trenutnoj sovjetskoj liniji. U svom površnom odstupanju od službenog komunističkog programa, koje je samo po sebi iz više razloga skandalozno i predstavlja izdaju uistinu vrijednih ljevičarskih tekovina, YON je nastavio robovati najpogubnijim sovjetskim predrasudama. Kao što su teorija imperijalizma, krajnje shematizirana interpretacija društvenog razvoja i slično. Osim toga sasvim je razvidno kako koncepti *ne-kapitalističkog razvoja i nacionalno-demokratskih frontova* savršeno odgovaraju interesima sovjetske vanjske politike u okvirima Hladnoga rata. Svaki bi Sovjetskom savezu istinski lojalan komunist u tom kontekstu bez grižnje savjesti mogao podržati politiku časopisa YON. Prebacivanje fokusa sa unutarnju klasnu borbu na odnos imperijalizma i kapitalističke periferije samo po sebi znači kako je težište postavljeno na sukob zapadnog imperijalizma i sovjetskog, slobodarskog bloka. Put ne-kapitalističkog razvitka kao put etatističkog razvoja periferije dopušta gotovu neograničenu fleksibilnost u okvirima realne politike i konkretnog programa. Nositelji vlasti mogu biti raznovrsni (vojska, nacionalističke elite), program može beskonačno varirati (pošto je sama definicija interesa naroda ili nacionalnog dobra po svojoj prirodi sasvim neodređena), ali se kao nužan uvjet pokazuje: a) neovisnost o imperijalizmu (tj. vanjskopolitička nesklonost Zapadu); b) okrenutost snažnoj državnoj kontroli nad ekonomijom; c) nesklonost “formalističkoj” demokraciji. Takav režim trećega puta objektivno se čini sklonim sovjetskom bloku i u biti otvara dugoročna perspektiva razvoja ka socijalizmu.

Na toj se osnovi onda mogu razvijati različite imbecilne teze o hegemonijskom, gangsterskom savezu domaće buržoazije i imperijalista, nerazvijenosti političke svijesti kod potlačenih klasa i potrebi za presijecanjem gordijskog čvora od strane vojske. Otvoreno oligarhijske sklonosti YON-ovskog kruga sve su očitije dolazile do izražaja kako se njihova vizija nacionalno-demokratskih frontova pokazivala iluzornom. Kako su 60-e godine odmicala vojni je vrh sve jasnije pokazivao svoje skretanje u desno. S druge strane nove snage u CHP-u pod Ecevitovim vodstvom stranku su željele profilirati lijevo od centra, ali su sve jasnije težile raskidu savezništva sa voj-

no-oligarhijskim strukturama. Na ljevici su jačale druge opcije, a elitistička, etatistička, lijeva YON-ovska vizija u biti je bila besperspektivna. To naravno nije pokolebalo njene pobornike koji su sa nacionalno-demokratskog fronta svoje nade prebacili na akciju odlučne hunte radikalnih oficira koja bi bila u stanju provesti program ne-kapitalističkog razvoja. Ljevičarska poštena inteligencija skupljena oko YON-a tako je krajem 60-ih sa svojim simpatizerima u vojsci krenula u kovanje zavjera. Temeljito su radili na hunti koja je, kako se čini, 1971. planirala prijeći sa riječi na djela, ali je pravim državnim udarom vojnoga vrha bila zbrisana sa ostalim iluzijama 60-ih.

Kamo sreće da su generali '71. zbrisali jedino tu bagru. No državni udar iz 1971. nije zbrisao jedino balave iluzije o braku kemalizma i socijalizma, već je uništio i pozitivne trendove na ljevici. Najznačajniji, ako ne i jedini, uistinu vrijedan predstavnik ljevice za vrijeme njenog zlatnog doba u Turskoj svakako je Radnička Partija (TIP). Ta je partija svakako zadržala mnoge ideološke i praktično-političke boljke tipične za radikalnu ljevicu, posebno u hladnoratovskom kontekstu. Mnoge političke zablude TIP je dijelio i sa YON-om i sa MDD-om o kojoj će kasnije biti riječi. No zbog onoga u čemu se od njih razlikovala ta stranka zaslužuje status jedinog demokratskog, suvislog i uz to najuspješnijeg socijalističkog aktera u turskoj povijesti. Ako je skretanje kemalističkog režima u lijevo i otvaranje političke slobode iz 60-ih godina pružilo išta korisnog onda je to bila Radnička Partija. Bitna je razlika između TIP-a i drugih radikalnih grupa u tome da je ta stranka uistinu proizašla iz radničkog, sindikalnog pokreta, a ne iz intelektualnih i studentskih krugova. No razlika TIP-a i drugih ljevičarskih frakcija sastoji se i u inteligenciji i obrazovanosti njenog vodstva. Najznačajnija ličnost TIP-a bio je njen teoretičar i predvodnik, pariški đak i obrazovani marksist, Mehmet Ali Aybar. Aybarova ličnost u kontekstu turske ljevice odskače kako po mudrosti i znanju, tako i po dosljednosti i praktičnim vrlinama. To je svakako i razlog zbog kojeg je bila prevelika i za njegovu partiju iz koje je na koncu istupio uslijed neslaganja povodom sovjetske invazije na Čehoslovačku iz 1968. što je bila prigodna najava nesreće koja će za tursku ljevicu i TIP uslijediti od 70-ih godina. No krenimo redom.

Partijski ekonomski program, vizija postepene izgradnje socijalizma kroz povećanje državne kontrole nad proizvodnjom i suverenistička borbe protiv američkog imperijalizma uglavnom se ne razlikuje od vizije koju je prezentirao YON. Krupna razlika između tih grupa dolazi do izražaja u raspravi o političkim sredstvima i ciljevima. Elitističkom, nedemokratskom i oportunističkom zagovaranju nacionalno-demokratskog fronta, Aybarov TIP dosljedno marksistički suprotstavlja viziju *socijalističke revolucije*. Iako zahtjev za socijalističkom revolucijom na prvi pogled može zvučati mnogo radikalnije, a on to donekle i je, radi se o jasnoj demokratskoj alternativi koketiranju ljevice i vojnih, nacionalističkih elita.

Socijalistička revolucija TIP-a polazi od pretpostavke kako socijalizam, pa dakle i demokracija, nije stvar daleke budućnosti, dok kruta realnost zaostale zemlje, sa nezrelim masama u imperijalističkom okružju nužnom čini autoritarna i oligarhijska rješenja. Partija radničke klase svoj politički utjecaj mora zasnivati na eksploatiranim masama i njihovoj demokratskoj mobilizaciji, a ne na zavjerama elita i uzurpacijama vojnih hunti. Bez obzira na to kakve vrijednosti njihova uzurpacija povodila. Radnička partija stoga kritički nastupa i prema državnom udaru iz '60-e godine, uz svu pohvalu ustavu iz '61. godine. Savezništvo radničke klase sa kemalističkim, nacionalističkim opcijama i vojskom u kontekstu borbe protiv američkog imperijalizma uzima se za moguće, ali ono se mora voditi demokratskim sredstvima. Aybarova partija naglašava štetnost uvjerenja da se u sukobu sa imperijalizmom može pobijediti kroz državni udar i prisilu. Stvar je zapravo suprotna i radi se o dugotrajnoj borbi za demokraciju. Zadatak se ljevice i radničke klase sastoji u tome da radi na izgradnji svojih autentičnih i distinktivnih institucija, sa uvjerljivim demokratskim programom. Da svoj utjecaj širi kroz privlačnost svoje vizije u masama, transparentno kroz slobodne i izbore i parlament, a ne u vojarnama.

Koliko je političko mišljenje Mehmeta Aybara bilo napredno najbolje se vidi iz njegovih teza o azijskom načinu proizvodnje koje je razvio inspiriran Althusserovom teorijom. Svojom je revizijom tipičnog marksističkog određivanja prirode otomanskog poretka Aybar pokušao proizvesti uvjerljiviju teorijsku osnovu turske ljevice uz praktično skretanje fokusa sa socijalnih na političke odnose. Konkretno govoreći Aybar je u okvirima marksističke teorije nastojao dokazati kako se u slučaju Otomanskog carstva radilo o azijskom načinu proizvodnje, ekonomskom imenu za ono što se političkim rječnikom naziva orijentalna despotija, a ne feudalnom načinu proizvodnje. Iako se na prvi pogled radi o klasičnom primjeru marksističke skolastike ta je teza polazila od jasne praktične motivacije i imala jasnu namjenu. Ako je naime, sasvim uprošćeno, izrabljivač u starom režimu bila država onda se može govoriti kako je kemalistički etatizam njegov nastavak u novim povijesnim okolnostima. Tadašnja vojno-birokratska, politička klasa u tom smislu može biti na marksističkoj osnovi proglašena klasnim neprijateljem, a ne, kako se obično pretpostavlja, neutralnim igračem podložnim utjecaju različitih klasa. Borba za političku slobodu u Turskoj se stoga ne može razdvajati od klasne borbe. Aybar, doduše, u jednom trenutku zastaje, pa birokratsku klasu određuje kao rascijepljenu na buržoasko krilo pod utjecajem domaćih eksploatatora i imperijalista, i Ataturkovsko krilo koje teži (djelomično konzervativno, djelomično progresivno) neovisnosti države i stoga po vlastitoj reformi i eliminaciji autoritarizma predstavlja potencijalnog saveznika ljevice i eksploatiranih klasa. Osim tog predvidivog ljevičarskog dodatka ona je i u svom boljem djelu prilično problematična jer ne uzima u obzir bitan diskontinuitet između izvorne otoman-

ske, nazovimo to, kombinacije despotije i feudalizma, modernizatorskog apsolutizma (sa ostacima starog sistema) i nacionalističkog režima na sasvim drugačijim političkim osnovama sa kemalističkom oligarhijom kao specifičnim fenomenom. Unatoč takvim problemima pogrešno bi bilo previdjeti koliko je Aybarova teorija i politička praksa TIP-a s kojom se poklapa napredna, posebno u svom vremenu i još važnije uhodanom, predvidivom marksizmu kakav se od mila do nedraga razvlačio po ljevici. Iz takve je pozicije jasno proizlazio zaključak kako je klasno pitanje u turskom slučaju od sekundarne važnosti, dok je prvorazredno pitanje države, tj. političke slobode. To je najdalje što je jedna partija izgrađena na marksističkim osnovama, ali i sa autentičnom vezom sa radničkom klasom uspjela doći. Popularnost partije bila je solidna s obzirom na činjenicu da joj je realno konkurent bio lijevo od centra pozicionirana CHP. Na izborima 1965., prvima na koje je izašla, Radnička Partija Turske dobila je 4% i u skladu sa izrazito reprezentativnim sistemom imala 14 mjesta u parlamentu. To je bila solidna osnova za budući razvoj. Također popriličan šok za režim, ali i umjerenu desnicu na vlasti. Uspjeh je TIP-a dao svoj doprinos radikalizaciji političkog stanja pošto su se iz partijskih krugova vrlo brzo izdvajali radikalnije i demokraciji manje sklone novoljevičarske grupe. Sama se stranka pokazala ispod razine svog predvodnika, što je najjasnije došlo do izražaja pri razlazu između partije i Aybara po pitanju sovjetskog gušenja Praškog proljeća. Ortodoksnija većina Aybara je natjerala na izlazak iz stranke. No ipak i ta prosovjetska, ortodoksnija većina TIP-a ostala je čvrsto na partijskoj liniji socijalističke revolucije kroz demokratske institucije i procedure unatoč pomahnitalim trendovima na radikalnijoj ljevici, mračnim zavjerama YON-ovaca i ambivalentnosti kemalističke ljevice po pitanju suradnje sa vojnom oligarhijom. Državni udar iz 1971. partija je dočekala pozivom na borbu protiv takvog fašističkog čina. Potom je zabranjena, a njeno vodstvo zatvoreno. Time je oligarhija razbila ono malo razboritosti i potencijala što je tih godina bilo prisutno na socijalističkoj ljevici u Turskoj.

Radnička se partija na turskoj političkoj sceni pojavila kao prvi značajan, vidljiv i transparentan politički igrač. Kao takva ona je bila i rasadnik alternativnih ljevičarskih vizija. Ako politika TIP-a ostaje naznaka razboritog političkog razvoja koji se mogao dogoditi radikalnoj ljevici u Turskoj da politički poredak te zemlje nije bio pod skrbništvom oligarhijskih čuvara ustava, onda je velika većina onoga što je proizašlo iz njenog poticaja, i autonomno se razvijalo, bila početna naznaka sasvim suprotnog, neodgovornog, nedemokratskog i kontraproduktivnog djelovanja koje će aktivno doprinijeti stvaranju političkog kaosa i, u skladu sa svojim mogućnostima uz pomoć fašističkih bandi i vojne oligarhije same, prizvati katastrofu koja će nastupiti sa čišćenjem političkog terena iz 1980.

U okrilju članova i simpatizera TIP-a razvila se, a uskoro i osamostali-

la, te partijskom kursu socijalističke revolucije suprotstavila frakcija nacionalno-demokratske revolucije (MDD). Tu se, prosto rečeno, radilo o opasnom političkom kursu koji je preuzeo YON-ovsku viziju, da bi je dodatno radikalizirao marksističko-lenjinističkom ideologijom. Ako je politički kurs TIP-a svog tvorca imao u Aybaru, onda se tvorcem pokreta *nacionalno-demokratske revolucije* može smatrati turski revolucionar, učesnik grčkog građanskog rata Mihri Belli. Politički i intelektualni profili tih dvaju inspiratora i vođa turske ljevice teško da mogu biti različiti. Aybar je bio ugledni pravnik, ali i školovani marksist i požrtvovalni borac za stvar radničke klase zbog koje se nije ni najmanje ustručavao žrtvovati karijeru i privatne interese. Belli je kao komunistički revolucionar i partizan bio možda i požrtvovalniji, ali je njegova motivacija imala žar tipičnog skojevca, dok je njegovo marksističko obrazovanje bili malo iznad razine *kratkog kursa* komunističkih partija. Zbog toga ne treba čuditi da je za razliku od Aybara koji se u obrazovanju svojih političkih teza nastojao inovativno konzultirati sa najsuvremenijim marksistički iskoracima sa zapada (Althusser), Milli u svom teoretiziranju koristio Lenjinovim pamfletima starim više od pola stoljeća. Inspiracija MDD-a bila je Lenjinova knjižica iz prve ruske revolucije (*Dvije taktike socijal-demokracije u demokratskoj revoluciji, 1905.*) u kojoj je definiran stav boljševičke frakcije prema buržoaskim revolucijama u politički i socijalno zaostalim zemljama. Tu se izlaže teorija o strogom razdvajanju buržoaskih i socijalističkih zadataka, ali i aktivnoj potrebi za predvodničkim utjecajem socijaldemokracije u ostvarenju prvih kroz demokratsku diktaturu radništva i seljaštva. Spomenimo najprije kako je Oktobarska revolucija (možda i na žalost) pokrenuta sa sasvim suprotnom teorijskom legitimacijom (u biti prema teoriji permanentne revolucije koju je zagovarao Trocki, a Lenjin u vrijeme kursa iz *Dviju taktika...* grdio na pasja kola) pa je stoga ranija, umjerenija boljševička teorija o *dvije faze* sasvim diskreditirana, ili barem vrlo upitna, upravo sa dosljednog komunističkog stanovišta. To zanemarimo. Potom spomenimo kako je glavno pitanje tog konkretnog, programskog teksta podložnog promjeni (ne čisto teorijskog napisa) bilo pitanje o zadacima jake socijaldemokratske partije kao ogranka još moćnije internacionalne partije radničke klase, a ne pitanje o zadacima radikalnih, beznačajnih komunističkih sekti. Zanemarimo i to. Recimo da ti očiti, vrlo konkretni problemi inspiracije Lenjinovim tezama iz 1905. ne postoje. I dalje ostaje činjenica da se radi o tezama starim pedesetak godina. Valjda se nešto novo i značajno dogodilo u teoriji kroz tih pola stoljeća, kao što je povijesni razvoj u tom periodu stvorio okolnosti koje traže nova teorijska objašnjenja. Hvaljeni Aybar, iako i sam marksistički limitiran, u svom je radu ipak pokušao biti u toku sa teorijskim trendovima i povijesnim potrebama. Mihri Belli tipičan je primjer sumanuto ideologiziranog marksista-lenjinista koji i onda kad odstupa od dogme lojalno slijedi njene utemeljujuće predrasude, kreativno ih prilagođavajući unaprijed definiranoj, zatvorenoj viziji političkog realiteta koja je zapravo određena tim predrasudama.

Smisao apstraktne kritike zatvorene ideologiziranosti za koju smo prozvali MDD najbolje će do izražaja doći kroz skiciranje njene praktično-političke pozicije iz koje je u najvećoj mjeri proizašla sva radikalna ljevica 70-ih uključujući i PKK. Teze o nacionalno-demokratskoj revoluciji izvedene iz marksističko-lenjinističkog, maoističkog kanona, gotovo su se u potpunosti poklapale sa otvoreno *nekomunističkim* kursom YON-a. Pretpostavlja se kako Turskoj predstoji borba sa imperijalizmom i domaćom reakcijom, ostacima starog režima. U toj borbi komunisti si ne trebaju postavljati socijalističke ciljeve već trebaju težiti nacionalnom suverenitetu, ekonomskom razvoju pod državnom paskom u savezu sa širokim frontom stvarnih nacionalista, najrazličitijih klasa sjedinjenih u borbi protiv imperijalizma, zaostalosti i domaće kompradorske buržoazije. I dok je sličan, pogrešan, antiimperijalistički kurs (na čiju ćemo se osnovu kasnije osvrnuti) uglavnom slijedio i TIP, ključna se razlika opet pojavila u odnosu prema kemalističkoj, vojnoj oligarhiji. U odnosu prema demokraciji i politici uopće. Razlika u odnosu na TIP tu je očita i sastoji su u odbijanju dosljednog demokratskog kursa kao nerealnog zbog nezrelosti, zaostalosti turskih masa, ali i nesalomljive ideološke hegemonije vladajuće klase. Progresivne se snage stoga moraju skupiti oko ostvarenja ciljeva nacionalno-demokratske revolucije, što znači i populističko usvajanje narodnih interesa koji mogu i biti u neskladu sa socijalističkim ciljevima, ali i korištenje političke pomoći poštenih, uistinu patriotskih nacionalističkih elita i vojske čija diktatura može biti u interesu naše stvari.

Razlika između YON-a i MDD-a u tom je smislu sitna, ali značajna. YON-ovski kurs je u biti mnogo konzervativniji, te predstavlja alternativu marksističko-lenjinističkom radikalizmu. Tu se polazi od pretpostavke kako u situaciji u kojoj mase nisu dovoljno zrele za demokraciju i socijalizam, a u nacionalnom je interesu borba protiv imperijalizma, ekonomski suverenizam i etatizam, treći put i nekapitalistički razvoj postaju mogući. Klasna borba može i mora biti zamijenjena zajedničkim, nacionalnim blokom i političkim jedinstvom, a prosvijećene ljevičarske elite uz podršku vojno-birokratskih, državotvornih struktura mogu biti nositelji politike na dobro cjeline. Značenje socijalizma i u biti sve radikalne marksističke teze u tom smislu treba redefinirati i zamijeniti sa jednom mnogo konzervativnijom ideologijom koja, kao što smo naglasili, zapravo u potpunosti odgovara hladnoratovskim interesima i općenito političkom kursu poststaljinističkog, konzervativnog SSSR-a. TIP-ovski kurs socijalističke revolucije bi, primjerice, bio srednji, autentično marksistički kurs sličan euro-komunizmu. Pozicija MDD bila bi pak radikalna pozicija u duhu starog marksizma-lenjinizma, maoizma i nove ljevice. Nacionalno-demokratska revolucija stoga ne znači kapitulaciju klasne borbe i komunizma pred trećim putem nacionalističkog etatizma sa socijalističkim sadržajem. Upravo suprotno: radikalni, socijalistički program nastoji se održati kao i klasna borba, a koalicija

sa vojskom, buržoaskim nacionalistima u široj je povijesnoj i političkoj perspektivi prije instrumentalna, negoli supstancijalna. Nacionalno-demokratska revolucija ne znači izmirenje klasnih suprotnosti već vodeći položaj socijalističkih snaga u borbi za nacionalno oslobođenje protiv imperijalizma i tzv. demokratsku revoluciju protiv ostataka starog, feudalnog režima. Radikalna socijalistička avangarda stoga mora raditi na izgradnji svog samostalnog političkog pokreta i ne može biti uska elita koja nastoji u kemalističke elite i vojsku unijeti lijeve ideje. No ona taj pokret ne treba graditi kao političku opciju u okviru demokratskih institucija, na osnovu interesa radničke klase i socijalizma, već mimo i protiv predstavničko-demokratskih institucija, uz prilagođavanje zahtjevima potlačenih masa i ciljem rušenja ideološke hegemonije vladajuće klase. I bez ulaženja u iscrpniju analizu sasvim je razvidno kako je program MDD oblikovan u skladu sa najprivlačnijim trendovima nove radikalne ljevice koja je globalno bila u ekspanziji 60-ih godina. Na mjesto starog, dosljedno marksističkog fokusa na kritiku eksploatacije, materijalne interese radničke klase, specifično socijalistički sadržaj i borbu za demokraciju, postavljeni su borba za potlačene uopće, antihegemonističke tlapnje i utopistički ideali, uz ekstremistička, vaninstitucionalna, antidemokratska politička sredstva kao što su hajdučija i terorizam. Time se pokazalo kako turska ljevica može čak i gore od skandaloznog YON-ovskog kursa. Naivne iluzije o lobiranju za nastavak skretanja kemalizma u lijevo i unošenje socijalističkih ideja u kasarne imali su neku, sasvim mizernu šansu za uspjeh. Uspostava socijalistički indoktrinirane vojne vlasti bila je tanka, ali moguća opcija pošto je tih godina u okolini došlo do inflacije takvih režima. Osim toga, YON-ovska etatistička i elitistička pozicija barem nije mogla proizvesti ljevičarski ekstremizam i poticati politički kaos kao što je to bio slučaj sa pokretom MDD.

Politička naivnost, nezrelost i štetnost savezništva političke ljevice i vojske bila je sasvim očita i prije, ali se na očit način potvrdila kroz tragične posljedice ljevičarskog igranja na vojnu kartu. Kako YON, tako i MDD, kretali su od pretpostavke kako mase, što zbog istinske zaostalosti što zbog buržoaske hegemonije, nisu sklone socijalističkim vrijednostima i kao takve ne mogu predstavljati progresivan politički faktor, dok je sa vojskom, barem potencijalno, stvar drugačija. Politički subjektivitet stoga su realno prebacivali sa naroda ili klase na usku intelektualnu i vojnu elitu. Njihovi politički sadržaji u tim su krugovima, pretpostavljalo se, bili mnogo više prijemčivi. S tim se teško ne složiti. Problem je u tome što prijemčivije ne znači i prijemčivo, a radikalni sadržaji tek su trebali biti prodani vojnim i birokratskim elitama. Politička propaganda stoga se treba ciljano usmjeravati tamo gdje se stvarna politika i odvija, gdje postoje kakvi takvi izgledi za uspjeh. Znači prema kasarnama. Problematičnim se, u biti komičnim, pokazuje činjenica da su te superiorne, socijalističke ideje pri promidžbi u vojsci (barem u turskom slučaju) pokazale jednaku neuvjerljivost, jad i bijedu, kao i u slučaju promidžbe u masama.

One su ostvarile određeni utjecaj, no u borbi sa kemalističko-buržoaskim idejama i vojničkim zdravim razumom bile sasvim poražene. Radikalizacija i skretanje vojske u lijevo pokazalo se sasvim iluzornim. No prava se šteta ljevičarskih iluzija tek tada počela pokazivati. Upravo zbog pokušaja indoktrinacije, sa neupitno antidemokratskim namjerama, razboriti vojnik morao se pretvarati, suprotno očekivanjima, u radikalnog protivnika socijalizma. Lobiranje i propagandu YON-a ili MDD-a vojna oligarhija i kadrovi s razlogom su morali uzimati kao ozbiljnu prijetnju političkom poretku. U sumanutim naletima sasvim transparentnog zavjereništva radikalna ljevica se otvoreno kandidira za političkog neprijatelja broj jedan. Zbog njene će gluposti posljedično nastradati autentično demokratska ljevica, ali i neovisne političke institucije općenito. Zbog toga se može reći da je upravo radikalna ljevičarska politika na više razina podupirala i legitimirala vojno-oligarhijski režim. Ona ga najprije legitimira u pozitivnom smislu pošto je prihvatila legitimnost političkog skrbništva odnosno diskurs o nezrelosti za demokraciju. Ta je antidemokratska svijest možda i jedina stvar koju je trajno uspjela unijeti u vojsku (pošto je u izvornom, buržoaskom kemalizmu bilo jako malo poticaja na trajno političko skrbništvo). S druge strane svojim radikalizmom, uz izraženo neprijateljstvo prema liberal-demokratskim institucijama, poticanjem političke nestabilnosti, pa čak i kaosa, oligarhijskom režimu omogućuje pojavljivanje u obliku čuvara reda i ustava. Stoga se sumanuto radikalno ljevičarenje 60-ih godina mora smatrati jednim od najvažnijih razloga održanja vojno-oligarhijskog režima. Pri tome je izuzetno važno imati na umu kako su upravo naivni politički realizam i oportunistički ekstremizam i antidemokratskog karaktera radikalne ljevice 60-ih.

S druge strane, kako je utjecaj na vojsku i elite bio isključen, MDD je realno mogla računati jedino na utjecaj među studentskom populacijom, omladinom općenito i lijevim intelektualcima. Utjecaj marksističko-lenjinističkih teza MDD-a u tim je krugovima uistinu bio velik. Politika nacionalno-demokratske revolucije u početku se nastojala nametnuti Radničkoj Partiji, ali je u toj borbi bila glatko poražena. To naravno nije moglo diskreditirati njenu atraktivnost u okvirima novoljevičarskih trendova, kod radikalne balavurdije po kampusima. Najveći problem je ležao u tome što je ta balavurdija bila izrazito politički angažirana i predstavljala jezgro budućeg razvoja ljevice u Turskoj. Aybarova Radnička Partija ovisila je o razvoju demokratskih institucija, stranačkog sustava i slobode javnog djelovanja. U okolnostima radikalizacije vaninstitucionalne borbe, skretanja režima u desno i suspenzije političkih sloboda njen je kurs morao sve više gubiti na privlačnosti. S druge strane radikalizacija je savršeno odgovarala raznolikom, ultra-lijevom izvođenju na osnovu prilagodljive ideologije nacionalno-demokratske revolucije. Iz njezinih osnovnih teza već su se krajem 60-ih počele stvarati mnogobrojne frakcije, svaka sa svojim preciznim, sektaškim osobitostima u koje je za našu svrhu nepotrebno pre-

ciznije ulaziti. Nova ljevica je u Turskoj kao i drugdje bila rascjepkana i eklektična, ali je u bitnim pitanjima lojalnosti pokretu i sumanutim ideološkim predrasudama uglavnom dosljedna. Što će reći: bila je dovoljno jedinstvena da stvara nered, ali ne i da se uzdigne do značajnijeg političkog utjecaja – što bi je možda i natjeralo da se uozbilji. Kako je vrijeme prolazilo nova ljevica proizašla iz MDD kursa u biti je bila sve više autistična i ponesena revolucionarnim duhom vremena. Njen najveći podvig bio je frontalni napad radikalnih studenata na američku 6. flotu 1968. godine. Što će reći – balavo teroriziranje američkih mornara kao odlučni udar u srce imperijalizma. Radnička Partija pokušavala je smiriti takve ludorije, ali je kao i drugdje u žaru opjevane '68. svaka politička razboritost bila sasvim isključena. Jedina razlika između turskih i, recimo, francuskih šezdesetmaša sastoji se u tome da su se jednima kroz par godina ohladile glave, a drugima još više usijale. Prije svega zbog nesretnog udara oligarhijskih skrbnika nad ustavnim poretkom iz 1971. U tom se smislu pokazalo kako su vojna diktatura i ekstremističko ljevičarenje neprijatelji koji si najbolje odgovaraju. Žrtva je, da ponovimo još jednom, bio normalan razvoj političkog sustava, demokracija i, uostalom, jačanje utjecaja uistinu progresivne i uvjerljive ljevice.

O užasnom desetljeću koje je uslijedilo, 70-im godinama, već je bilo riječi u općem osvrtu na povijesne probleme turske demokracije. Bilo je to vrijeme oligarhijskog udara na ljevicu, ali i reakcije od strane desničarskih bandi koje su igranje klasnog rata i revolucije na ulicama učinile još zabavnijim. Sasvim je nepotrebno ulaziti u preciziranje ideoloških i praktično-političkih pozicija različitih ljevičarskih sektu i frakcija. Šezdesete godine bile su vrijeme rađanja i ideološkog profiliranja osnovnih struja na turskoj ljevici. Sedamdesetih se pobjednički kurs, onaj zasnovan na pretpostavkama MDD-a, samo razgranao i zaokupio igranjem građanskog rata. Pri tome je možda jedino potrebno iznijeti na koji je način teorija čija je startna pozicija bio progresivni potencijal vojne diktature, objasnila vojni udar na ljevicu. Treba li uopće i reći: radilo se o fašističkom udaru buržoaskog krila vojske koje je u paktu sa imperijalistima, uz pomoć CIA-e izvršilo udar na slobodu, demokraciju i njihove ljevičarske promotore/zaštitnike. Stara se borba protiv imperijalizma i domaćih kapitalističkih izdajnika mora nastaviti u novim okolnostima. Kako se pokazalo da koalicija sa vojskom i birokracijom nije moguća, na dnevni red dolazi otvoreni rat s režimom. Službena ljevica, sindikati i CHP pokušali su stvari smiriti, vratiti u okvire institucija, ali se tako što pokazalo praktički nemoguće. Različite radikalne frakcije različito su definirale svoju ideologiju, ciljeve i strategiju, ali je nezaustavljiva spirala užasa bila pokrenuta. Politički kaos kulminirao je u terorom zavedenom redu iz 1980. i radikalnim čišćenjem političkog terena sa još odlučnijim udarom na ljevicu. Jedina značajna frakcija marksističko-lenjinističke ljevice koja je u takvim okolnostima pronašla način za nastavak borbe, kroz gerilski rat i borbu za nacionalno oslobođenje Kurda, bila je Radnička Partija Kurdistan (PKK) pod vodstvom Abdullaha Ocalana.

No, prije negoli se iscrpnije uhvatimo u koštac sa kurdskim pitanjem i PKK-om (kako u povijesnoj tako i u aktualnoj situaciji) par je riječi potrebno reći o imperijalizmu. Iz dosadašnjeg izlaganja problema turske ljevice vidjeli smo kako su se različite lijeve frakcije radikalno razlikovale u političkim pitanjima, ali su ostale slične u svojoj kritici kapitalizma. Osnova te kritike bila je teorija imperijalizma i zavisnosti kapitalističke periferije. Iako je za našu svrhu mnogo važnije bilo osvijestiti političke razlike, pogrešno bi bilo sasvim zanemariti antiimperijalističku osnovu turske ljevice kao jedan od važnijih razloga njenih političkih i revolucionarnih zabluda. Posebno zbog postojane privlačnosti antiimperijalističke ideologije i u našem vremenu. Ta opasna strana stare ljevičarske ideologije, kako vidimo u slučaju najaktualnijih zbivanja na Bliskom Istoku, i danas služi kao ključ za osmišljavanje događanja na terenu i vodič pri političkom svrstavanju. Tipična teorija imperijalizma, u biti je izvedena u skladu sa marksističko-lenjinističkom ideologijom iz Lenjinovih teza o imperijalizmu kao najvišem stadiju kapitalizma. U tom se diskursu uglavnom naglašava planska dominacija visokorazvijenih ekonomija kapitalističkog centra nad širokim, podrazvijenim prostorima periferije. U interesu razvijenih kapitalističkih sila nipošto nije ravnomjeran razvoj i pridruživanje zemalja periferije krugu visokorazvijenih zemalja jer bi time nestale okolnosti ultraeksploatacije na osnovu različite razine razvoja. Nerazvijene ekonomije nužno se nalaze u ovisnoj poziciji pošto zbog nerazvijenosti domaćih proizvodnih snaga moraju u besćenje prodavati ono čega imaju u izobilju (a to su prirodni resurs i radna snaga), kako bi mogli kupiti neophodne strane robe koje ne mogu proizvesti. Razvoj proizvodnih snaga na periferiji je ograničen samom logikom slobodnog tržišta koje domaću proizvodnju čini nekonkurentnom, ali i direktnom intervencijom stranih, moćnijih sila koje ništa ne prepuštaju slučaju – bilo direktnom kontrolom kao u kolonijalnom razdoblju, bilo kroz utjecaj na formalno slobodne države u postkolonijalnom razdoblju – i aktivno osiguravaju održanje svojih privilegija. Interes imperijalističkih sila, stranog kapitala proglašava se jedinstvenim sa interesom tradicionalnih političkih elita i izdajničke, kompradorske buržoazije koji se sebično okorištavaju cijelom poganom rabotom, na štetu ekonomskog razvoja i nacionalnog interesa zemlje. Nacionalni pak interes i ekonomska suverenost nužno se poklapa sa interesima potlačenog naroda sa gaćama na štapu. Put borbe protiv imperijalizma stoga je put političke i ekonomske neovisnosti od kapitalističkog svijeta, suverenosti i protekcionizma kojim se stvaraju uvjeti za zaštićen razvoj domaće ekonomije na način na koji su se prethodno razvijale druge kapitalističke ekonomije, ali i izraženu državnu intervenciju i vodstvo koje je planiranjem u stanju kompenzirati manjak sredstava za inicijalno pokretanje ekonomije.

Teorijom imperijalizma kritika kapitalizma se premješta sa problema nor-

malne eksploatacije i unutarnjih kontradikcija razvijenog kapitalističkog društva na kritiku međunacionalnih ekonomskih nejednakosti i eksploatacije zemalja periferije. Ona se kao teorija ovisnosti održala i nakon propasti ostalih ljevičarskih iluzija iz 20. stoljeća. Na rasturanju te pogubne, u svojoj suštini konzervativne i ideološke iluzije potrebno je neprestano raditi u teoriji i praksi. Obuhvatniju kritiku teorije imperijalizma i zavisnosti ostaviti ćemo ipak za drugu prigodu. Ovdje ćemo tek osvrnuti na neke izvorne probleme s kojima se ta popularna teorija suočava ukoliko je usporedimo sa jednim od najznačajnijih izvora inspiracije, Lenjinovim *Imperijalizmom kao najvišem stadiju kapitalizma*. Uobičajena ideološka prerada Lenjinovih teza *ekonomsku neovisnost, suverenost neke nerazvijene zemlje* postavlja kao *temeljni uvjet njenog razvoja* i podizanja na razinu razvijenih zemalja. To u zaoštrenim varijantama, kakve se uglavnom koriste od radikalne ljevice, uglavnom znači i neovisnost od stranog kapitala, ali i suvremenih ekonomskih kretanja koja bi mogla omesti prirodan i zaštićen razvoj nacionalne ekonomije. Što znači: *faktična odvojenost od suvremenog ekonomskog saobraćaja i šire baze za razvoj proizvodnosti postavlja se kao uvjet za razvoj proizvodnosti(!)* Tu se već u startu pokazuje prilično čudna logika radikalno lijevih teza o borbi protiv navodnog *imperijalizma*. Mnogo promišljenija i dosljednije marksistička pozicija od koje polazi Lenjin upravo je suprotna. Veličanje ekonomskog suverenizma i zaštićenog prava na razvoj neovisan od suvremenih proizvodnih trendova Lenjin bi bez zadržke (recimo i: s punim pravom) osudio kao tipičan *sitnoburžoaski radikalizam*. Polazište i suština Lenjinove kritike imperijalizma bio je (barem je to on vidio tako) monopolistički kapitalizam kao unutrašnja, nužna faza kapitalističkog razvoja. Površne ekonomske i vanjskopolitičke manifestacije posljedice su tog nužnog historijskog i materijalnog trenda i same su po sebi od sekundarnog značaja. Imperijalistička veza centra i periferije tu nije nasilan, vanekonomske čin ili rezultat nekakve zloupotrebe različitih stupnjeva industrijskog razvoja. Posebno ne spontani rezultat primjene slobodne trgovine na nejednako jake nacionalne ekonomije. To su sa marksističkog stanovišta sasvim deplasirane stvari. Slobodna trgovina sa razvojem monopolnog kapitalizma faktički nestaje, a upravo to je distinktivna karakteristika imperijalizma. Dalje: imperijalistička eksploatacija nije nekakva pljačka jačega koji se, eto, izživljava nad slabijim (po kojoj bi se imperijalizam otkrivao kao u svojoj biti politički fenomen koji spada u istu kategoriju sa praksom Džingis Kana). To bi bila posebno ahistorična, apstraktna predrasuda koju bi Lenjin (opet: s razlogom) s zgražanjem odbijao.

Vizija imperijalizma kao političke zloupotrebe različitih razina industrijskog razvoja bila bi nekakva sredina između tih dvaju krajnosti (imperijalizma kao čisto ekonomskog i čisto političkog fenomena) i stoga mnogo neodređenija, ali svakako jednako besmislena sa marksističkog, ili barem boljševičkog stanovišta. Jer: imperijalističke zemlje tu ne koriste svoju ekonomsku moć kako bi konzervativno

nastojale održati svoje privilegije i obratno, istovremeno koristeći svoju političku moć kako bi konzervirale odnos nejednake razine ekonomske razvijenosti. To bi, bez ikakve dvojbe, upravo značilo da je imperijalizam *prvenstveno politički fenomen ili projekt*; jedan konzervativni oblik očuvanja privilegiranih interesa koji po svojoj volji uspješno modelira društveno-ekonomski život i historijski razvoj. Svatko tko zna išta o historijskom materijalizmu i Lenjinu zna kako su njegove pretpostavke bile sasvim drugačije. Imperijalizam je tu shvaćen kao izraz unutarnje nužnosti razvoja kapitalizma, tj. faza u kojoj je kapital koncentriran i diferenciran u obliku financijskog kapitala, a ekonomija integrirana ne više posredstvom tržišnog općenja neovisnih aktera, već je organski povezana uslijed funkcionalne nerazdvojnosti. Ta se konkretna povijesna ekonomska istina u kapitalističkim okvirima manifestira kroz pojave osamostaljenog financijskog kapitala s jedne, industrijskog monopola s druge, te njihove nužne veze sa državom sa treće strane. Koncentracija financijskog kapitala rezultira nužnom potrebom za prostorom njegovog najučinkovitijeg opredmećenja, iz čega proizlazi potreba za i izvozom kapitala na periferiju gdje su mogućnosti veće. Ta periferija onda, jasno, biva viđena kao podređena i zavisna, kao što monopolni, imperijalistički kapital može imati interesa za održavanje ekonomske nerazvijenosti periferije. No to je zapravo od manje važnosti. Ono što je u cijeloj priči ključno je *širenje organske veze između centra i periferije – veza koja više nije veza trgovine ili vanjskog općenja dvaju posebnih nacionalnih ekonomija, već unutarnja veza jedinstvenog sustava*. Jedino zbog toga marksistička analiza može prebaciti težište na eksploataciju periferije, uz otvaranje mogućnosti svjetskog revolucionarnog pokreta kao političkog pokreta kreće izvan razvijenog kapitalističkog centra. Pretpostavka (pogrešna ili točna) boljševičke teorije imperijalizma neizbježno je vizija integriranog sistema, tj. *nužne tendencije* ka integraciji koja je neizbježna i (s druge strane) iracionalnih političkih i ekonomskih (u smislu zakonitosti i logike kapitalističke ekonomije) prepreka toj integraciji koja je već tu, prisutna, u svom perverznom, nedovoljno osviještenom i transparentnom obliku.

Postaviti stvar na osnove nejednake razvijenosti posebnih nacionalnih ekonomija, ujednačenje razvoja i slično svakako je dopušteno. To je jedna zdravorazumska vizija dobro poznata od pamtivijeka koja ne potrebuje nikakvu radikalnu i posebno inovativnu teoriju. Ono što je, pak, teorijski nelegitimno, a može imati kobne praktične posljedice, definiranje je imperijalizma na taj prost i zdravorazumski način uz zadržavanje radikalnih zaključaka i političke sadržine marksističke teorije imperijalizma kakvu je primjerice pokušao izraditi Lenjin. A upravo je to sa tom teorijom radila, i još uvijek radi, radikalna ljevica.

XI. Kurdsko pitanje

Prethodnim obimnim izlaganjem o tegobnom putu turske demokracije i još goroj sudbini ljevice u toj zemlji izgradili smo dostatan okvir za razgovor o kurdskom pitanju. Krenuli smo od mogućih, sa zdravorazumskog stanovišta uvjerljivih, predrasuda o vjekovnoj borbi kurdske naroda za slobodu protiv turskog okupatora. Te smo predrasude obezvrijedili otkrivanjem političke kompleksnosti, dinamičnosti navodnog okupatora, kao i navodne žrtve. Opširno smo se pozabavili problemima starog carstva suočenog sa izazovima modernizacije, a posebno turske državnosti i stvaranja funkcionalnog političkog poretka. Pri tome smo se u prigodnim trenucima spominjali kurdske problema i obilježavali neke od značajnih točaka njegova razvoja. Time smo obavili više od pola posla. Točke koje smo obilježili još je samo potrebno spojiti i uvjerljivo interpretirati. Po obavljanju tog zadatka moći ćemo se vratiti početnom problemu ocjene aktualne borbe Kurda za slobodu u okvirima građanskog rata u Siriji te općenito ključnih političkih problema Bliskog Istoka.

Otomansko se carstvo mučilo sa mnogobrojnim unutarnjim neprijateljima. Najžešći od tih neprijatelja bili su mali kršćanski narodi zapaljeni žarom narodnog oslobođenja, ali i sukobom civilizacija, povijesnom osvetom i sličnim ludostima. Ishod tog sukoba uglavnom je bilo kasapljenje carstva. Takav je razvoj otvorao mogućnost žestoke, paranoidne reakcije od strane turskog nacionalizma koji se vremenom, u početku ne sasvim transparentno, i sam počeo obrazovati. U jeku Prvog svjetskog rata mladoturski režim, o čijim je bijednim političkim kvalitetama bilo riječi, tako je krenuo u konačno rješenje armenskog pitanja. Armenski je narod osim grijeha svoje eventualne nelojalnosti u krvi platio i nelojalnost ostalih, zapadnih kršćana. Genocidna politika i teror nikada se nisu pokazali kao posebno učinkovita sredstva pa ne začuđuje što je mladoturska vladavina uskoro nestala zajedno sa carstvom. Nova je turska država stvorena na čvrstom temelju sa mnogo mudrijim kemalističkim vodstvom. Strane sile i pomahnitali Grci su poraženi, Turska si je država postavila granice, a drastično smanjivanje broja kršćanskih podanika uz stvaranje sekularnog režima jednom je za vazda riješilo unutarnje političke prijetnje po toj osnovi. Nova ideologija koja je na mjesto islama i zajedničkih institucija kao veziva političke zajednice postavila nacionalnu homogenost i tvrdo sekularistički republikanizam stvarala je, ipak, nove unutrašnje neprijatelje. Kada kažemo stvarala to znači: stvarala realno, izazivala zbiljsku političku reakciju i neprijateljstva, ali i, što je čak i češće bio slučaj, stvarala fiktivno, neprijateljima proglašavala najrazličitije političke fenomene koji sami po sebi nisu bili opasnost za zajednicu. Novim, kemalističkim nacionalizmom realno i propagandno proizvedeni unutrašnji neprijatelji republike bili su reakcionarni islamizam i kurds-

ki separatizam. Bauk tih neprijatelja do današnjeg dana kruži turskom republikom, uz neupitne naznake konačnog popravljivanja stanja sa vladavinom AKP-a.

Unutarnja opasnost reakcionarnog islama i kurdskog separatizma u samom je početku bila praktički nerazdvojna. Ne samo u očima kemalističke ideologije, već i u zbilji. Jedina značajna pobuna protiv ukidanja kalifata i proglašenja republike pokrenuli su Kurdi pod vodstvom Šeika Saida. Ta je pobuna poslužila kao zgodan povod za uvođenje izvanrednog stanja i nametanja radikalnih kemalističkih reformi uz suzbijanje umjerene, liberalne desnice u okvirima državotvornog pokreta. U prvih desetak godina izgradnje republike i nametanja radikalnog sekularističkog programa bilo je zanemarivo malo opipljivog otpora takvom kursu (unatoč tome što je nasilno išao protiv narodne volje; iz razloga koje smo već opširno opisali). Jedino su Kurdi, i nakon gušenja pobune iz 1925. ustajali u nekoliko navrata. U literaturi se obično postavlja razumljivo pitanje koliko se rano kurdsko neprijateljstvo prema republici može smatrati izrazom reakcionarnog islamizma vjernog starom režimu, a koliko modernog kurdskog nacionalizma. U takve se bespredmetne rasprave nemamo razloga upuštati. Sve bitno tu je prilično neupitno. Rani je kurdski bunt imao i jednu i drugu komponentu, a njihovo naknadno, analitičko razdvajanje tipično je²² rasturanje specifičnog povijesnog i političkog fenomena. Znanstvenačko razdvajanje nacionalističke i islamističke reakcionarne komponente u ranim kurdskim pobunama može se usporediti sa svinjskim kasapljenjem. Polazi se od žive životinje, a rezultat su dvije svinjske polovice. Cijelim se poduhvatom ne čini odlučan korak ka dubljem razumijevanju izvornog fenomena, već se stvaraju dva nova. Kada smo već kod svinja možda bi prigodno bilo navesti i primjer našeg bana Jelačića. Koliko je, recimo, spoznajno i politički korisna rasprava o tome je li austrijski, koji je po Evropi gušio buržoaske revolucije, bilo monarhistički reakcionar ili pak hrvatski nacionalist? To je pitanje naravno sasvim bespredmetno. On je djelomično bio i jedno i drugo, pa je time bio i nešto treće. Jedan korak ka boljem razumijevanju specifičnosti te treće pozicije spoznajno je beskrajno korisniji od tisuća ispraznih stranica koje redukcionistički jedan živi fenomen cijepaju, a ono što su dobili nastoje objasniti jedno pomoću drugoga. Kako bi rekao Davor Rodin *jednu nepoznanicu objašnjavaju drugom nepoznanicom*.

No manimo se ipak metodoloških rasprava i vratimo na Kurde. Ono što je neupitno, a tiče se početka njihove borbe protiv turskog nacionalizma, je kašnjenje u stvaranju vlastitog. Spomenuti Jelačić i Južni Slaveni iz Habsburške monarhije, prije svega Hrvati, bolji su primjer za usporedbu sa Kurdima negoli Južni Slaveni sa zapada Otomanskog carstva (Srbi, Bugari i drugi). Srpska nacija je također zakašnjela u širem povijesnom kontekstu, ali se u okvirima Otomanskog carstva

22 sa spoznajnog stanovišta pogubno, a praktičnog beskorisno

može pojaviti kao avangarda. U isto vrijeme, sredinom 19. stoljeća južni Slaveni na istočnim granicama zapadnog, habsburškog carstva, sa nacionalnim osvještavanjem kasne u svakom, kako apsolutnom tako i relativnom smislu. Zbog toga se hrvatski nacionalizam, za razliku od srpskog, u svojoj najliberalnijoj, najčišćoj buržoaskoj varijanti (starčevićanstvo) utemeljuje pozivom na stare pravice, državno pravo hrvatskog naroda iz feudalnog i imperijalnog poretka, a hrvatski generali političku posebnost brane reakcionarnim razbijanjem građanskih revolucija protiv starog režima. U našim se zemljama ta bizarna politička situacija, u kojoj se otkrivaju političke kontradikcije zakašnjelih nacija, odvijala sredinom 19. stoljeća. Kurdski je narod donekle bio u sličnoj situaciji, ali više od pola stoljeća kasnije. Već je iz toga moguće naslutiti u kakvim se problemima nalazio. Jer ako više od pola stoljeća kasniš za Hrvatima onda si stvarno zapao u duboka govna. Mi smo se iz naših do nedavno vadili, a Kurdima eto još predstoji vađenje. Ako bi nastavili sa zgodnom povijesnom usporedbom hrvatskog i kurdskog pitanja morali bi naglasiti kako je konkretan povijesni razvoj Kurdima donio i mnogo veće probleme. Zajednička jugoslavenska država koja je ovdje nastala na zgarištu carstva očuvala je i priznala hrvatsku političku posebnost. Štoviše: i prva i druga Jugoslavija iz različitih su razloga težnju hrvatskog naroda za nacionalnim oslobođenjem držali sukonstitutivnom, ravnopravnom posebnim težnjama drugih jugoslavenskih naroda. Zajednička država koja je stvorena upravo nije bila Velika Srbija, a to je i bio jedan od njenih najvećih problema (alternativna velikosrpska opcija našu bi pak situaciju učinila sličnu turskoj, pa u tom smislu još i gorom). Kurdi su se po nestanku carstva i, još gore, ukidanju kalifata kao simbola religijsko-političkog povezivanja po kojem je ravnopravnost etnički različitih Turaka i Kurda bila zajamčena, odjednom našli u katastrofalnoj situaciji. Ili su morali pristati na potpunu asimilaciju i turkifikaciju, ili su morali lojalno prihvatiti ukidanje političke posebnosti uz nadu u postepenu liberalizaciju turskog nacionalizma i osiguranje kakvog takvog prava na kulturnu posebnost i jezik. I jedna i druga opcija značila je kapitulaciju bez ispaljenog metka. Pobune iz 20-ih i 30-ih bile su u biti metak ispaljen u prazno, za održanje starih političkih prava. Bez daljnje prirodne reakcija najveće etničke skupine ugrožene od strane agresivnog, isključivog turskog nacionalizma i kemalističke ideologije. Kurdsko pokoravanje i asimilacija u startu nisu otežani samo kemalističkim ekstremizmom, ukidanjem kalifata, već i dogovorom iz Lausanne po kojem je kurdski narod postao rascjepkan granicama nekolicine novih država. Može se spekulirati o tome je li kemalistički režim za cijepanje kurdskog naroda bio ciljano zainteresiran ili je to bila posljedica državničkog ograničavanja turskih pretenzija na Bliskom istoku i volje velikih sila. Neupitno je kako se takvim razvojem situacije nova turska država još jasnije proglasila kurdskim neprijateljem. Kurdske pobune iz ranog republikanskog vremena stoga su sasvim razumljive, kao što je sasvim razumljiv i njihov reakcionarni, konzervativni karakter i izostanak jasne nacionalističke

ideologije i mobilizacije. U povijesnoj se perspektive te pobune, prosto govoreći, mogu smatrati očajničkim pokušajima. Takvo što bilo je sasvim jasno obrazovanim kurdskim elitama i većini naroda, te je uz pobune i neovisno od njih, politički *mainstream* vrlo rano odabrao lojalnost državi uz održanje nade u buduću liberalizaciju i priznavanje kulturno-identitetske posebnosti od strane republike. Time je kurdsko pitanje stavljeno na pauzu slijedećih tridesetak godina, do ponovnog otvaranja 60-ih kada se počinje obrazovati kurdski nacionalizam u punom smislu te riječi. Tada u bliskom savezu sa onom nesretnom ljevicom o kojoj smo govorili.

Kemalistička ideologija od samog je početka kurdske bune poistovjećivala sa socijalnom i kulturnom zaostalošću jugoistočnih krajeva, neprijateljskom reakcijom islamističkih ostataka staroga režima. U vrijeme tragikomičnog incidenta u Menemenu, na obali Egejskog mora, Ismet Inonu izrazio je razočaranje zbog toga što reakcija podiže glavu i u civiliziranim dijelovima zemlje, a ne na samo na barbarском, kurdskom istoku gdje se tako nešto može i očekivati. O ideološkom karakteru i funkciji bauka reakcionarnog islama već je bilo riječi. Bauk kurdskog separatizma bio je, kao što vidimo, tek neznatno utemeljeniji i jednako ideološki iskonstruiran od strane kemalističkog režima. Ono što je islamistička prijetnja bila za sekularističke, to je kurdski separatizam bio za još i važnije etno-nacionalističke temelje režima. Kao što je islam podijeljen na onaj dobar, progresivan i loš, reakcionaran, tako su podijeljeni i Kurdi. Dobar je islam bio onaj lojalan državi, koji se pokorava političkoj komandi i u biti gubi svaku autonomiju. Kurdi su nastradali i gore od toga. Dobri Kurdi su nepostojeći, u potpunosti kulturno i identitetski asimilirani Kurdi, dok su svi ostali stvarni ili potencijalni neprijatelji. Kurdski je identitet u kemalističkoj ideologiji poistovjećen sa polu-barbarskim, feudalnim ostacima čije je uništenje jedan od glavnih uvjeta opstanka republike. Samo priznavanje kulturne posebnosti iz te je perspektive prvi korak u propast kakva je zadesila staro carstvo. Takav je odnos prema kurdskom pitanju od samog početka bio nerazdvojno povezan sa dogmama kemalističke ideologije i oligarhijskog režima. Zbog toga ne čudi kako je razvoj kurdske borbe protiv turskog nacionalizma sve do 60-ih išao prilično konzervativnim tokom, uz suradnju sa desnom, demokratskom opozicijom. Za vrijeme vladavine Demokratske stranke (DP) došlo je, kao i na drugim područjima, do postepene revizije kemalističkog odnosa prema kurdskom pitanju. Kurdske su elite bez zadržki podržale demokratski program. Problem DP-a ležao je u tome da je razborita, čak i sasvim simbolična revizija kemalističkih dogmi od strane CHP-a, ljevice i vojnom-oligarhijskih struktura bila dočekana kao reakcionarna, prozvana kao islamistički udar na temelje republike. Menderesova vlada naprosto nije imala mogućnosti radikalnije izmijeniti režim koji je iz dana u dan sve više pokazivao da nije u stanju prihvatiti ni najnužnije promjene, ni najmanje skretanje *u desno*. Vojna oligarhija i ljevičarska bagra to su zorno pokazali sa državnim udarom iz 1960. Progo-

nu je tada, uz ostale, izloženo i na stotine kurdskih političara sklonih demokratskom kursu. Državnim udarom iz 1960. općenito je prekinut normalan politički razvoj u Turskoj, ali i dotadašnji razvoj umjerenog kursa kurdske politike. Vojna intervencija radikalizirala je političku situaciju u zemlji i stvorila sasvim drugačiji kontekst u kojem će se kurdsko pitanje moći transparentnije pojaviti kao pitanje nacionalnog oslobođenja. U tom će procesu borba Kurda protiv kemalističkog režima konačno prijeći sa radikalne desnice, preko umjerene opozicije režimu, na stranu radikalne ljevice.

Brak Kurda i ljevice nipošto nije mogao biti lagan. Kemalistička ljevica bila je ljubomorni čuvar nacionalističke tradicije, a upravo to je bilo srce neprijatelja. Umjerena desnica pod Demirelovim vodstvom je međutim postala mnogo oportunističkija, a otvaranje političke slobode omogućilo je mnogo transparentnije artikuliranje kurdskih interesa koji se sve više radikalizirali. Radikalnije desna, islamistička opcija u čijim bi se okvirima mogla razvijati kurdska borba niti je postojala, niti je smjela postojati, niti bi mogla biti sklona jednom čisto nacionalističkom pokretu. Radikalna ljevica, pak, nalazila se u stanju bujanja, a njene su ideje, prije svega lenjinističke teze o pravu naroda na samoodređenje, uz interpretacije turskog nacionalizma kao imperijalističkog, a Kurda kao politički potlačenog i eksploatiranog naroda zvučale vrlo privlačno. O teorijskim problemima takvih egzibicija nije potrebno trošiti riječi. Mnogo je važnije razumjeti zašto je kurdski nacionalizam obrazovan u suradnji sa radikalno lijevim dogmama. Tome je svakako važno pridodati činjenicu da se od kraja Drugog svjetskog rata veliki broj Kurda doselio u gradove i tamo predstavljao dio one siromašne, radničke populacije. Stara urbana populacija bila je sklonija kemalističkoj ljevici, dok su doseljeni Turci suniti bili pobornici desnice. Kurdi su, uz Turke alevite, sve više postajali osnova radikalnijih lijevih politika u narodu. Nova kurdska politička elita obrazovala se po fakultetima 60-ih gdje su tada carevali nova ljevica, marksizam-lenjinizam, maoizam i slično. Radikalna ljevica nudila je fantastičnu mogućnost održanja jedinstva turskog i kurdskog naroda uz potpuno, ne samo kulturno već i političko priznavanje kurdske posebnosti. Takva prilika bila je mnogo bolja čak i od jedinstva-u-razlici starog kalifata i islamske zajednice. Zbog toga je brak kurdskog nacionalizma i ljevice morao biti donekle privlačan čak i umjerenijim, neseparatističkim strujama kurdske politike. Kurdski separatizam i čisti nacionalizam dugo se nisu pojavljivali kao realna opcija, bili su samo bauk koji je širio kemalistički režim. Razlog tome ne treba tražiti u učinkovitosti kemalističkog režima u suzbijanju opasnih tendencija, već u činjenici da separatističke težnje nisu bile atraktivne samim Kurdima. Tek je ljevičarska vizija u kojoj je političko jedinstvo turskog i kurdskog naroda išlo ruku pod ruku sa punom nacionalnom emancipacijom mogla biti dobitna, politički privlačna kombinacija.

Politika TIP-a pod mudrim Aybarovim vodstvom bila je i u odnosu na

kurdsko pitanje svijetli primjer čije je kvalitete teško prenasloviti. Priznavanje autonomije političkim fenomenima na osnovu revizije ortodoksnog marksizma i naglašavanje kako je rješavanje čisto političkih problema turski prioritet Aybaru je omogućilo jasno i uvjerljivo postavljanje pitanja kurdske emancipacije. Radnička Partija Turske prva je značajna politička opcija koja se bez ustezanja založila za priznavanje posebnosti kurdskog identiteta i njegovo oslobođenje. Veliki se broj kurdskih intelektualaca i političara sjatio u krilo TIP-a. Ipak, sretan i uspješan brak ljevice i Kurda u borbi za demokraciju i nacionalno oslobođenje na žalost je bio nemoguć iz više razloga. Službeni kurs te jedine značajne socijalističke partije po Aybarovoj je smjeni znatno korumpiran. Vratio se tupi, ortodoksnom marksistički, prema režimu i kemalizmu praktično pomirljiviji pristup po kojem se kurdski problem prvenstveno tretirao kao *klasni*, a ne *identitetski* ili *politički*. Takvo konzervativno zastajanje jedine demokratsko-socijalističke opcije jedino je moglo povećati utjecaj novoljevičarskih radikala koji su i bez toga preuzimali inicijativu. Ekstremistički marksizam-lenjinizam, a s njime i zagovaranje kurdskog nacionalizma proširilo se po crvenim univerzitetima i među revolucionarnom balavurdijom. Izgradnja demokratske vizije kurdskog nacionalizma na ljevici je postajala sve teža i teža. Politički kaos sa kraja šezdesetih sve se više širio, a radikalna ljevica pretvarala se iz demokratske opozicije u urbanu gerilu. Značajne frakcije nove generacije kurdskih ljevičara sve su više pomišljale na potrebu oružanog ustanka kurdskog naroda protiv imperijalizma. Pitanje kurdskog oslobođenja sve se teže moglo postavljati na razboritoj osnovi. Ono se sve više čitalo prema zakonitostima nacionalno-demokratske revolucije i njenih još radikalnijih izvedenica. Državni udar iz 1971. dodatno je otežao posao umjerenijim kurdskim i ljevičarskim frakcijama. Radnička Partija Turske bila je zabranjena, a njeni vođe zatvoreni. Udar na ljevicu površno je, u skladu sa ideološkim shemama, tumačen kao fašistička, imperijalistička reakcija kojom je onemogućeno rješavanje kurdskog pitanja u demokratskim okvirima. Propast starih iluzija o koaliciji sa vojskom protiv desnice radikalnu su ljevicu gurnuli u drugu krajnost sumanute, balave nepomirljivosti sa režimom. Građanski rat iz te je perspektive bio jedino rješenje. Klasični simptomi ljevičarskih bolesti. Ako su se imbecilnoj ljevici iz tog doba, sada već romantiziranog i gotovo fetišiziranog, Njemačka i Italija činile kao fašistički režimi protiv kojih je potrebno organizirati urbanu gerilu, teško nas može iznenaditi da je odnos prema turskoj državi bio i mnogo nepomirljiviji. Demokratsko ljevičarske političke elite među Kurdima, koje su sredinom 70-ih sa političkom amnestijom i ukidanjem izvanrednog stanja uspjele doći do zraka, unatoč svemu imale su uspjeha u obuzdavanju radikalizma. Novoosnovana Kurdistanska Socijalistička Partija Turske (PSK-T) Kemala Burkaya i druge srodne organizacije po otvaranju političke slobode širile su politički utjecaj, te su postepeno počele i preuzimati vlast na lokalnoj razini. Rješavanje kurdskog problema u okviru demokratskih institucija još nije bilo u potpunosti

sti onemogućeno. Velika većina kurdskog naroda, ali i njegove elite nisu bile sklone pogubnoj ideologiji radikalne ljevice i građanskom ratu. Vrijeme je međutim bilo naopako. Politički kaos sa kraja sedamdesetih nereda iz prethodnog desetljeća učinio je dječjom igrom. Uslijedio je udar iz 1980., totalno čišćenje političkog terena i radikalizacija nacionalističke ideologije koja se posebno teško okomila na Kurde.

U vrijeme izvornog kemalizma Kurdi su bili prvi na udaru jer ih se proglašavalo za nositelje dvaju najvećih ugroza republike – reakcionarnog islamizma i separatizma. Oni su, uz određeni otpor, pognuli glavu. Igrali na kartu postupene liberalizacije i demokratskog razvoja. Otvaranjem političke slobode, poslije Drugog svjetskog rata podržali su reforme i vlast Demokratske partije bez radikalnih zahtjeva. Zbog toga su progresivnim udarom iz 1960. još jednom osuđeni kao reacionari. Po novom, mnogo širem otvaranju političke slobode Kurdi su svoje nade vezali za ljevicu i njena slobodarska obećanja. To im je donijelo progone po udaru iz 1971., ali su i dalje vjerovali u demokraciju. Bili su lojalni građani. I dalje im prvi izbor nije bio radikalni, protuustavni, separatistički kurs i ekstremističko ljevičarski avanturizam, te su radili na legitimnom jačanju svojih predstavničkih institucija. To je naravno bio neoprostiv grijeh za kemalizam i oligarhiju. Krvnička vojna hunta iz 1980. napravila je puni krug i Kurde još jednom službeno proglasila nositeljima dvaju smrtnih ugroza, arhineprijateljima republike. Sada je to uz postojani separatizam, umjesto irtice, bio komunizam. Kemalistička banda objavila je otvoreni rat kurdskom narodu. Ukinuti su svi tragovi autonomije, uvedena je nulta tolerancija na iskazivanje posebnog identiteta, a na tisuće je ljudi, uključujući mnoge umjerene političare, zatvoreno, mučeno i ubijano. Tako je, uz najveće napore režima, konačno stvorena situacija u kojoj se jedna radikalna, marksističko-lenjinistička i nacionalistička frakcija mogla proglasiti za predvodnika kurdskog naroda u borbi za slobodu, a pri tome ne biti (sasvim) u krivu. Pokrenuti gerilsku borbu po gudurama jugoistočne Anatolije uz izražene simpatije lokalne, kurdske populacije. Često se govori kako je Radnička Partija Kurdistana (PKK) rođena na ljevici. Radi se o sasvim promašenoj tvrdnji. Tu je opasnu političku frakciju rodila kemalistička ideologija, turski nacionalizam i, nadasve, skrbničko silovanje politike od strane vojne oligarhije.

Jezgro Ocalanove partije, zametak onoga što će kasnije postati uz pomoć režima, nastalo je okvirima radikalno lijevog pokreta 70tih godina. Partija je službeno osnovana 1978. godine od kada je počela aktivno djelovati po logici tada uobičajene političke borbe (čitaj - kaosa i nasilja) u kurdskim područjima na jugoistoku Turske. Ono što su demokratske snage gradile fanatici poput PKKa temeljito su rasturali igrajući se revolucije (uglavnom kroz sukobe sa desničarskim bandama, herojski ubijajući lokalne klasne neprijatelje i slično). Kada je 1980. proglašeno izvanredno stanje i uvedena brutalna represija jezgro partije strateški se povuklo u prijateljsku

Siriju. Partija se tamo pregrupirala i organiziravši se po maoističkim napucima vratila u gudure turskog Kurdistana kako bi svoju igru revolucije nastavila na ozbiljnijoj razini. Godine 1984. proglašen je početak ustanka. Kemalističkom režimu takvi su ustanci uvijek bili potrebni pa ih je katkad morao i izmišljati. Ovoga je puta vojni režim ipak prevršio svaku mjeru, pa se značajnom dijelu kurdske populacije čak i maoistička bagra činila kao razumnijom opcijom od turske države. Zbog toga se avantura PKK, na žalost, nije završila kao slične kretenske ekspedicije Che Guevare u Kongo i Boliviju. O tome koliko je *uistinu* PKK postao legitiman reprezent interesa kurdskog naroda bespredmetno je raspravljati. Ono što nas jedino mora zanimati neupitna je činjenica da se ta partija uspjela održati, postati utjecajan politički faktor bez kojeg se od 80-ih godina ne može rješavati kurdsko pitanje. Kako su Ocalan i društvo do toga došli (jesu li terorizirali kurdski narod i turske učitelje, ili bili apostoli mira i ljubavi) od sasvim je sekundarne važnosti. Oni su sigurno usavršavali svoj *core business* (razvijali gerilu i prevratničku partiju), izvodili nekakve prepade, terorističke akcije i ostale gluposti kojima se partizani inače zabavljaju. U situaciji ograničavanja političke slobode i rata protiv normalnih političkih predstavnika kurdskog naroda PKK je vremenom uspio izrasti u stožernu političku snagu sa svojim respektabilnim hajdučkim odredima. Konkretna povijest njihove gerile je do zlaboga dosadna i sasvim nebitna stvar sa kojom se ne treba previše zamarati. Kao ni sa vojnim taktikama protugerilske borbe, nasiljem nad kurdskim civilima izazvanih ratom i slično. Sve su to politički nebitne stvari kojima se ne treba opterećivati.

Ono na što je potrebno obratiti pozornost razvoj je odnosa između države i gerile, uz posebni naglasak na unutarljivoj dinamici turske politike i promjenama u legitimaciji PKK. U tom je smislu bitno spomenuti prve inicijative za rješavanje kurdskog pitanja pokrenute od strane Turguta Ozala sa početka 90-ih. Ozal je naumio zaustaviti sasvim sumanuto i kontraproduktivno teroriziranje Kurda. Pokrenuo je vraćanje kulturne autonomije, inicirao pregovore sa PKK i razmišljao o formalnom priznavanju kurdskog političkog subjektiviteta, konkretno – federalizaciji države. Ozal iza sebe nije imao jaku, široku političku podršku i to je bio njegov nerješiv problem. Oligarhijske i kemalističke strukture, uključujući naravno i službenu ljevicu, bili su otvoreni neprijatelji takvog kompromisa sa teroristima, a militanti PKK čekali su prvi povod za nastavak borbe sa fašističkom državom. Ozal je uskoro preminuo, a inicijativa bez ikakvih problema, uz dobru suradnju vojske i PKK, neslavno propala. Oligarhija se tada već pripremala za prvi postmoderni puč. Sada se već na mjesto bauka komunizma vratio reakcionarni islam, ali je kurdski separatizam ostao na svojem rezerviranom mjestu. Odlučna borba protiv PKK navedena je kao jedan od razloga puča, a njime osnažena oligarhija krenula je u još odlučniju ofenzivu. Politička legitimacija PKK, posebno po završetku Hladnoga rata, sve je više postajala prilično nejasna. Kako svima,

tako i njima samima. Stare maoističke priče, marksizam općenito, više definitivno nisu bili u trendu, pa je trebalo naći uvjerljivije opravdanje nepomirljive borbe.

Rješavanje krize političkog identiteta omogućeno je hapšenjem Abdullaha Ocalana 1999. i njegovim trajnim zatvaranjem. Time se Vođa, oslobođen rutinskih revolucionarnih zadataka, mogao posvetiti čitanju nove, uobičajeno beskorisne, ali zato svježije ljevičarske literature i doći do fantastičnih ideja kojima je moglo biti riješena kriza identiteta. Jedna od njih bila je i raspuštanje Partije, njeno pretapanje u slobodarske institucije demokratskog konfederalizma. Rečeno-učinjeno. Radnička Partija Kurdistana (PKK) 2002. je preimenovana u KADEK (Kongres Slobode i Demokracije Kurdistana)²³, da bi 2003. otpočeo proces njenog raspuštanja/pretapanja u Kurdistanski Narodni Kongres (KONGRA-GEL). Vrlo je brzo postalo jasno kako raspuštanje Partije ipak ne ovisi jedino o dobrim željama i utopijskim vizijama njenih vrhovnih autoriteta. Kako se *materijalna* logika građanskog rata i žive, realne funkcije autoritarne partije/gerile ne mogu proizvoljno oblikovati i pokoravati bilo čijim voluntarističkim prohtjevima. Pokazalo se kako bi dosljedno guranje idealističkog, slobodarskog kursa zapravo značilo kapitulaciju, a na to partijski militanti, na žalost, još nisu mogli biti spremni. Legitimno je pitanje, od najveće političke važnosti (na koje je teško dati konačan odgovor) hoće li ikada to i biti. Partija je do 2005. stari naziv (PKK) ponovo pridružila fenomenu koji realno nikada nije nestao. No nova, slobodarska ideologija svakako je ostala, te je svoje materijalno uobličjenje našla u oformljenim Sjedinjenim Zajednicama Kurdistana (KCK), slobodarskom institucionalnom kišobranu za razvoj demokratskog konfederalizma. Realno testnom igralištu za neposredno-demokratske eksperimente. Odnos PKK i KCK sasvim se prigodno čini usporediti sa odnosom našeg Saveza Komunističke Partije i organa radničkog samoupravljanja. Pametnome dosta o koristi i potencijalima za razvoj KCK. PKK je tako temeljito regenerirala svoju radikalnu ideološku legitimaciju, ali je zadržala stare forme i nastavila borbu bez većih praktičnih promjena. Takvo se stanje u biti održalo do danas. Kasnije ćemo se preciznije osvrnuti na nerješive probleme koje stari PKK sa novom slobodarskom ideologijom nosi u sebi i mogućnosti njihova razrješenja.

Prije toga je potrebno reći par riječi o opipljivoj i prisutnoj predstavničko-demokratskoj alternativi takvoj svježoj inkarnaciji starog, ogavnog, ljevičarskog miksa realne tiranije i slobodarskih utopija. Radi se jasno o buđenju legalnih kurdskih političkih predstavnika u parlamentarnim okvirima koje se od početka 90-ih odvijalo usporedo sa borbom PKK, ali i konačnoj, razboritoj promjeni kursa

---

23 Ne mogu biti siguran da li sam ispravno preveo naziv ove institucije čemu je djelomičan razlog moje nepoznavanje jezika, ali i posebno smiješan ljevičarski fetiš stravično kompliciranog, sumanutog imenovanja svojih organizacija koje kada se skrate zauzimaju po pola pasusa (dobro poznat iz vremena našeg sumanutog samoupravljanja).

turske politike sa vladavinom AKP-a bez koje bi daljnji razvoj te demokratske alternative bio nezamisliv. Postepeno pojavljivanje kurdskih predstavnika u parlamentarnim okvirima krenulo je početkom 90-ih, od vremena Ozalove inicijative. Od tada je osnovan i zabranjen cijeli tucet kurdskih partija. Zabrana se odvijala po prokušanom, sasvim besmislenom modelu s kojim smo se imali prilike dobro upoznati pri općenitoj analizi demokratizacije u Turskoj. Imena pojedinih stranaka tu je čak i nepotrebno nabrajati pošto se radi o kontinuitetu jedne političke opcije. Tu se kurdsku parlamentarnu opciju svako nekoliko godina optuživalo kao državnog neprijatelja, terorista i, potom, zabranjivalo. Što je uglavnom značilo da se stranka morala pregrupirati, te aktivnost nastaviti pod novim imenom. Posljednja je zabranjena Stranka Demokratskog Društva (DTP) 2009. godine. Nju je naslijedila do danas aktivna, u kurdskim pokrajinama vladajuća Stranka Demokratskih Regija (DBP). Najvažnije je naglasiti kako se razvoj kurdskog demokratskog predstavništva ne smije u naivnoj, liberalnoj maniri, promatrati kao prirodni nastavak umjerene, demokratske tradicije čija je kičma slomljena udarom iz 1980. Predstavnička tradicija to svakako je, ali tek pod određenim uvjetima i u krajnjoj liniji. U međuvremenu se dogodio građanski rat koji još nije završen, a radikalni PKK realno je postao stožerna kurdska stranka. Zbog toga je kontekst razvoja kurdske parlamentarne opcije u realnim povijesnim okolnostima sasvim drugačiji od onih koje si zamišlja liberalna ideologija. Legalni su se kurdski politički predstavnici od samog početka ograđivali svake veze sa gerilom, dok ih je režim proglašavao ogranakom PKK i na toj osnovi zabranjivao. U tom je smislu značajno demistificirati stvari, razumjeti prirodu kurdskog pokreta u cjelini i bitne političke funkcije PKK posebno. Političko značenje Radničke Partije Kurdistana naivno bi bilo svoditi na terorističku organizaciju, sumanutu radikalno ljevičarsku gerilu i slično. Ona je to, kako smo vidjeli, izvorno i bila, ali je povijesna situacija koju je turski režim za njih stvorio, omogućila da postanu i mnogo više od toga. Već smo rekli kako je nepotrebno upuštati se u pitanja koliki je njihov *stvarni legitimitet*. Koliki god da je bio, čak i danas, 2014. godine, on je prilično značajan i ne smije se zanemariti. Dugogodišnja borba, građanski rat niskog intenziteta uz nastavak teroriziranja, političkog i kulturnog porobljavanja morali su proizvesti visku razinu lojalnosti među Kurdima bez obzira na unutarne političke razlike. Zbog toga se najšire kurdsko političko tijelo, sa različitim frakcijama i ciljevima (od anarhista do liberalnih-demokrata), realno ne može u sasvim odvojiti od gerile PKK i njihove borbe. Sasvim je besmisleno naglašavati potpunu odvojenost ili neposrednu vezu kurdskih parlamentarnih opcija i PKK. Njihova veza ne mora biti neposredna da bi postojala, kao što se, ako i je neposredna, jedna i druga strana ne smiju poistovjećivati. Sama činjenica da su njihove političke logike i funkcije sasvim različite vremenom bi nužno proizvodilo sve veću i veću razliku čak i pod uvjetom da je legalna kurdska stranka pod direktnom komandom PKK. Zbog te je osnovne političke istine, primjerice, staljinistički

režim i morao nametnuti onu totalitarnu, transmisijsku kontrolu nad međunarodnim komunizmom 30-ih godina jer bi u protivnom spontana politička evolucija samog pokreta u potpunosti razbila legitimnost službenog sovjetskog kursa.²⁴ Sam razvoj političkih fenomena/aktera spontano proizvodi njihovu kvalitativnu izmjenu i njihovo sve veće diferenciranje. Ključni preduvjeti takvog razvoja su, naravno, politička sloboda i odgovarajuće materijalne okolnosti. Zgodan primjer kvalitativne promjene nekog političkog fenomena kroz učesće u konkretnoj, povijesnoj borbi sama je Radnička Partija Kurdistana. Ona je krenula kao skupina ekstremnih ljevičarskih avanturista. Bila tek jedna od mnogih balavih frakcija 70-ih godina, da bi se u okolnostima građanskog rata prometnula u stožernu stranku kurdske narodnooslobodilačke borbe. Ključ rješavanja kurdskog pitanja, kao i svih ostalih političkih problema u Turskoj (ali i šire) stoga je sasvim jasan i očit. To je *politička sloboda*. Režim koji je u stanju osigurati okolnosti neometanog razvoja političke slobode u stanju je riješiti sve svoje probleme.²⁵ Zbog toga je turska tragedija što su se njene vlasti toliko dugo trudile ograničiti razvoj kurdskog političkog subjektiviteta. To nas naravno ne treba čuditi s obzirom da je, kao što smo vidjeli, borba za tursku demokraciju, a protiv kemalističke ideologije i skrbničke oligarhije vođena praktički do jučer, do lomljenja kičme vojsci i ekstremnom kemalizmu od strane moćnog AKP-a. Suvremeni razvoj kurdske demokracije 90-ih je godina usporavan, ali, zbog približavanja konačnog kraja kemalizma i oligarhije više nije mogao biti zaustavljen. Demokratske reforme koje je konačno proveo AKP, uz razvoj i političko sazrijevanje samih kurdskih stranaka u naše su vrijeme stvorile situaciju u kojoj je kurdsko pitanje u okvirima predstavničke demokracije, na liberalnoj osnovi u bitnome riješeno. Što će reći: postavljeni su solidni politički temelji njegova rješavanja. Legalne kurdske partije su ovdje i gotovo ih sigurno nitko ne može ometati. Kurdska parlamentarna frakcija samo mora raditi svoj posao. Samim se time sve više i više diferencirati od širokog narodnog pokreta, gerile, utopističkih zagovornika neposredne demokracije, te na koncu i od samih sebe proizvodeći različite ogranke samog kurdskog parlamentarizma. U tom smislu, i ovogodišnji predsjednički izbori u Turskoj svakako predstavljaju pozitivnu tendenciju: kurdski predsjednički kandidat Selahattin Demirtaş izlazi na nacionalnu pozornicu i osvaja treće mjesto (doduše zahvaljujući glasovima sa pretežito kurdskim stanovništvom naseljenih područja). Uz takav politički razvoj biti će otvorena mogućnost za pronalaženje najoptimalnijih sadržajno političkih osnova za konačno rješavanje kurdsoga pitanja.²⁶

24 Čemuserecimo, naivno, praktički dokraja životanadao Trocki uslijed dubokog nerazumijevanja temeljnih političkih karakteristika sovjetskog režima i novog komunizma obrazovanog 20-ih godina.

25 Ono teže pitanje, koji je režim to u stanju, o kojem smo govorili i prvom odjeljku za sada ćemo ostaviti po strani.

26 O takvim je, sadržajno političkim pitanjima stoga ovako apstraktno, iz zagrebačkih ili londonskih fotelja, kao što smo na samom početku naglasili, sasvim besmisleno, i zapravo politički štetno raspravljati, kao što je besmisleno na temelju unaprijed određenih ideoloških

Sljedeća stvar koje se potrebno dotaknuti (prije hvatanja u koštac sa problemom PKK i njegove nove, radikalno-demokratske legitimacije, koji je još uvijek tu, realan i zahtjeva posebnu pozornost) pitanje je promjene kurdske politike turske države pod komandom AKP-a. Erdoganova vlada od samoga je početka, uz ostale reforme, počela raditi na novoj kurdskoj politici. Za razliku od Ozalove inicijative AKP je iza sebe imao čvrsto političko uporište. A ipak je trebalo nešto vremena prije hvatanja u koštac sa tako *delikatnim* problemom. Ni u jednom trenutku se ne smije zaboraviti kako danas moćni AKP takav nije bio na početku svoje vlasti. Oni su se uzdigli do neupitne političke moći, ali takvo što tradicionalno nije sprečavalo oligarhijske strukture i kemaliste u rušenju *neprijatelja republike*. Radilo se o borbi koju je tek trebalo dobiti i velika je zasluga Erdoganove partije da je (kako se čini) u tome uspjela. Islamistička i konzervativna osnova omogućila je toj političkoj opciji odlučnu reviziju kemalističkih dogmi. U skladu sa dugom, časnom linijom turske liberalne desnice i islamizma, nova je vlada mogla jednom za vazda otkloniti sumanutu priču isključivog turskog nacionalizma i sekularizma. Erdogan je zauzeo *liberalno-integracionistički* put rješavanja kurdskog pitanja koji, u skladu sa suvremenim, liberalnim političkim trendovima, slobodno očitovanje posebnosti kurdskog identiteta, te obrazovanje autonomnih kurdskih institucija, definira kao preduvjet učvršćivanja zajedničkih veza. Da takav kurs nema alternative svakom je iole inteligentnom trebalo biti jasno mnogo prije – da ne kažemo i prije gotovo stotinu godina. Inteligentnih je ljudi i političara uvijek bilo ali se njihov glas nije mogao čuti zbog konstantnog gušenja demokratskog razvoja od strane vojnih skrbnika nad *politički nezrelim* narodom. Koliko su nedavno ostaci kemalističkog režima bili aktivni jasno je vidljivo upravo iz sudbine prve Erdoganove *kurdske inicijative*. Konkretni plan rješavanja kurdskog pitanja na liberalno-integracionističkoj osnovi iz 2009. nije izvršio svoj zadatak pošto je ustavni sud zabranio kurdski DTP. Pokrenuti proces, međutim, nije bilo moguće zaustaviti. Erdogan je osobno 2012. pokrenuo novu inicijativu za rješavanje kurdskog pitanja, ovoga puta uz direktne razgovore sa zatvorenim Ocalanom. Ta inicijativa, sa brojnim i vrlo opipljivim rezultatima traje do današnjeg dana, a njegova se nezaustavljivost, barem do strke oko Kobanea, činila sasvim neupitna. Ocalan je, svjestan kako proces suradnje sa demokratskom turskom vladom nema alternative, još uvijek prisutnim autoritetom uspio isposlovati obustavljanje gerilskih dejstovanja, uz povlačenje gerile iz Turske u Irak. Erdogan je, pak, nastavio sa sveobuhvatnim proširenjem slobode kurdskog naroda u Turskoj u okvirima zakonitosti buržoasko-demokratskog režima uz nepomirljivi, sasvim legitiman, zahtjev za prestankom oružanog ustanka, sa kojim se u suštini slaže i sam Ocalan.

Kurdski se problem u našem vremenu tako, sasvim je neupitno, počeo postepeno pretvarati u problem PKK. Radnička Partija Kurdistana kao gerilska or-

---

kriterija davati podršku ili izricati kritiku nekog realnog političkog procesa na terenu.

ganizacija sa svim svojim radikalno-demokratskim, antiimperijalističkim i ostalim utopističkim iluzijama osuđena je na nestanak. Konkretna problem u cijeloj priči, što tipični liberali i buržoaski demokrati zbog svoje vlastite teorijske limitiranosti ne mogu shvatiti, leži u tome da ona, osim što mora istovremeno i ne može nestati. Povijesni i politički procesi nikada se nisu i nikada neće pokoravati apstraktnim, racionalnim zakonitostima. Vladavina kemalističke vojne oligarhije u Turskoj bila je sasvim iracionalna i disfunkcionalna, ali je to nije sprečavalo da bude vrlo realan povijesni faktor koji je prouzročio mnogo nesreće gotovo sto godina. Suština političkog djelovanja nikada nije u tome da se iracionalnoj, konkretnoj zbilji suprotstavljaju idealna, apstraktna, funkcionalna rješenja. Suština političkog djelovanja je u tome da se na osnovi što boljeg razumijevanja kontradiktorne političke realnosti pokuša formulirati što učinkovitiji način proizvođenja što učinkovitijih rješenja za konkretne probleme. Zbog toga je osim izvanjskog proglašavanja PKK i njene ideologije sasvim prevaziđenom, potrebno razumjeti njene unutarnje dvojbe i napetosti kako bi se taj nesretni politički fenomen moglo što učinkovitije sahraniti na đubrištu historije.

PKK se već neko vrijeme suočava sa problemom osmišljavanja svoje aktivnosti i definiranja političkih ciljeva. Njena prvotna, marksističko-lenjinistička legitimacija teško je održiva, barem u izvornom obliku. Time je direktno ugrožena realna struktura organizacije i sama borba kojih se dugogodišnji, požrtvovni militanti zasigurno ne mogu olako odreći. Radi se o specifičnoj situaciji u kojoj se politička identifikacija i uhodana praksa uzajamno podupiru u vanjskim okolnostima u kojima su i jedna i druga radikalno dovedene u pitanje. Borba protiv fašizma i imperijalizma turske države svakako teško može zvučati uvjerljivo dok ljudi gledaju televizijske kanale na kurdskom jeziku i slobodno biraju svoje političke predstavnike. S druge strane gerilska borba teško može biti učinkovita u suvremenom svijetu sa tehnološki sofisticiranim protugerilskim rješenjima, koji terorizam proglašava ultimativnim zlom. Posebno jer lokalna populacija pokazuje sve manje interesa za konfrontaciju sa državom koja više, bez ikakve dvojbe, nije fašistička. Militantno jezgro PKK možda i ne pati od želje za samoodržanjem, ali sama logika njihovog dugogodišnjeg djelovanja, kao i ratno stanje u regiji, stavlja ih u situaciju po kojoj je priznavanje besmislenosti nastavka borbe u dotadašnjim okvirima jednako kapitulaciji ili čak izdaji. Zbog toga se javlja potreba za kreativnim reinterpretiranjem ideologije i širenjem djelovanja na druga područja uz zadržavanje stare osnove organizacije i *core businessa*. Pri tome stara partijska jezgra, sa svom svojom neodrživošću, ostaje jamstvo kontinuiteta autentične borbe i jedini pouzdani jamac *svete političke svrhe*. Problem jasno leži u tome da je sve teže i teže odrediti koja je to svrha. Uspješno širenje aktivnosti i ideološko otvaranje stvara političke i vrijednosne alternative koje se sve više suprotstavljaju *core businessu* i starim dogmama. Opstanak gerilskog jezgra PKK biva direktno ugrožen iz barem

dva smjera. Kursa legalnih, predstavničko demokratskih institucija i kursa radikalnih, utopističkih eksperimenata. Partijsko jezgro, sa svojim *core businessom*, polazi od pretpostavke kako je ono jamac o kojem ovise sigurnost i uspjeh kako demokratskog predstavništva, tako i radikalnih projekata. To je naravno opasna iluzija. Legalne stranke ovise o razvoju turske demokracije, a bivaju ugrožene održanjem PKK-ovog *core businessa*. Suprotnosti između kurdskih parlamentarnih frakcija i PKK zbog toga se moraju sve više povećavati. S druge strane dosljedno shvaćena i provedena utopijska vizija *komunalizma* i *demokratskog konfederalizma* praktički bi značila trenutno raspuštanje Partije, nastavak borbe učinila nemogućom, pa stoga bila jednaka običnoj kapitulaciji. Jedino je razborito radikalno-demokratske eksperimente iskoristiti kao novu osnovu legitimacije, kao partijski projekt i novi, uvjerljiv razlog postojanja. No – kako se bude pokazivalo da se slobodarski projekt ne razvija u skladu sa očekivanjima (a to ne može jer je sam po sebi nerealan, stvoren na politički nedoučenoj osnovi) tako će političke frakcije koje se uistinu kače na takve gluparije Partiji davati sve manje kredita. Sve joj se više suprotstavljati. Tako se pokazuje kako širenje *core businessa* i ideološka regeneracija s vremenom moraju još temeljitije podrivati legitimitet Partije i gerilskog jezgra. Razvojem predstavničkih institucija sve će se više pametnih simpatizera kretati u tom smjeru, kao što će sa izostankom radikalno-demokratskih obećanja sve više onih malo glupljih, sklonih utopijama također odlaziti iz pokreta. Budućnost se PKK stoga, unatoč pokušajima regeneriranja, i upravo zbog njih, pokazuje nemogućom.

Ostaju samo dvije opcije: postupno dezintegriranje, raspadanje ili nekakva vrsta nasilne, ekstremističke reakcije. S obzirom na povijest organizacije ni ovaj nas drugi scenarij ne bi trebao iznenaditi. Bez detaljnih uvida u stanje na terenu, ali i s njima, sasvim se teško igrati proroka. No stvar ionako nije u prorokovanju, već u jasnoj viziji stanja i realnih mogućnosti. Pozicija zatvorenog vođe Ocalana čini se maksimalno razboritom, dok su vjerojatno najopasniji stavovi militanata na terenu. Ocalan se, kako se čini, nastoji izboriti za častan izlazak iz ringa u kombinaciji sa održanjem radikalno lijevih, utopijskih nada u bilo kakvom obliku. Stoga pragmatično pregovara s Erdoganom i zagovara prekid gerilske borbe. On bi u idealnom slučaju dobio i ovce i novce. Pragmatičnu suradnju sa novom, demokratskom Turskom oko priznavanja prava kurdske narodu, ali i stvaranje alternativnih, slobodarskih institucija u čijim bi se okvirima, bez nasilja i borbe sa vojskom mogli razvijati alternativni politički oblici, a kurdski narod mogao doći do kvalitativno više razine oslobođenja od one koja je bila zajamčena u staroj svrsi suverene, socijalističke države. Ocalanova vizija uglavnom je demokratski prihvatljiva i uskladi-va sa liberal-demokratskim tekovinama ukoliko se interpretira na ispravan način. Njenim bi dosljednim prihvaćanjem kurdsko pitanje bilo vraćeno u demokratske okvire, a radikalno demokratske zablude u praksi bi se mirno rasplinule kao što

to obično biva. Zbog toga je razumljivo da je upravo Ocalan Erdoganov najdraži sugovornik. Problem leži u činjenici da Ocalan ne može imati potpunu kontrolu nad stanjem na terenu. Partija je u stanju trajno održavati vlastitu racionalnost jer nije opremljena za razumijevanje izvanjskih podražaja, a radikalno demokratski projekti u takvim okolnostima postaju opasno ideološko gorivo, opravdanje pogubnog političkog kursa i režima. Ratne situacije i zaoštavanje sukoba na regionalnom nivou također doprinose jačanju i održanju štetnog *core businessa*. Zbog toga se Ocalanova nova ideologija može pojaviti i kao najbolji saveznik nastavka štetne političke prakse. I najmanja podrška nekakvim radikalno demokratskim planovima kao alternativnim, kvalitativno višim oblicima demokracije u situaciji u kojoj je potrebno graditi njenu bazu u biti je ponavljanje najgorih boljševičkih i ostalih radikalno lijevih grešaka iz prošlosti o kojima smo opširno govorili. Utopističke priče o radikalnoj demokraciji u okolnostima opće političke nestabilnosti mogu proizvesti jedino produbljenje kaosa i poslužiti za legitimaciju autoritarnih, sasvim neupitno antidemokratskih, politički disfunkcionalnih snaga.

XII. Novi kurs ljevice

Time smo u našem izlaganju došli do trenutka u kojem je potrebno sumirati zaključke i istaknuti njihovu važnost. Takvo je što u biti manje značajno pošto onome tko iz samog sadržaja nije u stanju razabrati suštinu nikakvo ekspliciranje ne može biti od velike pomoći. No, istaknimo ipak nekoliko bitnih točaka za kraj kako bi riješili najpredvidljivije nedoumice.

Prva se točka tiče općenitih pitanja koja smo povukli na samom početku (I). Tada smo govorili o kontradiktornom odnosu političke slobode i stabilnosti poretka. Politička sloboda istovremeno osigurava stabilnost i podriva režim. Stabilni režim, pak, otvara mogućnost slobode, ali je nerijetko i destimulira. Zbog nemogućnosti konačnog otklanjanja te trajne političke napetosti u konkretnim povijesnim okolnostima povremeno dolazi do izrazito destruktivnih trendova po kojima zdravorazumska i pragmatična rješenja postaju izvor političkog kaosa, a radikalne idealističke i revolucionarne ambicije praktično učvršćuju staro, represivno stanje stvari. Kao što se politički poredak ne može trajno i konačno stabilizirati, tako ne može biti ni konačnog teorijskog rješenja dotičnog, po svojoj prirodi, bitno praktičnog i političkog problema. Zbog toga je jedino rješenje u krajnje realističnom, izrazito antiutopističkom političkom angažmanu oslobođenom kon-

zervativnih teorijskih iluzija i punom usvajanju uvjerenja kako je jedino stalna, u odlučnim trenucima i revolucionarna promjena zatečenog političkog i društvenog stanja jedini jamac njegove dugoročne stabilnosti. Time smo općenito izložili razloge zbog kojih je jedino lijeva, progresivistička opcija u stanju sasvim transparentno i odlučno iznositi odgovore na goruća, aktualna politička pitanja. Zbog toga je pozicija od koje ovdje polazimo i koju nastojimo braniti radikalno lijeva.

Naš najveći problem sastoji se u činjenici da je konkretna ljevičarska politička tradicija, posebno ona razvijena kroz tegobno 20. stoljeće, ekstremno kontaminirana, zaražena najgorim oblicima političkih bolesti i stoga, u biti, sasvim neiskoristiva za stvaranje bilo kakve ozbiljne političke alternative u okvirima suvremenog, razvijenog kapitalističkog društva. Zbog tog se krupnog problema kao prvi zadatak postavlja radikalna kritika uobičajenih ljevičarskih predrasuda, povijesne tradicije, vrijednosti, kao i najintimnijih želja. Svoje nasljeđe ljevica i dan danas, u dobu površne ironije i cinizma (kao popularnog pokrića za intelektualnu lijenost i oholost), jako ljubomorno čuva i održava. Beskompromisno razbijanje ljevičarskih fetiša stoga je najhitniji zadatak svakoga tko na zdravoj osnovi želi graditi novu ljevicu, i uopće biti politički odgovoran.

Zbog neophodnosti takvoga zadatka razborit i dobronamjieran akter lako bi mogao upasti u zamku jednak nezadovoljavajućih liberalnih teorijskih fetiša (sjedne), ili nekritičko podržavanje oficijelne, buržoaske političke prakse (s druge strane). Takvu je zamku posebno teško izbjeći pošto nam se buržoaske iluzije u usporedbi sa onim ljevičarskim čine kao svijetle i istinite. Radi se naravno o optičkoj varci. Jedini način za otklanjanje takve opsjene postavljanje je alternativnog, realnog programa za rješavanje konkretnih političkih problema pored kojeg bi se službena, buržoaska rješenja morala učiniti beskorisnima, a srednje-strujaška, liberalna teorija neuvjerljivom.

Pri tome se nipošto ne smije upasti u perfekcionističku, novu utopističku zamku po kojoj bi se konkretan politički program trebao glancati do savršenstva, pa ga takvoga postaviti da sjaji u političkom izlogu hraneći ego nekakve savršene, u biti akademske, ljevice. Upravo suprotno – progresivni politički program mora se spustiti u blato, uhvatiti u koštac sa najtežim političkim pitanjima. Uprljati se realnom poviješću i politikom, ali na njih, u skladu sa mogućnostima, konstruktivno utjecati. Zbog toga se ljevičarske svrhe ne smiju fiksirati u daleke ciljeve slobode ili radikalnog antikapitalizma koji svoju relevantnost uvjetuju konkretno odsutnim okolnostima. Onaj tko politički hoće govoriti nešto najprije mora da kaže o najhitnijim političkim problemima. Dati doprinos njihovom rješavanju.

Zbog tih je razloga i poduzeto pisanje ovog priloga diskusiji o problemima

politike na Bliskom Istoku. Ovdje se, kao što smo rekli, ne radi o ničemu doli obrazovanju jedne lijeve alternative prevladavajućem mišljenju i djelovanju – posebno na ljevici. Ako se na momente čini kako je malošto *uistinu ljevičarsko* u dosadašnjem izlaganju tu se, također, radi o optičkoj varci. To sve ono staro smeće neobičnima čini sasvim nepretenciozne i vrlo neutralne teze koje su ovdje iznesene. No – na samom je kraju ipak potrebno istaknuti nekoliko konkretnih političkih smjernica kroz koje se sasvim neupitno otkriva radikalno lijevi kurs za koji se zalažemo. Takve smjernice direktno su uvjetovane poukama izvedenim iz dosadašnjeg izlaganja.

Kakve bi dakle osobine mogla imati alternativna lijeva vizija koju bi trebalo podržati? Ona, prije svega, mora polaziti od dosljedno demokratske perspektive. U prethodnom smo izlaganju mogli vidjeti kako se lako najrazličitiji akteri (komunisti i kapitalisti, slobodari i autoritarci, progresivisti i konzervativci) mogu mobilizirati za borbu protiv demokracije. Do takvoga kursa vodi sto staza, a samo je jedna demokratska. To je put političke slobode. Pokazali smo kako je sasvim pogrešno od političke slobode i demokracije raditi fetiš. Zanimljivo je njihove nužne pretpostavke. No dosljedni se, nepomirljivi demokratski kurs sastoji upravo u beskompromisnom odbijanju svakog argumenta koji bi širio *granice demokraciji* preko najmanje moguće razine. Ta razina s promjenom povijesnih okolnosti može varirati, ali se upravo zbog toga politička funkcija čuvara demokracije ne može zamijeniti višim vrijednostima i formalno-pravnim normama. Ljevica je povijesno, barem prije nesretnog dvadesetog stoljeća, bila najdosljedniji vitez demokracije. Ona bi to i danas trebala biti. Ali na realističan, razborit način. Ljevica se prije borbe za kvalitativno više, *radikalno-demokratske* ciljeve, treba najprije boriti za zaštitu njenih temelja od neopravdane, neodgovorne uzurpacije. To nipošto ne znači prelazak u buržoaski, liberalni kamp (kao što se uobičajeno otvoreno ili prešutno pretpostavlja na radikalnoj ljevici) pošto se u povijesnoj praksi pokazalo da su buržoaske opcije bile nositelji konzervativnog ograničavanja demokracije, a liberalizam je u svojoj teorijskoj suštini antidemokratski. Građanske političke opcije ne žele samo limitirati neposrednu demokraciju, demokraciju savjeta i slično. Ograničavanje takvih eksperimenata podržati će svatko sa minimumom političkog obrazovanja i zrnim razboritosti. Buržoaske političke frakcije nerijetko su sklone neopravdanom limitiranju osnovne slobode izbora demokratskih predstavnika i opozicije. Velika većina oportunističkih i elitističkih liberala, zajedno sa komunistima i sovjetskim simpatizerima prihvaćala je legitimnost kemalističkog oligarhijskog režima. U najmanju ruku kao manje zlo. Time su podržavali disfunkcionalni režim u ratu sa politikom i vlastitom populacijom. Režim koji ni jedan dosljedni demokrat ne može tolerirati. Dosljednim demokratizmom ljevica se ne svodi na buržoasku, liberalnu poziciju, već je stvar obrnuta. Liberali i kapital priklanjaju se ljevici kada to čine. Moderna demokracija stvorena je kroz klasnu borbu radničkog pokreta, a ne u akademskoj

raspravi, kroz aktivnost prosvijećenih intelektualaca (koji su po svojoj prirodi opasni za demokraciju). Zbog toga bi se danas upravo ljevica, zbog onoga vrijednog u njenom nasljeđu i veze sa interesom radničke klase, trebala pokazati najdosljednijim štitom demokracije. Kako globalno, tako i posebno na Bliskom Istoku. To se na žalost ne događa. Na Bliskom se Istoku umjereni islamisti pokazuju kao nositelji borbe za demokraciju. Oni su to, kao što smo vidjeli na turskom slučaju, bili i povijesno. Zbog toga sva čast i podrška islamistima. Čast i podrška Muslimanskom bratstvu koje dok ovo pišemo pati pod udarima krvničke, sekularističke, vojno-oligarhijske hunte u Egiptu. No – gdje je ljevica? Sa koje je ona strane barikade? Direktno ili indirektno, zbog oportunitizma ili nesposobnosti uglavnom sa pogrešne. Ljevičarska bagra i dalje ima svoje razlog i računice. Svoje utopije, svoje posebno važne sadržaje, i, na koncu, svoja *manja zla*. Dok se egipatska hunta kupa u krvi pobornika demokratske vlasti, njeni se vjerniji pomagači nalaze na ljevici. Ili u Siriji. Tamo se borba vodi protiv bauka islamizma, protiv američkog imperijalizma, za nekakvu neposrednu, *kvalitativno višu demokraciju* ili se čak otvoreno podržava Assadov režim kao sekularistički i primjeren pretpostavljenom barbarskom stanju Bliskoga Istoka. Ovako ili onako uvijek se propušta ono bitno – da su stvarni razlozi bliskoistočnog kaosa vojne oligarhije i nedemokratski režimi čije se održanje ne može tolerirati ni dana, ni sata, ni sekunde. Čiji je pobunjeni narod potrebno energično podržati svim raspoloživim sredstvima bez obzira na njihovu sadržajnu motivaciju ili podršku koju oligarhijski režimi mogu imati u određenom djelu zavedene ili potkupljene populacije. Današnja turska vlast jasno je istaknula razinu nulte tolerancije prema oligarhijskim režimima u svom okruženju i tako postala veći katolik od pape, tj veći liberal od SAD-a. Ona je odbila pokrenuti tenkove u svrhu kratkoročne zaštite Kurda u Kobaneu, te je naglasila kako je njena ambicija mnogo veća – neposrednije i dugoročno involviranje zapadne koalicije u sirijski građanski rat sa razbijanjem posljedica (Islamske države), ali i uzroka (sirijskog režima). Mudra, realistična ljevica trebala bi odlučno podržati takav buržoaski kurs, a ne patetično plakati nad sudbinom revolucionarnih Kurda koji su sami, po staroj ljevičarskoj liniji, pokazali sklonosti suradnji s režimom koji im je i prepustio samoupravu u okolnostima građanskog rata. Ako se neootomanističke regionalne ambicije turske države i *sultanistički stil* njenog predsjednika nalaze iza konkretne i dosljedne borbe za uspostavu liberal-demokratskih režima na Bliskom Istoku onda bi taj i takav neootomanizam trebao biti i ljevičarski saveznik. Ako je ljevica do sada na Bliskom Istoku i sa crnim vragom koalirala u borbi protiv imperijalizma i islamizma, onda je vrijeme da okrene ploču pa krene surađivati sa *svakim vragom* ukoliko to nosi konačnu uspostavu stabilnih demokratskih režima. Neupitno najveći saveznik ljevice, ali i liberala, na Bliskome Istoku je umjereni politički islam. Sva sredstva na raspolaganju moćnih zapadnih sila potrebno je staviti na raspolaganje tom savezniku, a radikalna ljevica, sa svoje dosljedno demokratske linije, treba podržati takav kurs.

Problem je, naravno, u tome što velike buržoaske sile svoju liberal-demokratsku ideologiju u pravilu žrtvuju oportunističkim kalkulacijama i, što u naše vrijeme ponovo postaje presudan faktor, geostrateškim pogađanjem sa opasnim *ruskim medvjedom* oko interesnih sfera. Time se politička sloboda, ali i krv bliskoistočnih naroda žrtvuju tiranima. Buržoaska vanjska politika kalkulira i nerijetko bira tirane za saveznike. Zapadna politika prihvaća opravdanja nedemokratskih režima kako bi sasvim pragmatično, skrbnički pokušala osigurati dugoročnu, evolutivnu, kontroliranu demokratizaciju i liberalizaciju. Svjetske bi sile konzervativno, planski stvarali *uvjete za demokraciju*. Zbog toga je potrebno uporno isticati kako je dominantni obrazac vanjske politike zapadnih sila identičan unutrašnjem opravdanju skrbničkih, oligarhijskih režima kao što je bio onaj kemalistički. Vidjeli smo kako je takva konzervativna, oportunistička politika odgađanja demokracije put u političku katastrofu. Jer demokracija nije svijetli ideal što se treba ostvariti, već nezamjenjivo oružje u rukama slobodnog naroda. Kada se otklone utopijske tlapnje, a demokratski program postavi na razboritu, realističnu osnovu on se može istaknuti kao prvi zahtjev na zastavi političke revolucije koja se u Siriji, Egiptu, kao i ostalim autokratskim režimima ne može odgađati ni jednoga dana. Na tu političku revoluciju sa jasnim demokratskim programom, slobodnu od svake mistifikacije, nitko ne može pozvati tako beskompromisno kao dosljedna, razborita ljevica oslobođena političkih predrasuda. Takve jasno nema i ne može se u času stvoriti, ali je tim hitnije potrebno raditi na njenom stvaranju.

A to znači: u Zagrebu i Londonu raditi na rješenju problema na Bliskom Istoku. Stvoriti političke alternative koje *ovdje i sada* zahtijevaju demokratsku revoluciju na svjetskoj razini. Takav dosljedni internacionalizam posebno je rijetka, u naše vrijeme izuzetno bitna, osobina čiji je najprirodniji nositelj politička ljevica. Zapadni ljevičari, u skladu sa starim dogmama, i dan danas iskazuju solidarnost u borbi sa potlačenim narodima protiv imperijalizma. To je zastarjela, štoviše i opasna, vizija. Dosljedni internacionalizam danas je politički kurs koji konkretne probleme *tamo daleko* doslovno interpretira kao *naše probleme*. Suvremeni internacionalizam treba se ostaviti nebitnih spekulacija o *stvarnom značenju* aktualne borbe (u napaćenim zemljama romantičnih revolucija iz ljevičarskih mokrih snova), i posvetiti radu na stvaranju alternativnih političkih institucija i ideja kojima se problemi Bliskog Istoka iz vanjskopolitičkih i dalekih pretvaraju u najhitnije i *unutrašnje* probleme. Narodima na Bliskom Istoku više ne treba podrška suverenitetu, ekonomskoj i političkoj neovisnosti od globaliziranog, kapitalističkog svijeta. Njima treba politika koja će njihovu neovisnost o Zapadu, kao i neovisnost Zapada o njima razotkriti kao iluziju, a dosljedno osvijestiti istinu kako je svaki problem demokracije u Egiptu i Siriji jednak problemu u Hrvatskoj ili Britaniji. Kapitalistički politički *mainstream*, koji i sam

pokazuje jasne tendencije ka globaliziranom shvaćanju politike, teško će sam od sebe napraviti takav odlučan internacionalistički iskorak. Uloga suvremene ljevice mora biti, kao što je nekada i bila, ići mnogo dalje u integraciji, nepomirljivo progresivno, tamo gdje kapitalistička logika zastaje. Njena uloga ne smije biti u razbacivanju utopijskim željama s jedne, a konzervativnim čuvanjem starih fetiša s druge strane. Zapadna ljevica obranom suverenizma i antiimperijalizma naroda na Bliskom Istoku, održavanjem starih predrasuda, čisti vlastitu savjest, održavajući zaštitu svojih partikularnih, konzervativnih, nacionalnih interesa. I mnogo više nego li liberalizmom ideologizirana desnica potiče izolacionizam svojih moćnih država. Stvari je potrebno postaviti na drugačiju osnovu: ne treba Šesta flota ostaviti Bliski Istok na miru; američka demokracija moć kojom raspolaže Šesta flota mora uspregnuti u konkretni interes egipatskog i sirijskog naroda, koji je jednak sa dugoročnim interesom svijeta. Demokracija se jasno, ne može donijeti na bajunetama, a dugotrajan, požrtvovan razvoj demokratskih institucija nema alternative. I zbog toga je konkretan rad na povezivanju borbe za demokraciju sa dosljednom internacionalističkom perspektivom, uz radikalnu reviziju ukorijenjenih ljevičarskih predrasuda ne samo moguć, već i nužan put razvoja lijevog kursa za Bliski Istok. Tek na čvrstoj osnovi političkog realizma, internacionalizma i dosljednog demokratizma moguće je kreirati alternativne socijalne, ekonomske i kulturne zahtjeve.